

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία 'Επιθεώρηση • Μάιος 2003 • τεύχος 111 • € 4

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Μάιος 2003
τεύχος 111 • 4 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

ύποκ. 132 άριθ. λογαριασμού

401740-48 (παρακαλούμε νά

αναγράφεται τό όνομα του

καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Άθήνα 11472

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Έκτύπωση: Άφοί Χρυσοχού

Στυμφαλίας 8,

Περιστέρι, τηλ. 210-5719937

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Μαρίνα Κόντη, «Στολίδια στην άμμο»	5
Βασίλης Ζουναλής, «Σέ τί είδους παιδιά θά αφήσουμε τόν κόσμο;»	7
Σταύρος Λιβαδάς, Τέτοια προβλήματα δέν «είναι για τά σκουπίδια...»	9

Γιώργος Μαργαρίτης, Τό τεχνολογικό άλλοθι της σφαγής	10
Άγγελος Έλεφάντης, «Πόλεμος και δημοκρατία στόν 21ο αιώνα»	13
Θανάσης Άλεξίου, Δημόσιο πανεπιστήμιο και αγορά	16
Του Άλιέως Μαργαριταριών, «Μαργαριτάρια»	23
Μιχάλης Μιχαήλ, Ό αγώνας της ΕΟΚΑ, τά «Ιστορικά θέματα» και ή ιστορική αλήθεια ..	29
Έλενα Πατρικίου, Η διδασκαλία του άρχαιοελληνικού πολιτισμού ως γλωσσικό μάθημα: προβλήματα προσδιορισμού και περιεχομένου	36

Φίλια Δενδρινού, Ένδυμα θεάτρου - Άρχαίο δράμα	41
Άγγελος Έλεφάντης, «Η Ιστορία της Ελλάδος του 20ού αιώνα», 1922-1940	43
Καλλιόπη Στεφανάκη, Τά (σπασμένα) χέρια της Άφροδίτης της Μήλου ή τό λυσιμελές μυθιστόρημα	48
Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις	50

Έξώφυλλο: Ι. Μόραλης, «Έπιτύμβια σύνθεση» 1958.

«Στολίδια στήν ἄμμο»

Στολίδι: κόσμημα, στόλισμα (Λεξικό Δημητράκου), ὁτιδήποτε χρησιμοποιεῖται γιά διακοσμητικούς ἢ καλλωπιστικούς λόγους (Λεξικό Μπαμπινιώτη).

Στολίδι [στήν ἄμμο]: «καλαίσθητες καί λειτουργικές λυόμενες κατασκευές, πού ἐξυπηρετοῦν χρήσεις καντίνας, θαλασσίων σπόρ, ἀποθηκευτικῶν χώρων κλπ.» (Ὁρισμός στολιδιοῦ σύμφωνα μέ τήν ἐταιρεία «Ἑλληνικά Τουριστικά Ἀκίνητα», ἀνώνυμη ἐταιρεία πού διαχειρίζεται πλέον τήν περιουσία τοῦ ΕΟΤ).

Τά «στολίδια» αὐτά ἔγιναν μέ μέριμνα τῆς ΕΤΑ γιά «τή διασφάλιση τῆς αἰσθητικῆς ἀναβάθμισης καί τῆς ἐνιαίας ταυτότητας τῶν αἰγιαλῶν». Αὐτό πληροφοροῦμαστε ἀπό τήν περίληψη προκήρυξης διαγωνισμοῦ γιά τήν ὑλοποίηση προγράμματος σέ παραλίες τῆς Β. Ἑλλάδας.

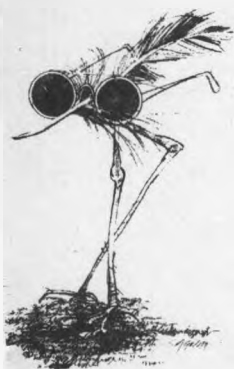
Δύο τινά: Ἡ οἱ συγκεκριμένες παραλίες εἶναι τόσο χάλια πού χρειάζονται ἐξωραϊσμό, καλλωπισμό καί τά συναφῆ ἢ εἶναι μιά χαρά ἀλλά πρέπει νά «ἀξιοποιηθοῦν» μερικά ἑκατομμύρια ὑπέρ τῆς ἀναπλάσεως καί τοῦ «στολισμοῦ» τῆς ἄμμου. Ἐξ' ὧσων γνωρίζω ὅμως ἡ ἄμμος δέν ἔχει ἀνάγκη στολιδιῶν· τά στολίδια της, γιά τά ὅποια ἔχει μεριμνήσει ἡ φύση, εἶναι τά κοχύλια, οἱ ἀστερίες ἢ ὅ,τι ἄλλο τέλος πάντων ξεβράσει ἡ θάλασσα (ἐκτός τῶν σκουπιδιῶν).

Ἔτσι οἱ παραλίες, ἰδιοκτησίας τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, πού μέχρι πρότινος ἔμεναν «ἀναξιοποίητες» τώρα θά ἀρχίσουν, μέ τή βοήθεια τῶν ἐπιχειρηματιῶν πού δραστηριοποιοῦνται στούς τομεῖς τοῦ τουρισμοῦ, νά «ἀξιοποιοῦνται».

Τό τελευταῖο διάστημα ἔχουν κατακλυσθεῖ οἱ σελίδες ἐφημερίδων μεγάλης κυκλοφορίας ἀπό τίς διαφημίσεις τῶν ΕΤΑ. «Σέ δύο μόλις χρόνια 450.000.000 εὐρώ γιά τόν Ἑλληνικό Τουρισμό» ἀναφέρει μία, «Οἱ ἰδιωτικές ἐπενδύσεις στά δημόσια τουριστικά ἀκίνητα...δημιουργοῦν τή νέα τουριστική Ἑλλάδα», λέει ἡ ἄλλη καί συνοδεύεται τό μόντο αὐτό ἀπό τεράστια φωτογραφία τοῦ ἐπιχειρηματία πού ἀνέλαβε τή διαχείριση ἑνός ἐστιατορίου. Ἐξυπνος τρόπος μέν, πολύ κραυγαλέος δέ, προπαγάνδας τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς ὅσον ἀφορᾷ τόν τουρισμό.

Τά Ἑλληνικά Τουριστικά Ἀκίνητα ὅμως δέν ἦταν αὐτά πού ἤθελαν νά «ἀξιοποιήσουν» καί τήν Πάρνηθα μέ τήν ἰδιωτικοποίηση τοῦ καζίνο καί τῶν 3.000 στρεμμάτων τοῦ ἐθνικοῦ Δρυμοῦ ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται, ἀπό τήν Εὐρωπαϊκῆ Ἑνωση, προστατευόμενη περιοχή;

Τά προαναφερθέντα «στολίδια», ὅπως πληροφοροῦμαστε ἀπό τήν προκήρυξη, «θά διατίθενται σέ 3 διαφορετικούς τύπους μεγέθους καί κάθε πακέτο θά περιλαμβάνει ἐκτός ἀπό τή βασική μονάδα καντίνας (πλήρως ἐξοπλισμέ-

νη), πέργκολα, θέση ναυαγοσώστη, ὀμπρελοκαθίσματα, καί χώρους ἀποθήκευσης ὀμπρελοκαθισμάτων καί μέσων θαλασσίων σπόρ».

Τά παιδιά —καί μερικοί μεγάλοι— ἔχουν τή συνήθεια στήν ἄμμο νά χτίζουν ὄχι μόνο παλάτια ἀλλά καί κάστρα κλπ. ἀναλόγως μέ τήν ἔμπνευση τῆς στιγμῆς. Αὐτά τά στολίδια βραχείας χρήσης εἶναι ὑπέροχα καί θά μπορούσαν νά μείνουν γιά πάντα. Ἀλλά —ὡς γνωστόν— ὅ,τι χτίζεται στήν ἄμμο ὁ βοριάς τό κάνει συντρίμμα, κομμάτια πού τραγουδοῦσε καί ὁ Καζαντζίδης. Ἔτσι τώρα εἶπαν νά τούς μείνουν τά στολίδια καί ἀποφάσισαν νά χτίσουν ὄχι βέβαια μέ ἄμμο ἀλλά μέ ἄλλα οἰκοδομικά ὑλικά πού θά μείνουν καθόλη τή διάρκεια τοῦ καλοκαιριοῦ, μετά νομίζω θά τά μαζέψουν, καθότι οἱ κατασκευές εἶναι λυόμενες· διότι ἂν δέν μείνουν οἱ κατασκευές αὐτές νά κοσμοῦν τόν αἰγιαλό τό καλοκαίρι, πού τυχαίνει νά ἔναι στήν Ἑλλάδα ὁ μισός χρόνος, τί θά μείνει; Τό τίποτα. Μόνον ἄμμος, βότσαλα, κοχύλια — ἄντε καί κάνα ἄρμυρίκι, δέν λέει. Φτωχό μοιάζει. Ἀλλη ἡ χάρη τῆς καντίνας καί ἡ αἰσθητική τῶν ὀμπρελοκαθισμάτων!

Προτείνω λοιπόν τό ἐξῆς καλλωπιστικόν: νά προσθέσει ἡ ΕΤΑ καί λίγο τοιμέτο στόν αἰγιαλό διότι εἶναι πολύ ἐνοχλητική ἡ ἄμμος ἰδιαίτερα ὅταν τή σηκώσει ἕνας ἀναπάντεχος ἀέρας· εἰσχωρεῖ παντοῦ παρεμποδίζοντας τήν ἠλιοθεραπεία τῶν λουομένων. Ἄλλο ἡ ξαπλώστρα καί μάλιστα ἂν εἶναι τῆς αἰσθητικῆς τοῦ ἄσπρου πλαστικοῦ ἀκόμα καλύτερα: φτηνό, ἀνθεκτικό, λύνει τά προβλήματα τῆς ἄμμου καί ἄλλων ἐπιβλαβῶν ἢ ἀνωφελῶν στοιχείων πού μπαίνουν στό μαγικό ἐνοχλῶντας τά ἀπόκρυφα σημεῖα μας. Ἄλλο ἐπίσης ἡ αἰσθητική τῆς πέργκολας μέ τόν ἀναρριχώμενο κισσό κάτω ἀπό τήν ὁποία θά μπορούν οἱ λουόμενοι νά ἀπολαύσουν ἕνα ντρίνκ — ἕνα κοκτέηλ δροσιστικό, καλοκαιρινό εἰς τήν παραλία π.χ. Νέας Ἡρακλείτσας Καβάλας εἶναι ὅ,τι πρέπει. Καλοῦ κακοῦ ὅμως οἱ λουόμενοι —ἐπειδή γι' αὐτούς γίνονται ὅλα— ἄς προσέχουν ὅσους κάνουν θαλάσσια σπόρ (π.χ. τζέτ-σκι), αὐτά τά «ἀθόρυβα» μηχανάκια θαλάσσης, τά ὁποῖα μπορεῖ κατά λάθος νά καρφωθοῦν στό κεφάλι κανενός ἀνέμελου κολυμβητῆ.

Πράγματι, κατ' αὐτόν τόν τρόπο, οἱ αἰγιαλοί ὄχι μόνο θά ἀναβαθμιστοῦν (ποιός ξέρει πῶς εἶναι...) ἀλλά καί θά ἀναδειχθεῖ ἡ κρυμμένη ὁμορφιά τους. Ἡθικόν δίδαγμα: Οἱ λυόμενες κατασκευές, τύπου «στολιδιῶν», φέρνουν στήν ἐπιφάνεια, ἀναδεικνύουν τήν κρυμμένη ὁμορφιά τῶν αἰγιαλῶν... ἄλλιῶς αὐτή μένει γιά πάντα στήν ἀφάνεια, ἐπί τοῦ προκειμένου στόν μαῦρο βυθό· μόνο τά ψάρια τήν ἀντιλαμβάνονται. Ἐμεῖς θά τήν ἐκτιμήσουμε μέ τά προσφερόμενα «πακέτα στολιδιῶν». Ἡ Ἑλλάδα ὄχι μόνο προοδεύει, ἀναπτύσσεται καί ἐκσυγχρονίζεται ἀλλά «στολίζεται» κιόλας. Καλό καλοκαίρι!

Μαρίνα Κόντη

«Σέ τί εἶδους παιδιὰ θά ἀφήσουμε τόν κόσμο;»

Ἄλλη μία σχολική χρονιά ἔφθασε στό τέλος της. Γιά ἄλλη μία φορά τά φῶτα τῆς δημοσιότητας στράφηκαν, αὐτές τίς ἡμέρες, στίς Πανελλαδικές τῆς Β΄ καί Γ΄ Λυκείου. Γιά ἄλλη μία φορά δέν ἔλειψαν οἱ ἐπικρίσεις γιά ὀρισμένες ἐπιλογές θεμάτων καί γιά λάθη τῆς ἐπιτροπῆς ἐξετάσεων. Ἐπικρίσεις δικαιολογημένες, πλὴν ἀλυσιτελεῖς ὡς πρός αὐτό πού θά ὀφείλε νά θεωρεῖ κύριο ἢ κοινωνία μας: τήν ἀναβάθμιση-αὐτοτέλεια τοῦ λυκείου.

Ἄν οἱ ἐπικρίσεις ἐπικεντρώνονται στό «τί καί πῶς» τῶν Γενικῶν Ἐξετάσεων χωρίς νά θέτουν τό «τί καί πῶς» τοῦ περιεχομένου τῆς ἐκπαίδευσης, τό «τί καί πῶς» τό Σχολεῖο καί εἰδικότερα τό Λύκειο ὀφείλει νά διδάσκει στούς νέους, τότε ἀφήνουμε τά σχολικά πράγματα στήν τύχη τους, ἐπικροτοῦμε τόν θεσμό τῶν Γενικῶν Ἐξετάσεων γιά τήν εἰσαγωγή τῶν νέων στά ΑΕΙ (ἄρκεῖ νά εἶναι «ἀξιόπιστος»), ἀδιαφοροῦμε γιά τήν ἐκπαίδευση καί ἀγχώνουμε τοὺς νέους στήν ἀναζήτηση τοῦ «χρήσιμου», στήν ἀπόκτηση ἑνός πτυχίου πάση θυσία.

Κι αὐτό εἶναι τό λιγότερο. Ἄν τά πράγματα ἔμειναν ἐκεῖ, στό «ἀγχώνουμε τοὺς νέους», μικρό τό κακό. Ἄλλά οἱ νέοι δέν ἀγχώνονται μόνο στό κυνήγι γιά τήν ἀπόκτηση ἑνός «χαρτιοῦ» ἀπό κάποιο ΑΕΙ, ἐπιπλέον ὀργίζονται, καί δικαιολογημένα, γιά τίς ὑπάρχουσες συνθῆκες. Δέν εἶναι λίγες οἱ φορές πού κατέβηκαν στό δρόμο ἄρνούμενοι τό σημερινό σχολεῖο. Ὅσο κι ἂν ἔβαλαν τό χεράκι τους, σ' αὐτές τίς κινητοποιήσεις, οἱ πολιτικές σκοπιμότητες τῆς συγκυρίας, οἱ μαθητές διαδήλωσαν γιατί ἀμφισβητοῦν τίς ὑπάρχουσες συνθῆκες. Κι αὐτό, θά μέ ρωτήσετε, εἶναι κακόν πράγμα; Δέν πρέπει νά μᾶς χαροποιεῖ τό γεγονός ὅτι οἱ νέοι πολιτικοποιοῦνται μέσα ἀπ' αὐτές τίς ἐξεγέρσεις τους, ὅτι διαδηλώνουν γιά μία ἄλλη παιδεία ἀπ' αὐτήν πού παρέχει ὁ σύγχρονος καπιταλισμός;

Μακάρι νά ἦταν τόσο ἀπλό. Μακάρι αὐτές οἱ ἐξεγέρσεις νά πολιτικοποιοῦσαν τοὺς νέους. Ἄν καί ἐνυπάρχει σ' αὐτές ἡ μαγιά μιᾶς πολιτικοποίησης αὐτό δέν ἄρκεῖ. Καί τό χειρότερο: ὁ σημερινός καπιταλισμός ἔχει τόν τρόπο, τό ἀποδεικνύει μέχρι νεοτέρας, νά μετασχηματίζει αὐτήν τήν «στιγμιαία» πολιτικοποίηση σέ φιλελευθερο-ἐλευθεριακό χαβαλέ. Τά γεγονότα εἶναι δεδομένα. Ἀπό τόν Μάη τοῦ '68 ὡς τίς ἡμέρες μας δέν ἔμειναν παρά «ἐκεῖνες οἱ ὠραῖες στιγμές», τά φιλελευθερο-ἐλευθεριακά συνθήματα καί ἡ πανούργα ἀξιοποίησή τους ἀπό τίς ἄρχουσες τάξεις.

Αὐτά δέν συνεπάγονται πῶς τό στοίχημα γιά ἕνα Σχολεῖο Γενικῆς Παιδείας, τό ὅποιο νά ἐκπαιδεύει τοὺς νέους στό νά «καταλαβαίνουν τί γίνεται στόν κόσμο πού ζοῦν», εἶναι ὀριστικά χαμένο. Τονίζουν, ἀπλῶς, τό πόσο δύσκολο εἶναι αὐτό τό ἐγχείρημα καί πόσο ἀντίθετο μέ τήν «ἐκπαίδευση τῆς ἀμάθειας»¹ πού προωθεῖ ὁ καπιταλισμός καί στή χώρα μας. Τό κύριο βάρος αὐτῆς τῆς προσπάθειας τό ἔχουν, ἂν θελήσουν νά τό ἀναλάβουν, οἱ ἄμεσα καί σέ δεύτερο βαθμό οἱ ἔμμεσα ἐμπλεκόμενοι μέ τό ἐκπαιδευτικό σύστημα. Ἡ ἐπικαιρότητα τῆς

ἀναδιαμόρφωσης τοῦ περιεχομένου τῆς ἐκπαίδευσης εἶναι ἀναγκαία ὅσο ποτέ ἄλλοτε, εἶναι τόσο περισσότερο ἀναγκαία ὅσο ἀδύνατη φαίνεται. Ἄλλά δὲν ὑπάρχει ἄλλος δρόμος ἢ μᾶς ἐνδιαφέρει «σέ τί εἶδους παιδιά θά ἀφήσουμε τόν κόσμον»² κι ἂν συμβεῖ αὐτό νά ἐνδιαφέρει καί τά παιδιά μας.

Κλείνω αὐτό τό σημείωμα μέ μία κραυγή: ἐλεύθερος χρόνος, περισσότερος ἐλεύθερος χρόνος γιά τούς μαθητές. Αὐτό θά δώσει περισσότερες εὐκαιρίες καί στούς μαθητές καί στούς δασκάλους τους νά ἀναστοχασθοῦν γιά μία γενική παιδεία ἄξια τοῦ ὀνόματός της. Ἄλλωστε, ἡ μείωση τῆς ἔκτασης τῶν σχολικῶν προγραμμάτων καί ἀπαραίτητη καί ἐφικτή εἶναι. Δέν εἶναι, δέ, συνώνυμη μέ τήν πτώση τοῦ ἐπιπέδου. Τό ἀντίστροφο, κάθε περιορισμός τῆς ὕλης, ἂν γίνει μέ στόχο τή μείωση τοῦ χρόνου ἐργασίας γιά τήν ἀνούσια καί παθητική ἐκμάθηση θραυσμάτων γνώσης, γιά τόν περιορισμό τῶν χρονοβόρων πηγαινε-ἔλα στά πάσης φύσεως «ἰδιαίτερα», γιά τήν εἰσαγωγή τῆς πρακτικῆς τῶν ἐνεργῶν ἀναγνώσεων καί συζητήσεων (ὑπάρχουν σήμερα τόσα ὀπτικοακουστικά μέσα στήριξης αὐτῶν), θά ἀναβαθμίσει τήν ἐκπαίδευση. Αὐτό θά ἦταν μία καλή ἀρχή.

Βασίλης Ζουναλῆς

1. Ζάν Κλώντ Μισεά, *Ἡ ἐκπαίδευση τῆς ἀμάθειας*, μετάφραση Ἄγγελος Ἐλεφάντης, ἐκδ. Βιβλιόραμα. Θά σᾶς δροσίσει τίς ζεστές ἡμέρες πού ἔρχονται.

2. Ὁ Τζέμ Σεμπρούν στό *L' Abîme se repeuple* (Ἡ ἄβυσσος ἐπανοικίζεται) γράφει: «Ὅταν ὁ οἰκολόγος πολίτης ἰσχυρίζεται ὅτι θέτει τό πιό ἐνοχλητικό ἐρώτημα: Ποιόν κόσμο θά ἀφήσουμε στά παιδιά μας;, ἀποφεύγει νά θέσει ἕνα ἄλλο πραγματικά ἀνησυχητικό ἐρώτημα: Σέ τί εἶδους παιδιά θά ἀφήσουμε τόν κόσμο;» (βλ. σημ. 1).

Τέτοια προβλήματα δέν «εἶναι γιά τά σκουπίδια...»

Χρόνια τώρα, κυβέρνηση, τοπική αὐτοδιοίκηση, τοπικές κοινωνίες, ἀλλά καί ἡ Κοινωνία (μέ κεφαλαῖο κάπα), «ἔριχναν στά σκουπίδια» καί τό πρόβλημα τῆς διαχείρισής τους, κοινή συναινέσει καί συνανοχη, μέ ἀποτέλεσμα αὐτό νά πάρει τίς σημερινές ἐκρηκτικές του διαστάσεις.

Ἄρκει ἡ παράθεση ὀρισμένων πανευρωπαϊκῶν ρεκόρ τῆς χώρας μας (καί τοῦ Λεκανοπεδίου εἰδικότερα) γιά νά φανεῖ κάπως τό μέγεθος του.

• Εἴμαστε πρῶτοι, μεταξύ τῶν 15, σέ ἀριθμό ἀνεξέλεγκτων χωματερῶν, στίς ὁποῖες «πετάμε» ἢ «καῖμε» χωρίς κανένα μέτρο καί προστασία πάνω ἀπό τά μισά σκουπίδια, πού πα-

ράγουμε. Ἡ Ἀττική, μόνο, ἔχει 27 τέτοιους «σκουπιδότοπους», δίπλα σέ σπίτια, σέ παραλίες, σέ δάση...

- Ἡ «ταφή» εἶναι πρακτικά ἡ μόνη μέθοδος διαχείρισης σκουπιδιῶν (ὅπου καί ὅταν ἐφαρμόζεται). Εἶναι μηδενικά τά ποσοστά χρήσης ἄλλων πιά σύγχρονων καί ἀποτελεσματικῶν μεθόδων (διαλογή - ἀνακύκλωση, λιπασματοποίηση, καύση, κ.λπ.).

- Εἴμαστε πρῶτοι σέ ποσοστό ὀργανικῶν ἀποβλήτων (ὑπολειμμάτων τροφῶν, δηλαδή), ἀπόρροια τῆς ποιότητας τῆς διατροφῆς μας καί τοῦ κυρίαρχου καταναλωτικοῦ μοντέλου.

- Εἴμαστε ὑπό «εὐρωπαϊκή ἐπιτήρηση» (ἔχουμε ἤδη καταδικαστεῖ καί ἀπειλούμαστε μέ πολύ αὐστηρές ποινές ὡς ὑπότροποι), ἂν δέν καταβάλουμε ὑπέρμετρες προσπάθειες βελτίωσης, σέ πολύ σύντομο διάστημα.

Εἰδικότερα γιά τό Λεκανοπέδιο τό πρόβλημα τῶν σκουπιδιῶν γίνεται ἐκρηκτικό, ὅταν στό 3,2% τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἔχουν συσσωρευθεῖ ὁ μισός καί πλέον πληθυσμός, οἱ μισές καί πλέον βιομηχανίες, τά περισσότερα αὐτοκίνητα, καθώς καί χρήσεις ἰδιαίτερα ρυπογόνες, πού συνεπάγονται τά μεγάλα ἔργα ὑποδομῆς καί ὑπηρεσιῶν (ἀεροδρόμιο, λιμάνια, αὐτοκινητόδρομοι κ.λπ.). Ἐδῶ, λοιπόν, σέ μιά περιοχή πολεοδομικά ὑπερκορεσμένη καί σ' ἓνα οἰκοσύστημα στά κατώτατα ὄρια ἀντοχῶν του, ἡ ἐξεύρεση χώρων γιά ἀνάλογα ἔργα διαχείρισης ἀπορριμμάτων εἶναι ἐξαιρετικά δύσκολη ὑπόθεση, ὅσο καί τό μέγεθος τῶν προβλημάτων πού τά ἐπιβάλλουν.

Ὅμως τά πράγματα ἔφτασαν στό ἀπροχώρητο. Ἡ μοναδική «νόμιμη» χωματερή τοῦ Λεκανοπεδίου τῶν τεσσάρων καί πλέον ἑκατομμυρίων κατοίκων, στά Ἄνω Λιόσια, ξεπέρασε κάθε ἐπιτρεπτό καί ἀνεκτό ὄριο καί ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 2005 (ἀναγκαστικά) «ἀποσύρεται».

Σήμερα λοιπόν, στό «καί πέντε», ἡ κυβέρνηση εἶναι ὑποχρεωμένη νά πάψει ν' ἀδιαφορεῖ καί ν' ἀναβάλλει (γιά λόγους πολιτικοῦ κόστους) —ὅπως ἔκανε τόσα χρόνια— τή λήψη μέτρων. Ὅφειλε νά προωθήσει ἄμεσες λύσεις.

Σήμερα ἡ ἐμπλεκόμενη αὐτοδιοίκηση δέν μπορεῖ νά διαμαρτύρεται, νά ὑποκρίνεται, νά ἐκδιάζει, ὅταν τόσα χρόνια συνεργοῦσε (ὅταν δέν πρωταγωνιστοῦσε), στό νά δημιουργηθεῖ αὕτη ἡ κατάσταση. Ὅφειλε νά βοηθήσει νά βρεθοῦν λύσεις, ἀποδεχόμενη τό βάρος τῆς διαχείρισης πού τῆς ἀντιστοιχεῖ.

Σήμερα καμιά τοπική κοινωνία, κανένας πολίτης δέν ἐπιτρέπεται νά παραμένει δέσμιος κοινῶν ἀτομικῶν συμφερόντων («μακριά ἀπό τό σπίτι μου κι ὅπου νά 'ναι...») γιὰτί ἀνάλογες ἀντιλήψεις (τῆς πολιτείας ἢ τῶν πολιτῶν) στό παρελθόν ὀδήγησαν σ' αὕτη τήν κατάσταση.

Σήμερα ἐπιβάλλεται μέ ὑπευθυνότητα καί μέ γνώμονα τό κοινωνικό συμφέρον ν' ἀντιμετωπίσουμε τό ὅλο πρόβλημα συναινώντας σέ λύσεις, ὅπου ὁ καθένας θ' ἀναλάβει τό βάρος πού τοῦ ἀντιστοιχεῖ κι ὅλοι θά «συνδράμουν» αὐτούς πού τυχόν θίγονται περισσότερο.

Σταῦρος Λιβαδάς

ΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΑΛΛΟΘΙ ΤΗΣ ΣΦΑΓΗΣ

του Γιώργου Μαργαρίτη

Εχει περάσει αρκετός ήδη καιρός από την τελευταία πολεμική επιχείρηση της «Συμμαχίας των προθύμων», την εισβολή στο Ιράκ και την κατάληψη της χώρας από τις Ηνωμένες Πολιτείες και τους στενούς τους συμμάχους (σε καλή σειρά ή Ελλάδα, ή Σουδάν και η φρεγάτα της). Το κόστος της επιχείρησης σε ανθρώπινες ζωές, κάπου 250 ως 300 ήταν οι νεκροί της συμμαχίας, διαφημίστηκε ως επιχείρηση χαμηλού κόστους όσον αφορά τις ανθρώπινες ζωές. Η σημασία του θανάτου αμβλύθηκε μάλιστα από το γεγονός ότι πολλοί από τους θανάτους αυτούς οφείλονταν σε «φίλια πυρά» ή ήταν απλά «εργατικά ατυχήματα», μέσα στην ένταση του πολέμου. Η αδυναμία του έχθρου, ή ανυπαρξία του μπροστά στην ισχύ των εισβολέων, τονίστηκε περισσότερο με τον τρόπο αυτό, δικαιώνοντας, διά της εύκολιας, την πολεμική επιλογή και προετοιμάζοντας τον δρόμο για την επόμενη ανάλογη.

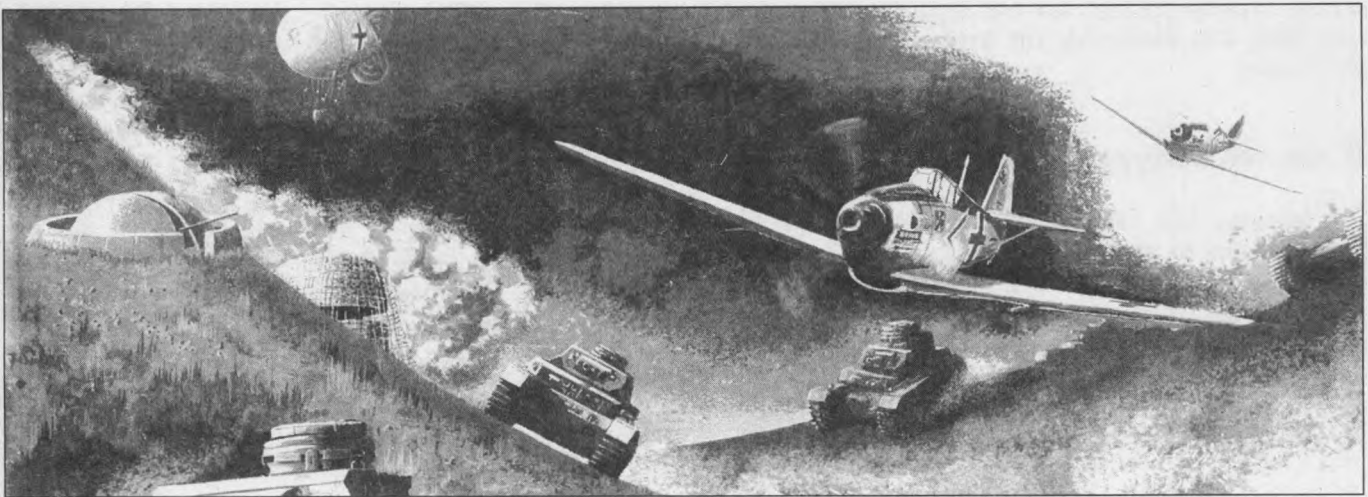
Ο θάνατος των έχθρων υπήρξε επίσης «δικαστικός» ακριβοδίκαιος, σύμφωνα με την επίσημη έκδοχή των νικητών. Οι κακοί, οι όπαδοί του καθεστώτος, οι στρατιώτες που δεν συμμορφώθηκαν με τις αμερικανικές υποδείξεις, σκοτώθηκαν, ενώ οι καλοί, οι άμαχοι και οι υποταχθέντες, ελάχιστα έπαθαν. Φυσικά σε αυτή την πλευρά δεν υπάρχουν ούτε απολογισμοί, ούτε εκτιμήσεις. Ο αριθμός των θυμάτων ακυρώνεται μέσα από τον «δίκαιο» χαρακτήρα τους. Την κρίση δέ επ' αυτού ανέλαβαν τα «έξυπνα» όπλα, εκείνα που ξέρουν να πιστοποιούν την ενοχή του εκάστοτε στόχου τους.

Παρόλα αυτά, οι πρώτες εκθέσεις για τό τί ακριβώς συνέβη στον τελευταίο αυτό πόλεμο δύσκολα επιβεβαιώνουν την κυρίαρχη έκδοχή. Ο πόλεμος δεν ήταν «τεχνολογικά χειρουργικός». Η ισχύς των Ηνωμένων Πολιτειών και η υπεροχή τους απέναντι στους αντιπάλους, εκδηλώθηκαν με τον πλέον παραδοσιακό τρόπο, όπως συνηθίζεται στους κατακτητικούς πολέμους που αποβλέπουν σε κατοχή και υποδούλωση, εκεί όπου τό φρόνημα του αντιπάλου πρέπει να συντριβεί όπως ακριβώς και η στρατιωτική του δυνατότητα. Με άλλα λόγια τό αίμα των έχθρων έπρεπε να κυλήσει άφθονο έτσι ώστε ο τρόμος να διευκολύνει τό έργο της κατάκτησης και της υποταγής.

Από τους 18.898 στόχους που χτυπήθηκαν στην διάρκεια του πολέμου μόλις οι 1.799, λιγότερο από 10%, σχετίζονταν με τό καθεστώς και την περιφημη «ικανότητά του να κυβερνά». Από τους υπόλοιπους, οι 15.592 αφορούσαν στρατεύματα, όπλα συστήματα και ανθρώπους, και ό επιζητούμενος στόχος δεν ήταν παρά ή καθολική καταστροφή των μέσων και ή εξόντωση των ανθρώπων. Για να επιτευχθεί ό στόχος αυτός τά πυρομαχικά ακριβείας δεν ήταν πάντοτε απαραίτητα. Σημαντικός αριθμός των τελευταίων εξέλλον —οι ύψηλης ακριβείας πύραυλοι και οι βόμβες που χρησιμοποιούν δορυφορικά συστήματα πλοήγησης— χρησίμευσαν κυρίως για την επιτυχία των τηλεοπτικών εφέ στους νυκτερινούς τρομοκρατικούς βομβαρδισμούς της Βαγδάτης. Μακριά από τίς κάμερες δεν χρειαζόταν τέτοια σκηνοθετική ακρίβεια.

Τό ένα τρίτο των 30.000 περίπου βλημάτων —βόμβες και πύραυλοι— που ρίχθηκαν κατά του Ιράκ βασίστηκαν στην παραδοσιακή σκόπευση από μεγάλα μάλιστα ύψη. Για να μειωθεί τό κόστος της χρήσης τους αυτά τά βλήματα —βόμβες των 250, των 500, των 1.000 ή περισσότερων κιλών καθώς και οι λεγόμενες «διασποράς»— ρίχτηκαν μαζικά από παλαιά βομβαρδιστικά B-52. Καθώς ουσιαστικά δεν υπήρχε καμία έναερία εμπλοκή, ούτε καταγράφηκε μάλιστα πτήση έστω και ενός Ιρακινού αεροπλάνου, δεν χρειάστηκε να χρησιμοποιηθούν τά υπερσύγχρονα μαχητικά αεροπλάνα των ΗΠΑ. Στόν πόλεμο αυτό πήραν μέρος μόνο τέσσερα B-2 και 12 F-117, τά γνωστά ήλεκτρονικά άόρατα Στέλθ, έναντι 28 B-52, τά όποια έρωμίστηκαν τό κύριο βάρος των καταστρεπτικών άποστολών. Φυσικά τό είδος βομβαρδισμού στόν όποιο τά τελευταία ειδικεύονται είναι ό λεγόμενος «βομβαρδισμός τάπητος», ή μαζική δηλαδή καταστροφή μιάς έκτασης μάλλον παρά ενός συγκεκριμένου στόχου. Είναι άδιευκρίνιστο τό πώς στην περίπτωση αυτή ξεχωρίζουν τά θύματα σε «δίκαια» και «άδικα» και τό πώς αποφεύγονται οι «παράπλευρες άπώλειες».

Τό άλλο τρίτο των βλημάτων και των βομβών που ρίχτηκαν στόν πόλεμο αυτό —τά 8.716 για την ακρίβεια— ανήκαν σε μία παλαιά κατηγορία κατευθυνόμενων όπλων, εκείνα δηλαδή που κατευθύνονται από

ἀκτίνες λέιζερ. Ἡ τεχνολογία αὐτή προαπαιτεῖ τό σημάδεμα, τόν «φωτισμό» τοῦ στόχου ἀπό μία πηγή ἀκτίνων λέιζερ –ἀπό τό ἔδαφος ἢ ἀπό ἄλλο ἀεροπλάνο ἢ ἐλικόπτερο. Ὡς παλαιά διαδικασία εἶναι σέ κάποιο βαθμό ἀντιμετωπίσιμη ἐνῶ ὑποφέρει ἀπό ἀστοχίες ὀφειλόμενες εἴτε σέ ἀντίμετρα τοῦ ἐχθροῦ εἴτε, κυρίως σέ φυσικά φαινόμενα (σκόνη, ἀντανεκλάσεις, βροχή, ὑγρασία, καπνός κ.λπ.). Ἡ εὐκόλη ἐκτροπή τῆς πορείας τῶν ὄπλων αὐτῶν, σέ στρατηγικούς εἰδικά βομβαρδισμούς, τά καθιστᾷ σχετικά μόνον «ὄπλα ἀκριβείας» καθῶς ὅταν ξεφύγουν ἀπό τήν ἀκτίνα κατεύθυνσης πέφτουν τυφλά στίς γύρω περιοχές. Σκόνη καί καπνός ὑπῆρχαν ἀφθονα στό Ἰράκ...

Περίπου 11.000 ἀπό τά δῆγματα πού χρησιμοποιήθηκαν, τό ἕνα τρίτο τοῦ συνόλου, ἦταν ὄπλα ἀκριβείας νέας γενιᾶς, κατευθυνόμενα μέσω γαιοστατικών δορυφόρων. Τό κρίσιμο ἐρώτημα ὡς πρός τήν ἀκρίβειά τους ἀφορᾷ τόν προσδιορισμό τῶν συντεταγμένων τοῦ στόχου. Ὑπάρχει δηλαδή ἕνα πρόβλημα ἀνάγνωσης τῶν πληροφοριῶν, ἐρμηνείας καί ἀξιολόγησης τῶν στοιχείων. Τά τελευταῖα παρέχονται ἀπό δορυφορικές φωτογραφίες (προβληματικές σέ συνθήκες πολέμου ὅπου κυριαρχοῦν ὁ καπνός καί ἡ σκόνη καί ἀκόμα πιά προβληματικές στό ἀνοιξιᾶτικο Ἰράκ ὅπου οἱ ἄνεμοι γεμίζουν τόν ἀέρα μέ κάθε εἶδους σωματίδια) καί τίς παραδοσιακές ἀναγνωρίσεις ἀπό ἀεροπλάνο, ἐλικόπτερο ἢ τηλεκατευθυνόμενα μὴ ἐπανδρωμένα ἱπτάμενα οχήματα. Στόν τελευταῖο πόλεμο κρίσιμο ὑλικό γιά τόν προσδιορισμό στόχων ἦταν οἱ 42.000 φωτογραφίες, οἱ 3.200 ὥρες βιντεοσκόπησης καί οἱ 1.700 ὥρες εἰδικῆς βιντεοσκόπησης πού ἔχει ὡς στόχο τῶν προσδιορισμό τῶν κινήσεων τοῦ ἀντιπάλου. Ὅποσοδήποτε ἡ πτήση πάνω ἀπό κάθε γωνιά τοῦ Ἰράκ τῶν κατασκοπευτικῶν ἀεροσκαφῶν U-2 στίς παραμονές τοῦ πολέμου –μέ πρόσχημα, θυμίζουμε τήν ἀνακάλυψη «ἀπαγορευμένων ὄπλων»– βοήθησε τή συγκέντρωση αὐτοῦ τοῦ ὑλικοῦ.

Ἡ μέθοδος αὐτή εἶναι ἀλάνθαστη ὅταν πρόκειται γιά ἐπίσημανση σταθερῶν στόχων –κιριῶν, ἐργοστασίων, τεχνικῶν ἔργων, στρατοπέδων, ἀποθηκῶν, κυβερνητικῶν κτιρίων. Πάνω ἀκριβῶς σέ τέτοιους στόχους ἐπιδεικνύουν οἱ ἀμερικανοί στρατηγοί τήν ἀκρίβειά τῶν ὄπλων τους καί τήν ἰσχύ τῶν «ἐξυπνων» βλημάτων τους. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ὁ προσδιορισμός ὀποιοδήποτε ἄλλου στόχου, μετακινούμενου ἢ δύσκολο ἀναγνωρίσιμου καί ταυτοποιήσιμου, ὑπόκειται σέ λάθη ἐκτίμησης πού, ὅπως εἶναι φυσικό, πολλαπλασιάζονται σέ πολεμικές περιόδους ὅταν δέν ὑπάρχει χρόνος καί διάθεση γιά νηφάλια ἐξέταση τῶν στοιχείων. Στόν τομέα αὐτό μάλιστα εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἐκτίμηση τῶν στοιχείων μέσα σέ πυκνοκατοικημένες καί ἀλλοιωμένες ἀπό τήν ἀνθρώπινη δραστηριότητα περιοχές γίνεται τόσο δύσκολη ὥστε αὐξάνει σημαντικά τό ποσοστό τῶν λανθασμένων ἐπιλογῶν.

Τό ἄθροισμα τῶν παραπάνω ὀδηγεῖ εὐκόλα στό συμπέρασμα ὅτι ἡ περί «χειρουργικῆς ἀκριβείας» προσφιλῆς στοὺς Ἀμερικανούς ἰθύνοντες φιλολογία εἶναι οὐσιαστικά παραπλανητική καί προπαγανδιστική. Στόν τελευταῖο πόλεμο τοῦ Ἰράκ, τό μεγαλύτερο ποσοστό –ἀνάμεσα στό 50 καί στό 75%– τῶν πληγμάτων πού κατάφερε ἡ ἀμερικανική ἀεροπορία καί οἱ πύραυλοι προῆλθε ἀπό ὄπλα μειωμένης ἀκριβείας. Τό καταστροφικό ἀποτέλεσμα βασίστηκε περισσότερο στήν ἰσχύ τῶν ἐκρηκτικῶν ἢ στόν τρόπο κατανομῆς τους –βόμβες διασπορᾶς– παρά στόν «χειρουργικό» χαρακτήρα τῶν πληγμάτων. Μέ ἄλλα λόγια οἱ βομβαρδισμοί πλησίαζαν περισσότερο τό πρότυπο τῶν μαζικῶν καταστροφικῶν ἀντίστοιχων μέ αὐτούς πού γνώρισε ἡ ἀνθρωπότητα ἀπό τόν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο καί μετά, παρά σέ ἕνα νέο «ἀνθρωπιστικό» καί ἀβλαβές γιά τοὺς ἀθώους πρότυπο. Αὐτό πού ἔγινε ἦταν μία ἀπό τόν ἀέρα σφαγή τῶν πάντων, πολεμιστῶν καί ἀμάχων. Νά θυμίσουμε ὅτι 30.000 δῆγματα τῆς ἀεροπορίας καί τοῦ ναυτικοῦ (Τόμαχοου) ἀντιπροσω-

πεύουν περίπου 25.000 τόννους ισχυρών εκρηκτικών –μιά ισχύς που υπερβαίνει την αντίστοιχη μιάς ατομικής βόμβας.

‘Η «ἐκ τοῦ σύνεγγυς» σφαγή

Στή διάρκεια τῶν ἐπιχειρήσεων ἡ ἱρακινή ἀεράμυνα χρησιμοποίησε τὰ πυροβόλα τῆς 1.224 φορές καί ἐκτόξευσε 1.660 πυραύλους. Καθώς τὰ ἠλεκτρονικά συστήματα τῆς εἶχαν καταστραφεί στόν μακρόχρονο ἀγῶνα φθορᾶς πού προηγήθηκε τοῦ πολέμου, οἱ προσπάθειές τῆς ἔπεσαν στό κενό καί πέτυχαν τήν καταστροφή μόλις ἕξι ἐλικοπτέρων καί ἑνός ἀεροσκάφους A-10. Ἡ ἀδυναμία τῆς ἀντίδρασης τῶν ἱρακινῶν ἐπέτρεψε τήν μαζική χρήση ἐλικοπτέρων καί ἀεροσκαφῶν ἐγγύς ὑποστήριξης σέ τακτικές τοῦ τύπου «search and kill» πού θά ἔλεγαμε, ἡπιότερα, ἐμεῖς οἱ ἄλλοι. Σέ αὐτές τίς τακτικές κάθε ἀεροπλάνο καί ἐλικόπτερο ἔχει τό ἐλεύθερο νά προσβάλλει ὅ,τι βρεῖ μπροστά του μέ μόνο κριτήριο ἐμπλοκῆς τήν ἀντίληψη τοῦ πληρώματός του. Οἱ Βρετανοί σύμμαχοι πού ὑπέστησαν μερικές φορές τό καταστροφικό μένος τῶν ἀμερικανῶν πιλότων ὀνόμασαν αὐτήν τήν πρακτική, πόλεμο τοῦ «μανιακοῦ καουμπόυ».

Στή διάρκεια αὐτῶν τῶν ἀποστολῶν καταστροφῆς ρίχτηκαν χιλιάδες κατευθυνόμενοι ἢ μή τακτικοί πύραυλοι ἐνῶ τὰ ἀεροσκάφη A-10 ἔρριξαν 311.597 βλήματα τῶν 30 χλστ., γνωστά σέ ὅλη τήν ἀνθρωπότητα ἀπό τό ἀπεμπλουτισμένο οὐράνιο πού περιέχουν. Στατιστικά ρίχτηκαν δηλαδή περισσότερα ἀπό ἑκατό βλήματα τοῦ εἶδους αὐτοῦ ἐναντία σέ κάθε πιθανολογούμενο τεθωρακισμένο ὄχημα τῶν ἱρακινῶν ἢ ἕνα τέτοιο βλήμα ἐναντία σέ κάθε ἱρακινό στρατιῶτη προσωπικά!!! Ἐάν λάβουμε ὑπ’ ὄψη ὅτι τὰ A-10 πού χρησιμοποιήθηκαν στόν πόλεμο ἦταν ἐξήντα, ὅτι ἡ δράση τους ἔλαβε χώρα στίς τελευταῖες φάσεις τοῦ πολέμου, ὅτι σέ κάθε ἀποστολή τό κάθε ἀεροσκάφος μεταφέρει τό μέγιστο 1.170 βλήματα αὐτοῦ τοῦ εἶδους, μπορούμε νά ἐκτιμήσουμε τό μέγεθος τῆς καταστροφικῆς μανίας πού εἶχε καταλάβει τούς πιλότους τους. Προφανῶς τό Ἰράκ εἶχε μεταβληθεῖ σέ ἕνα ἀπέραντο σκοπευτήριο ὅπου ὁ κάθε ἐμπλεκόμενος ἐξόντωνε ὅ,τιδήποτε κινιόταν, πυροβολώντας σχεδόν ἐξ ἐπαφῆς.

Τό μέγεθος καί ἡ εὐκολία τῆς σφαγῆς φαίνεται ὅτι ἀναστάτωσε τό ἀμερικανικό κατεστημένο. Δέν πρόκειται γιά τύψεις συνειδήσεως ὅπως ἴσως ὀρισμένοι ἀπό τούς ἀναγνώστες νά ὑπέθεσαν. Πρόκειται γιά ἀνατροπή χρηματοοικονομικοπολιτικῶν ἀναλύσεων. Ἡ εὐκολία τοῦ ἐγχειρήματος, ἡ χωρίς ἀντίδραση ἐξόντωση ἑκατοντάδων ἴσως χιλιάδων ἀνθρώπων, ἔθεσε σέ ἀμφισβήτηση τήν ἀξία τῶν ἐπενδύσεων σέ πολύπλοκα ὀπτικά συστήματα. Τά B-52, ἀεροσκάφη πού χρονολογοῦνται ἀπό τό 1950, μπορούν ἀνετα νά σκοτώνουν καί νά κερδίζουν τούς πολέμους τῶν πετρελαίων καί

τῶν συναφῶν. Ἀκόμα καί ἕνα ἐπιβατηγό Boeing 747, παρατήρησε ἕνας ἀμερικανός ἀναλυτής μπορεῖ νά κερδίσει αὐτούς τούς πολέμους ἂν τό φορτώσει κανεῖς μέ τίς κατάλληλες βόμβες. Τό βάρος τῶν εκρηκτικῶν ἔχει σημασία ὄχι ἡ ποιότητα! Κατά συνέπεια τί χρειάζονται οἱ σχεδιασμοί νέων ἀεροσκαφῶν, τῶν πανάκριβων βομβαρδιστικῶν B-1, B-2 ἢ F-117; Ἀπό αὐτήν τήν ὀπτική ἡ εὐκολή σφαγή στό Ἰράκ μπορεῖ νά ἀποδειχθεῖ πρόβλημα γιά τούς κολοσσούς τῆς ἀμερικανικῆς ἀεροναυπηγικῆς βιομηχανίας. Στίς τελευταῖες χρειάζεται μᾶλλον ἐπειγόντως ἕνας πόλεμος μέ μεγαλύτερο βαθμό δυσκολίας...

Στό ἐρώτημα ἐάν μετά ἀπό ὅλα αὐτά οἱ ἱρακινοί –Σουνίτες, Σιῖτες ἢ Κοῦρδοι– ἀπέκτησαν λόγους νά λατρεύσουν τούς Ἀμερικανούς, τόν τεχνικό καί ἀνθρωπιστικό τους πολιτισμό, ἡ ἀπάντηση μᾶλλον παραμένει ἀνοιχτή.

Τά στοιχεῖα προέρχονται ἀπό τίς ἱστοσελίδες τοῦ Global Security καί ἄλλων ἀμερικανικῶν ὀργανισμῶν στρατηγικῶν μελετῶν.

«ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΟΝ 21ο ΑΙΩΝΑ»

του Άγγελου Ήλεφάντη

Προεισαγωγικά θέλω να πω ότι, αναγκαστικά, θά είμαι εκτός θέματος. Καί τούτο γιατί τόν 21ο αιώνα τόν έχουμε μπροστά μας· είναι παρά πολλά τά 97 χρόνια πού υπολείπονται ώσπου να τελειώσει ο αιώνας, ώστε να μπορούμε να ξέρουμε ή να προλέγουμε από τώρα πώς θά είναι ή ανθρωπότητα μετά 20, 30 ή 70 χρόνια. Ούτως ή άλλως προφήτης δέν είμαι, ούτως ή άλλως, ως τό τέλος τούτου τού αιώνα, δέν θά είμαι εδώ, ούτε εσείς άλλωστε. Άς δοῦμε λοιπόν τά δικά μας, αυτά πού ήδη ζήσαμε, κι ίσως ξεκινώντας απ' αυτά να διαγνώσουμε, αν τά καταφέρουμε, κάποιες τάσεις πού προεκτείνονται προς ένα κοντινό σχετικά μέλλον, μή ξεχνώντας ότι τό μέλλον εκτός τού ότι διαρκεί πολύ είναι και αστάθμητο.

Έδωσα στα όσα θά σάς πω τόν αμήχανο τίτλο «διαρκής πόλεμος», παραφράζοντας τόν τίτλο τού βιβλίου τού Γκόρ Βιντάλ, «Διαρκής πόλεμος για διαρκή ειρήνη» πού κι αυτός δανείστηκε τόν τίτλο από έναν άλλο Άμερικανό. Καί μ' αυτό βέβαια τό «διαρκής» πόλεμος δέν σκοπεύω να μιλήσω όντολογικά περί πολέμου, να υπενθυμίσω ότι ή ανθρωπότητα έζησε χιλιάδες χρόνια τώρα μέσα στα αίματα και τίς πολεμικές καταστροφές, τουλάχιστον από τή φάση εκείνη και δώθε πού ονομάζουμε ιστορική στην προϊστορία δέν πολυξέρουμε τί γινόταν.

Τό βάπτισμα όμως τό θέμα μου διαρκής πόλεμος θέλοντας ευθύς εξ αρχής να έπιστημάνω ότι στίς μέρες μας υπάρχει μία γιγαντιαία, πλανηταρχική δύναμη, οι Ήνωμένες Πολιτείες τής Άμερικής πού κάνουν συνεχώς πόλεμο και δηλώνουν παντοιοτρόπως ότι δέν θά πάψουν να κάνουν πόλεμο, προληπτικόν ή ό,τι άλλο, διότι αντιπροσωπεύουν τό Καλό, είναι ο Παράκλητος τού Καλού, σάν τόν Ήσού Χριστό και τό "Άγιον Πνεύμα τής Καινής Διαθήκης. Είναι, λένε, οι περιούσιοι εκπρόσωποι τού Καλού διότι έχουν τήν άποστολή να πολεμούν τόν άξονα τού Κακού, όπου κι όπως αν αυτό εμφανίζεται: ως τρομοκρατία, ως άληθινα κράτη, ως διασαλευτής τής ειρήνης και ταραξίας τού ήσυχου ύπνου και τών ήσυχων ανθρώπων. Καί επειδή τό Κακό, τό διάβολον, ο διάβολος, ο δαίμονας μέ τά κέρατα ξεπετιέται από παντού ο πόλεμος εναντίον του θά είναι διαρκής, ώσπου να επικρατήσει επί γης ειρήνη και εν άνθρωποις ευδοκία. Δέν τά λέω εγώ αυτά, τά λένε οι Άμερικανοί, ή κυβέρνησή τους, οι ιδεολόγοι τους, όπωσδήποτε οι κοινωνικοί και οι πολιτικοί τους επιστήμονες, τά ΜΜΕ, οι επίσκοποι τους και οι

ραβίνοι τους, οι στρατηγοί τους και ο λαός τους, ή μεγάλη κοινή γνώμη πού βάζει στο αυτοκίνητό της ή στο πέτο τού σακκακιού τήν άστερόεσσα και τάσσειται υπέρ τής εισβολής στο Ήράκ σε ποσοστό άνω τού 70%. Άν ο λόγος αυτός είναι άυστηρά θεολογικός, δέν σημαίνει ότι δέν τόν πιστεύουν αντίθετα είναι ή συμπύκνωση τής πολιτικής τους φιλοσοφίας και ιδεολογίας, ο οδηγός τους. Οι Άμερικανοί δέν κάνουν τίποτε άλλο παρά αυτό πού πιστεύουν και πιστεύουν αυτό πού κάνουν.

Άλλά γιατί ή ιδεολογία τους είναι πολεμική; Γιατί ο τρόπος ύπαρξής τους είναι ο διαρκής πόλεμος; Γιατί από τό 1945 οι ΗΠΑ έλαβαν μέρος σε πάνω από διακόσιους μικρούς ή μεγάλους πολέμους ανά τόν κόσμο ή, έστω στρατιωτικές έπιχειρήσεις-επεμβάσεις; Γιατί, και κυρίως, μετά τήν κατάρρευση τής ΕΣΣΔ, όχι μόνο δέν σταμάτησαν να πολεμούν, αλλά άρνούνται κάθε θεσμό διεθνούς καταλλαγής και συνεννόησης; Εύχονται να βγάλουν σιγά σιγά τίς ΗΠΑ από τό διεθνές πολυμερές πολιτικό πλαίσιο συνύπαρξης· υποθαμίζουν ακόμη και τό ΝΑΤΟ· καταγγέλλουν τό πρωτόκολλο τού Κιότο για τό φαινόμενο τού θερμοκηπίου, τήν αντιβαλιστική συνθήκη δέν υπογράφουν τή συνθήκη πού θεσμοθετεί τό Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, τή συνθήκη για τίς νάρκες κατά προσωπικού, τό πρωτόκολλο για τά βιολογικά όπλα, τή συνθήκη για τά πυρηνικά όπλα μικρού διαμετρήματος, τή συνθήκη για τήν καθολική άπαγόρευση τών πυρηνικών όπλων, ακόμα και τίς συμβάσεις τής Γενεύης για τούς αιχμαλώτους πολέμου όπως δείχνουν οι κρατούμενοι Άφγανοί στο κάτεργο τού Γκουαντανάμο, γιατί άρνούνται τίς αποφάσεις τού Συμβουλίου Άσφαλείας όπως έγινε στο Ήράκ, και πάνω απ' όλα προς τί οι έξωφρενικοί στρατιωτικοί έξοπλισμοί ή ή διατήρηση 260.000 στρατιωτών τους σε ξένα έδάφη ή σε περιπολούντα σκάφη, εκτός τών 200.000 πού εδώ και δυό μήνες κατέχουν τό Ήράκ;

Όλα αυτά άπαιτούν μία εξήγηση δέν άρκει ή καταγγελία, δέν άρκει ή αντιπολεμική όργη και ή οδύνη για τά διαμελισμένα παιδιά και τίς καταστροφές στη Βαγδάτη. Ούτε ή άμερικανική πολιτική θεολογία μπορεί να μās εξηγήσει γιατί αυτή ή μιλιταριστική έξαρση παρόλο πού είναι αυτή ή ιδεολογία πού οργανώνει τήν πίστη, τίς συμπεριφορές και τήν πολιτική πράξη. Θά ήταν όμως λόγια τού άέρα αν δέν είχε μία υλική άγκύρωση. Διότι ή συνεχής πολεμική κινητοποίηση δέν

γίνεται έτσι, ιδεαλικά, για την «πίστη του Χριστού μας την άγια». Έχει συγκεκριμένους στόχους, μεγάλα υλικά και άυλα διακυβεύματα που θέλει να προασπίσει, διακυβεύματα –και οικονομικά και ισχύος. Θέλω να πω δηλαδή ότι είναι τέτοιου είδους ή αμερικανική στρατηγική ύπαρξης της ίδιας της κοινωνίας της κατ' αρχήν και είναι τέτοιες οι ανάγκες της παγκόσμιας ηγεμονίας ώστε, στη συγκεκριμένη συγκυρία, οι ΗΠΑ δέν μπορούν να υπάρξουν παρά μόνο με πόλεμο.

Γιά να γίνω κατανοητός θά χρησιμοποιήσω προς στιγμήν μιάν ιστορική αναλογία από τον Β' παγκόσμιο πόλεμο. Η милитарιστική ιδεολογία των ναζί ήταν τέτοια που μόνον με πόλεμο μπορούσε να προωθήσει τους στόχους της ή, που κάνει το ίδιο, οι στόχοι της ήταν τέτοιοι που μόνο με πόλεμο μπορούσαν να προωθηθούν, είτε αυτοί ήταν ή κατάργηση των Συνθηκών των Βερσαλλιών, είτε ή οικοδόμηση της Νέας Ευρώπης κάτω από την ηγεμονία του Γ' Ράιχ, είτε ή εξόμνωση των Εβραίων, είτε ή εκμηδένιση του σλαβοκομμουνιστικού κινδύνου που αντιπροσώπευε ή ΕΣΣΔ, είτε ή κατάκτηση των πετρελαιοφόρων κοιτασμάτων της Μέσης Ανατολής και της Κασπίας, είτε ή ύποταξη και ή ταπείνωση των «πλουτοκρατών των Δυτικών Δημοκρατιών». Οι στόχοι αυτοί ένας ένας και πολύ περισσότερο όλοι μαζί δέν μπορούσαν να επιτευχθούν παρά με πόλεμο, παρά με το manu militari σπάσιμο των διεθνών συμβάσεων, των ισορροπιών συνύπαρξης, όλων των νομιμοποιήσεων, όλων των συμβιωτικών-ηθικών κανόνων και κυρίως με την εκμηδένιση των ενάντιων πολιτικοστρατιωτικών-κρατικών δυνάμεων.

Εδώ σταματά ή ιστορική αναλογία και μās αφήνει με άνοιχτο τό ερώτημα γιατί οι ΗΠΑ δέν μπορούν, μέσα στη σημερινή συγκυρία, να υπάρξουν παρά μόνο με πόλεμο.

Και κατ' αρχήν για λόγους εσωτερικών αναγκών, της κοινωνίας τους δηλαδή. Θά γνωρίζετε βέβαια ότι οι ΗΠΑ είναι μιá κοινωνία που καταναλώνει πολύ περισσότερο απ' όσο παράγει. Τό δείχνει αναντίλεκτα τό εμπορικό τους ισοζύγιο που είναι έλλειμματικότατο. Τό 1989 τό ετήσιο έλλειμά τους ανερχόταν σέ 100 δισ. δολάρια. Τό 2001 στά 450 δισ. δολάρια. Και σωρευτικώς τό συνολικό έλλειμμα των ΗΠΑ έχει ξεπεράσει τό 1 τρισεκατομμύριο 100 δισεκατομμύρια δολάρια. Ποιός πληρώνει τό τρομακτικό αυτό χρέος; Γιατί περί χρέους πρόκειται. Με πολύ μικρότερα έλλείμματα οποιαδήποτε άλλη χώρα του κόσμου θά κατέρρευε, πολύ περισσότερο που στίς ΗΠΑ ή ιδιωτική αποταμίευση ανέρχεται σέ δολάρια μηδέν, άλλη απόδειξη του καταναλωτικού, του σπάταλου χαρακτήρα αυτής της κοινωνίας.

Θά είχε σημασία να δεί κανείς την πορεία αυτή προς την υπερχρέωση από τή δεκαετία του '70 κι έφεξης, της οποίας οι ρυθμοί αυξάνονται, όπως κίολας είπα, ίλιγγιδώς μέσα στη δεκαετία του '90. Άλλά δέν γίνεται τώρα. Οι Άμερικανοί πάντως έχοντας υιοθετήσει τό δόγμα Ο' Νίλ, ότι δηλαδή «στόν χωρίς σύνορα κόσμο ό ισολογισμός του εμπορικού ισοζυγίου δέν έχει

πιά σημασία». Δέν τους πολυενδιαφέρει τό έλλειμμα δεδομένου ότι μπορούν να τό καλύπτουν από διάφορες ροές κεφαλαίου ή από μετακύλιση του χρέους. Θά αναφερθώ επί τροχάδην σ' αυτές τις μορφές κάλυψης του χρέους.

α) Χρηματοδότηση της διατροφής και στέγασης του προσωπικού στρατιωτικών δυνάμεων και βάσεων στο έξωτερικό συνόλου 260.000 αξ/κών και φαντάρων, με πρώτη τή Γερμανία 60.000 άνδρες, την Ιαπωνία 41.000, την Ν. Κορέα 36.000, την Ιταλία 12.000, τό Ηνωμ. Βασίλειο άλλοι τόσοι, και πάει λέγοντας, ως και την Ελλάδα με 498 Άμερικανούς τό 1998. Στην πραγματικότητα αυτή ή μετακύλιση των εξόδων είναι ένας φόρος, χάρη στο όποιο οι ΗΠΑ έχουν μιá μόνιμη και ισχυρή στρατιωτική παρουσία σ' όλον τον πλανήτη.

– Ο δεύτερος τρόπος είναι οι εξαγωγές όπλων και όπλικών συστημάτων, για τό 1999 ύψους 32 δισ. δολ. ή τό 58% των παγκοσμίων πωλήσεων. Πάντως για τή σημερινή εποχή, που τό χρέος έχει ανέλθει σέ 450 δισ. δολάρια ετησίως τά προηγούμενα ποσά, από οικονομική άποψη δέν αντιπροσωπεύουν σπουδαία πράγματα.

– Πολύ μεγαλύτερη σημασία έχει ό έλεγχος της παραγωγής πετρελαίου σέ ορισμένες ζώνες. Άλλά κι εδώ ή κυρίαρχη πολιτική και ή οικονομική θέση των αμερικανικών πολυεθνικών πετρελαίου ενω άποσπá ένα σημαντικό πλανητικό εισόδημα δέν αρκεί για να χρηματοδοτεί τις εισαγωγές αγαθών.

– Την κύρια σημασία έχει, αντίθετα, τό γεγονός ότι τό χρήμα όλου του κόσμου ρέει προς τις ΗΠΑ, προς τό δολάριο. Η κίνηση του χρηματιστικού κεφαλαίου είναι εκείνη που εξασφαλίζει τον ισοσκελισμό του αμερικανικού ισοζυγίου χάρη στην όποία πραγματοποιούνται και άμεσες επενδύσεις στίς ΗΠΑ, κυρίως όμως για την απόκτηση εντόκων γραμματίων του δημοσίου, ομόλογα ιδιωτικών τραπεζών, μετοχές. Έτσι όπως προσφυσ είπε κάποιος ότι «οί ΗΠΑ δέν παράγουν αγαθά αλλά χρήμα». Οι ροές κεφαλαίου προς ΗΠΑ από 88 δισ. δολ. που ήταν τό 1990 ανήλθαν στά 865 δισ. δολ. τό 2001. Νά σημειώσουμε μόνον ότι τά ξένα νομίσματα κατευθύνονται στίς ΗΠΑ όχι λόγω ύψηλης γενικά, αποδοτικότητας, άρα κερδοφορίας, αλλά λόγω ύψηλης ασφάλειας. Γίνεται δηλαδή αυτό που έλεγε ό Κένυς «Όποιος επενδύει φοβάται μή τυχόν και δέν κερδίσει, κυρίως όμως, φοβάται μή τά χάσει τά χρήματά του».

Αυτή ή πραγματικότητα, που επιτρέπει στίς ΗΠΑ τρομακτικές χρηματιστηριακές κεφαλαιοποιήσεις (13,5 τρισ. δολ. τό 1999), μās φέρνει κοντά στο άπόλυτο ιμπεριαλιστικό πρότυπο καθ' όσον αυτή ή ασφάλεια που παρέχουν οι ΗΠΑ στο κεφάλαιο, ιθαγενές και ξένο, επιτυγχάνεται χάρη στον έξωφρενικό στρατιωτικό μηχανισμό τους, θά πρόσθετα δέ και χάρη στη δραστικότητα της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας και της βοραιοαμερικανικής κουλτούρας. Άλλά δέν θά έπεκταθώ σ' αυτά τά θέματα.

Δέν είμαι της άποψης ότι τά οικονομικά ύπαγο-

ρεύουν και μάλιστα γραμμικά τά υπόλοιπα δεδομένα. Ήδη φάνηκε ότι τό αμερικανικό οικονομικό οικοδόμημα δέν είναι ανεξάρτητο από τήν πολιτικο-στρατιωτική ισχύ των ΗΠΑ. Ίδιαίτερα, μετά τήν κατάρρευση τής ΕΣΣΔ οι ΗΠΑ παρέμειναν στό διεθνές προσκήνιο ως μόνη πλανητική δύναμη, μόνος πόλος ενός ήγεμονικού συστήματος. Τή διατήρηση αὐτῆς τῆς μονοκρατορίας, πού ἐξασφαλίζει στίς ΗΠΑ κατ' ἀρχήν καί πάνω ἀπό ὅλα τόν τρόπο ὑπαρξης αὐτῆς τῆς κοινωνίας, πού βασίζεται στήν κατανάλωση κι ὄχι στήν παραγωγή, δέν εἶναι διατεθειμένες νά τόν χάσουν. Μιά τέτοια ἀπώλεια θά σήμαινε τεράστιες ἀναταράξεις καί κοινωνικο-πολιτικές ἀναστατώσεις στίς ἴδιες τίς ΗΠΑ πού δέν εἶναι ὁρατές, δέν βλέπουμε δηλαδή ποιές δυνάμεις κοινωνικές καί πολιτικές θά ἀναλάβαν νά τίς προωθήσουν. Ὁ δρόμος τους γιά τή διατήρηση τῆς πλανητικῆς κυριαρχίας, πού ὀνομάζουν ἐσχάτως ὀρισμένοι αὐτοκρατορία, εἶναι μονόδρομος. Εἶναι ὁ δρόμος τῶν ἐξοπλισμῶν, τῆς παρακάμψης τῶν διεθνῶν πολυμερῶν δεσμεύσεων, τῆς manu militari ἐξόντωσης τῶν ἀντιπάλων –ἐγινε αὐτό στόν πόλεμο τοῦ Κόλπου, στό Κόσοβο, στό Ἀφγανιστάν, στό Ἰράκ–, τῆς ἀπειλῆς τοῦ προληπτικοῦ πολέμου, τῆς παροχῆς προστασίας καί ἀσφάλειας στό ξένο κεφάλαιο πού εἰσρέει στίς ΗΠΑ καί τίς τροφοδοτεῖ. Αὐτός ὁ δρόμος προϋποθέτει καί συνεπάγεται ἕνα μοναδικό κέντρο ισχύος. Φτιάχνεται γιά τόν πόλεμο κι ὁ πόλεμος τό φτιάχνει. Τά γεράκια κουβαλοῦν τόν πόλεμο στά φτερά τους καί ὁ πόλεμος τά τροφοδοτεῖ. Γιά τή νομή τῆς ὕλης, βεβαίως, γίνονται οἱ πόλεμοι, ἰδίως ἀπό ἐκείνους πού αὐτοορίζονται ως ὑπέρμαχοι ὑψηλῶν ιδανικῶν. Πού ἀκούστηκε προτεσταντική ἠθική καί ὕλικά κίνητρα! Μόνον, καί πάνω ἀπ' ὅλα ὁ Θεός ὁ ὁποῖος, ἐπὶ τῆ εὐκαιρία, προτεστάτης Θεός δέν συγχωρεῖ ποτέ τή φτώχεια: ἡ φτώχεια εἶναι μέγιστη ἀμαρτία, ὁ πλοῦτος εἶναι τό σῆμα τῆς εὐνοίας τοῦ Θεοῦ.

Τόν παλιό καιρό εἶχαμε λιγότερο καπιταλισμό ἀνά τόν κόσμο ἀλλά πολλούς ἱμπεριαλισμούς στά μαχαίρια: τόν βρετανικό, τόν ρωσικό, τόν γαλλικό, τόν ἀμερικανικό, τόν ἰαπωνικό, τόν γερμανικό, ἀκόμα καί τόν ἰταλικό. Σήμερα ἔχουμε λίγο πολύ παντοῦ καπιταλισμό ἀλλά ἕναν καί μόνον ἱμπεριαλισμό τέτοιο πού νά σέβεται τό ὄνομά του, σέ σημείο πού ἡ κοινωνία πού τόν ἐκτρέφει νά μήν μπορεῖ νά ὑπάρξει παρά μόνο ως ἱμπεριαλισμός δηλαδή μέ τή χρησιμοποίηση τῆς στρατιωτικῆς ισχύος.

Ὁ Πῶλ Γούλφοβιτς, ὁ ὑφυπουργός τοῦ ὑπουργείου Ἀμυνας τῶν ΗΠΑ, μαζί μέ τόν συνεργάτη του Ζαλμέ Κάλλιντζαντ, ἐπεξεργάστηκαν τό 1992 ἕναν «Ὁδηγό Ἀμυντικοῦ Σχεδιασμοῦ», πού τμήματά του διέρρευσαν στούς Τάμς τῆς Ν. Ὑόρκης. Σύμφωνα μ' αὐτόν τόν ὁδηγό ἡ ἀποστολή τῆς Ἀμερικῆς ἦταν νά διασφαλίσουν πῶς καμιά ἀντίπαλη ὑπερδύναμη δέν θά μποροῦσε ν' ἀναδυθεῖ ποτέ ξανά στόν κόσμο. Ἐπρεπε νά πείσει τίς ἄλλες βιομηχανικά ἀνεπτυγμένες χῶρες πῶς μόνο ἡ Ἀμερική θά προστάτευε τά νόμιμα συμφέρο-

νά τους μέ τό νά διατηρεῖ ἀδιαφιλονίκητη τήν στρατιωτική ὑπεροπλία της. Οἱ Γούλφοβιτς καί Κάλλιντζαντ ἔφτασαν στό σημείο νά ὑποστηρίζουν πῶς τό Πεπτάγωνο θά ἔπρεπε νά πάρει ὅλα τά μέτρα, συμπεριλαμβανομένων τῶν προληπτικῶν ἐπιθέσεων, ὥστε νά ἐμποδίσει χῶρες οἶον τό Ἰράκ ἢ τή Β. Κορέα ν' ἀποκτήσει πυρηνικά ὄπλα. Ὅποιος θέλει περισσότερα ἄς συμβουλευτεῖ τό ἄρθρο τοῦ Κόριν Ρεντγκρέϊδ στά «Ἐνθέματα» τῆς 9/3.

Ὁ νέος, λοιπόν ἀμερικανικός ἱμπεριαλισμός σκιαγραφεῖται καί ἀπό τούς σχεδιασμούς τῶν στρατηγικῶν ἐπιτελῶν ἀλλά καί ἐξεικονίζεται πλήρως ἀπό τήν πρακτική τους, ὅπως τήν εἶδαμε νά ξετυλίγεται καί στόν Πόλεμο τοῦ Ἰράκ.

Γιά νά τελειῶνω, καί χωρίς νά θέλω νά περιπέσω σέ ψυχολογικά γυμνάσματα, νά προσθέσω ὅτι ὁ νέος ἀμερικανικός ἱμπεριαλισμός, καθὼς θεωρεῖ ὅτι ἀπειλεῖται ἀπό παντοῦ ἀκόμη κι ἀπ' τό πουθενά –κι ἐδῶ τό χτύπημα τῆς 11 Σεπτέμβρη τοῦ προσέφερε θεόσταλη νομιμοποίηση–, καθὼς ἐκδηλώνεται ὡς διαρκῆς πόλεμος, τελεῖ ὁ ἴδιος ὑπό καθεστῶς διαρκοῦς τρόμου. Γι' αὐτό καί γίνεται ὀλοένα πιό ἐπιθετικός, γι' αὐτό σκάβει παντοῦ καί ἐπιτηρεῖ τά πάντα γιά ν' ἀνακαλύψει τούς κρυμμένους ἐχθρούς.

Σέ ἕναν κόσμο ὅπου ἀρχίζουν νά διαμορφώνονται οἱ προϋποθέσεις ἀνάδειξης περισσότερων πόλων, ὅπως ἡ Ε.Ε., ἡ Ρωσία, ἡ Κίνα, ἡ Ἰαπωνία, ἡ Λατινική Ἀμερική, οἱ Ἰνδίες, ὁ ἀραβομουσουλμανικός κόσμος, ὅπου ἡ κοσμο-οικονομία καί ἡ κοσμο-πολιτική κάθε ἄλλο παρά μετατρέπονται σέ ἕνα ἄμορφο καί κατακερματισμένο μάγμα ὑπό τήν ἡγεμονία τῆς μίας καί μόνης ὑπερδύναμης εἶναι φανερό ὅτι αὐτοῖ οἱ διάφοροι πόλοι διαπιστώνουν ὅτι βρίσκονται ἀντιμέτωποι πρὸς ἕνα κοινό ἀνταγωνιστή ἢ καί κοινό ἐχθρό. Τοῦτο δημιουργεῖ καί ἀντιφάσεις καί ἀντιδράσεις καί δυνατότητες γιά τήν ὑπέρβαση αὐτοῦ τοῦ ζόφου. Δυνατότητες ὥστε νά κουβεντιάσουμε καί κυρίως νά παλέψουμε γιά τόν δεύτερο ὄρο τοῦ σημερινοῦ θέματος, *τῆ Δημοκρατία* γιά τήν ὁποία μᾶς κάλεσε τό Τμήμα Πολιτικῆς Ἐπιστήμης, ὥστε ἡ Δημοκρατία νά γίνει ὁ ὁρίζοντας τοῦ 21ου αἰῶνα.

Ὁμιλία στή Θεσσαλονίκη στήν ἡμερίδα πού ὀργάνωσε τό Τμήμα Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ, στίς 29 Μαΐου 2003, μέ θέμα «Πόλεμος καί Δημοκρατία στόν 21ο αἰῶνα». Ἐλαβαν μέρος ἐπίσης ὁ Γεράσιμος Βῶκος, Μιχάλης Σπουρδαλάκης, Ἴω. Μεταξᾶς, Παναγῆς Παναγιωτόπουλος, Μιχάλης Παπαγιαννάκης, Παντελῆς Λέκας καί Γιάννης Βούλγαρης. Στήν ἡμερίδα προήδρυσαν οἱ καθηγητές Γιώργος Πάσχος καί Ἀντώνης Μανιτάκης.

Ὅλα τά ἀριθμητικά δεδομένα γιά τήν ἀμερικανική οἰκονομία εἶναι ἀπό τό βιβλίο τοῦ Emmanuel Todd, *Μετά τήν Αὐτοκρατορία*; Μετάφρ. Νίκ. Βούλγαρης, ἐκδόσεις «Κριτική», 2003.

ΔΗΜΟΣΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΑΙ ΑΓΟΡΑ*

του Θανάση Ἀλεξίου

Στό ἄρθρο αὐτό θά προσπαθήσουμε νά δείξουμε τό ἐπιστημολογικό ὑπόβαθρο πού ὀδήγησε στόν ἐπαναπροσδιορισμό τῆς γνώσης, συνεπῶς καί τοῦ πανεπιστημίου, παράγοντας ὁ ὁποῖος μαζί μέ τήν συρρίκνωση τοῦ κράτους πρόνοιας συνέβαλε στήν ἀμφισβήτηση τοῦ δημόσιου χαρακτήρα τοῦ πανεπιστημίου καί στή μερική ἐκ νέου ἐμπορευματοποίηση τῆς ἐκπαίδευσης. Ἐπίσης θά ἐξετάσουμε τίς λειτουργίες τοῦ δημόσιου πανεπιστημίου σέ συνθήκες διευρυμένης ἀναπαραγωγῆς τοῦ κεφαλαίου καθῶς καί τή θέση τῶν πανεπιστημιακῶν.

Τό ἐπιστημολογικό πλαίσιο ἐπαναπροσδιορισμοῦ τῆς γνώσης

ΑΠΟ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 19ΟΥ ΑΙΩΝΑ ὡς συνέπεια τῆς δραματικῆς ἀλλαγῆς τοῦ κοινωνικοῦ τοπίου (ἐκβιομηχάνιση, προλεταριοποίηση, πραγματοποίηση κ.λπ.) ἐγκαινιάζεται μία κριτική στή νεωτερική σκέψη, δηλαδή στή σκέψη πού βασίστηκε στόν ὀρθό λόγο πού ἐξελίσσεται ἀνορθολογικά (Σοπενάουερ, Νίτσε κ.ἄ.),¹ σχετικοποιώντας ὅμως τή γνώση ἢ ἀναδεικνύοντας ὡς κεντρικό πρόβλημα τή σχέση τῆς γνώσης μέ τήν ἐξουσία, ἕνα ζήτημα πού ἔθεσε ξανά στίς μέρες μας ὁ Μ. Φουκῶ. Ἡ κριτική αὐτή ἐπικαιροποιεῖται τόν 20ό αἰῶνα, στίς δεκαετίες τοῦ '60 καί '70, ἀπό τό χῶρο τῶν μεταμοντερνιστῶν, οἱ ὁποῖοι ἀρνοῦνται κάθε αἰτιακή ἀκολουθία ἀνάμεσα στά πράγματα, ἀπορρίπτουν τή γραμμική ἀντίληψη γιά τόν χρόνο, δηλαδή τήν ἱστορία, προβάλλοντας τήν ὑπέρβαση τοῦ ὀρθοῦ λόγου καί τοῦ ὑποκειμένου μέσα ἀπό τήν αἰσθητική διάσταση τῆς γνώσης. Μάλιστα σέ μία βασική ἐκφραση τοῦ μεταδομισμού (ἀποδομισμός), ὁ ὁποῖος ἔχει καταργή-

σει ὁποιαδήποτε ἀναφορά στή δομή, ἡ ἀναζήτηση μέσῳ τῆς γνώσης καθολικῶν ἀξιών, ὀδηγεῖ σέ ἀδιέξοδα. Τό γεγονός αὐτό καθιστᾷ ἀδύνατη τή δυνατότητα γνώσης γιά τήν κοινωνία, ἀλλά καί τή δυνατότητα συγκρότησης μιᾶς ἐνιαίας γνώσης, καθῶς γι' αὐτό λείπει πλέον μετά τό τέλος τῶν "μεγάλων ἀφηγήσεων" μιᾶ μετα-θεωρία. «Ἡ γνώση ἀποκτᾷ καί διατηρεῖ τό νόημα τῆς στό μεταμοντερνισμό μόνο στά πλαίσια τῆς μορφῆς τῆς ζωῆς, τῆς κοινοτικῆς παράδοσης, τῆς γλωσσικῆς κοινότητος κτλ. στά ὅποια παρήχθη».²

Ὅποιαδήποτε προσπάθεια ἀνάλυσης, ἀξιολόγησης, ἱεράρχησης αὐτῶν τῶν βιόκοσμων (ταυτότητα, ἐθνότητα κ.λπ.) ἀλλοιώνει τή μοναδικότητά τους (θέση τοῦ σχετικιστικοῦ ἱστορισμοῦ). Ἡ ὅταν ἐπιχειρηθεῖ, ὅπως γιά παράδειγμα μέ τήν τρέλα, ὅταν αὐτή συλλαμβάνεται μέ ὀρθολογικούς ὄρους, ὀδηγεῖ σύμφωνα μέ τόν Μ. Φουκῶ στήν ἀλλοτρίωσή της. Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ὑπαρξῆς ὁποιασδήποτε μετα-θεωρίας, μετα-γλώσσας, ἢ

1. Lukacs, G., *Die Zerstörung der Vernunft. Irrationalismus und Imperialismus*, Darmstadt-Neuwied 1983, σ. 23.

2. Bauman, Z. «Ὁ "φιλοσοφικός λόγος τῆς νεωτερικότητας" τοῦ Jürgen Habermas», στό: Βέλτσος, Γ. (ἐπιμ.), *Ἡ διαμάχη. Κείμενα γιά τή νεωτερικότητα*, Ἀθήνα 1990, σ. 68.

* Ἀνακοίνωση στό Ἐρευνητικό Σεμινάριο πού διοργάνωσε τό Τμήμα Κοινωνιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Αἰγαίου στίς 10/11 Μαΐου 2003.

έξω-αφήγησης πού νά είναι σέ θέση νά παρέχει έξω-τερικά ως πρός τή γλώσσα, τή θεωρία ή τήν αφήγηση τεκμήρια όρθότητας, άκυρώνει, όπως είναι φυσικό, τό χειραφετητικό αίτημα πού σκοπεύει στή δυνατότητα υπέρβασης του κοινωνικού μέσω της άρσης των διαχωρισμών και μέσω του κριτικού αναπροσδιορισμού των όρων σύστασής του.³ Όπως είναι φυσικό ή έμμο-νή σ' αυτούς τούς διαχωρισμούς και ή θεωρητικοποίη-σησή τους δέν οδηγεί μόνο στήν φετιχοποίηση των κοινωνικών μορφών μέ τίς όποιες εμφανίζεται μία άλλοτριωμένη πραγματικότητα, αλλά και σ' έναν άκρα-το έμπειρισμό, ό όποιος έκλαμβάνει ως δεδομένες –και συνεπώς φυσικοποιεί– κοινωνικές μορφές πού έχουν προκύψει ιστορικά.⁴ Όπως συμβαίνει λ.χ. μέ τό παρά-δειγμα της πολυπολιτισμικής κοινωνίας, όπου ό πολι-τισμός έρμηνεύεται ούσιοκρατικά και άνιστορικά και ή πολιτισμική ταυτότητα φετιχοποιείται, μέ τήν έννοια πώς αυτή δέν ανάγεται στήν κοινωνική δομή αλλά προκύπτει από υπερχρονικά στοιχεία. «Τό μόνο πού άπομένει νά πραγματοποιηθεί στόν διακοινοτικό χώ-ρο», σύμφωνα μέ τόν μεταμοντερνισμό, όπως τόν έρ-μηνεύει ό Ζ. Μπάουμαν «είναι τό καθήκον της μετά-φρασης και της έρμηνείας».⁵ Σέ τελική ανάλυση γιά τόν μεταμοντερνισμό οι έπιμέρους πραγματικότητες (έθνότητα, ταυτότητα, φύλο κ.λπ.) συγκροτούν αυθύ-παρκα μορφώματα χωρίς σχέση μεταξύ τους και χω-ρίς άναφορά σέ μία δομή ή κάπου άλλου. Οι άρθρω-μένες αφήγησης αυτών των μορφωμάτων, παράγουν και τή δική τους έμπειρία, τή δική τους "κοινή γνώ-ση", τή δική τους θεωρία, συγκροτούνται δηλαδή στίς έκάστοτε ρηματικές πρακτικές. Άς υπενθυμίσουμε εδώ τή μεταφυσική παραδοχή του δομισμού ότι μία προ-βληματική, μία πρακτική δημιουργεί τά δικά της άντι-κειμένα.⁶ Δέν χρειάζεται νά έπιμείνουμε εδώ στήν όφθαλμοφανή αντίφαση αυτού του έπιχειρήματος: δη-λαδή πώς θά μπορέσει νά υπάρξει μία ήθική άρχή ισό-τητας όλων των μορφών ζωής, όλων των παραδόσεων, χωρίς τήν προσφυγή σέ καθολικές κανονιστικές άρχές; Και άν υπάρξει μία παράδοση, όπως λ.χ. ό ρατσισμός, ό όποιος άπορρίπτει τόν πολιτισμικό πλουραλισμό και τήν άνοχή άξιων και προτύπων; Μέ ποιά κριτήρια θά άξιολογήσουμε αυτήν τήν παράδοση άφου έχουμε πα-ραιτηθεί από μία μετα-θεωρία, δηλαδή από κανονιστι-κές άξίες; Η προσφυγή στή γενική άγωνιστική των γλωσσικών παιγνίων μέ τήν έννοια ότι παίζουμε χωρίς διακύβευμα, δηλαδή νά χάσουμε ή νά κερδίσουμε, όπως προτείνει ό Φρ. Λυστάρ, παρατείνει τό άδιέξο-δο, ενώ άφαιρεί από τή γλώσσα και τή δημόσια λει-τουργία της, ή όποία δέν είναι μόνο αυτοαναφορική (και γι' αυτό "ιδιωτική") αλλά και πεδίο έξωτερίκευ-σης του περιεχομένου των διαφορετικών παιγνίων, και γι' αυτό δημόσιος χώρος, χώρος άντιπαράθεσης ιδεών και πρακτικών μέ πρόθεση πάντα τήν υπερίσχυση της μίας ή της άλλης ιδέας, της μίας ή της άλλης πρακτι-κής.⁷ Έξάλλου γιά νά άποφανθεί κανείς πώς ή ισότη-τα, λ.χ. των πολιτισμών συνιστά σήμερα μία αύταξία,

και γι' αυτό δέν μπορεί νά υπάρχει άξιολόγηση, ση-μαίνει πώς αυτός πού άποφαίνεται, (δηλαδή ό μετα-μοντερνισμός), βρίσκεται πέρα από τόν άξιακό όρίζο-ντα αυτών των πολιτισμών, προϋποθέτοντας αυτό πού όφειλε νά άποδείξει,⁸ λειτουργώντας τώρα αυτός ως μεγάλη αφήγηση.

ΕΦΟΣΟΝ ΟΜΩΣ ΔΕΝ ΥΦΙΣΤΑΤΑΙ ΜΙΑ ΚΟΙΝΗ ΜΕΤΑ-ΘΕΩΡΙΑ και δεδομένου ότι κάθε θεωρία άπορροφά και έγκλω-βίζεται στή μετα-θεωρία της υπάρχει άδυναμία μετά-βασης από τή μία θεωρία στήν άλλη, όσο και άδυνα-μία συγκρότησης ένιαίου γνωστικού άντικειμένου έπει-δή αυτό διασπάται στίς έπιμέρους θεωρητικοποιήσεις.⁹ Υπάρχει δηλαδή άδυναμία συγκρότησης ένιαίας έπι-στημονικής γνώσης, τόσο έπειδή κάθε γνώση όπως και ή έπιστημονική είναι μία (νομομοποιητική) αφήγηση, όσο και έπειδή άφου έχει άποκλειστεί κάθε έξωτετικό σημείο άναφορής είναι άδύνατο νά υπάρξει και σύ-γκριση μεταξύ των θεωριών, νά έλεγχθεί, δηλαδή ή έγκυρότητά τους.

Άπόρροια αυτής της θεώρησης γιά τή γνώση είναι ό έπιστημολογικός σχετικισμός, όπου όλα μπορούν νά ισχύουν. Μάλιστα στόν έπιστημολογικό άναρχισμό του Π. Φέγιεραμπεντ, όπου όλα τά έπιχειρήματα κρίνονται ισοδύναμα και οι έπιλογές ισάξιες, –και καθώς άπορ-ρίπτεται ή τυπική δεσμευτικότητα της μεθοδολογίας και ύπονομεύεται ή όρθολογικότητα της έπιστημονικής έπιλογής– αυτός προσλαμβάνει, τή στιγμή μάλιστα πού

3. Δημητρίου, Σ. «Ό φιλοσοφικός μεταμοντερνισμός και ή σχετικιστική άναίρεση του κριτικού φιλοσοφικού λόγου», *Ό Πολίτης*, τχ.108, 2003, σ. 28.

4. Kiely, R. «Στουκτουραλισμός, μαρξισμός και ανάπτυ-ξη», στό: Κύρτσος, Α.-Α., *Κοινωνιολογική Θεωρία της Ανάπτυξης*, έκδ. Νήσος, Άθήνα 1999, σ. 300.

5. Bauman, Z. «Ό "φιλοσοφικός λόγος της νεοτερικότη-τας" του Jürgen Habermas», στό: Βέλτσος, Γ. (έπιμ.), *Η δια-μάχη. Κείμενα γιά τή νεοτερικότητα*, Άθήνα 1990, σ. 68.

6. Graib, J. *Σύγχρονη κοινωνική θεωρία. Από τόν Πάρ-σονς στόν Χάμπερμας*, Άθήνα 1998, σ. 363. Δέν θά πρέ-πει νά «άντιμετωπίζουμε-πλέον-τούς λόγους ως σύνολα ση-μείων πού παραπέμπουν σέ περιεχόμενα ή παραστάσεις», γράφει χαρακτηριστικά ό Μ. Φουκώ, «άλλά ως πρακτικές πού σχηματίζουν συστηματικά τά άντικείμενα γιά τά όποια μιλούν». Foucault, M., *Η άρχαιολογία της γνώσης*, Άθήνα 1987, σ. 77.

7. Βλ και Frank, M., «Διαφωνία και συναίνεση κατά τόν J.-F. Lyotard και τόν J. Habermas» στό: Βέλτσος, Γ. (έπιμ.), *Η διαμάχη. Κείμενα γιά τή νεοτερικότητα*, Άθήνα 1990, σ. 175.

8. Honeth, A. «Τό πάθος ένάντια στό καθολικό», στό: Βέλτσος, Γ. (έπιμ.), *Η διαμάχη. Κείμενα γιά τή νεοτερικό-τητα*, Άθήνα 1990, σ. 96.

9. Ψυχοπαίδης, Κ., *Κανόνες και άντινομίες στήν πολιτι-κή*, Άθήνα 1999, σ. 545.

ἔχει διαρρηχθεῖ ἡ σχέση μεταξύ γνώσης καί ἀπόφασης (δηλαδή ἡ ἀπόφαση δέν προϋποθέτει τή γνώση), τή μορφή τοῦ αὐθορμητισμοῦ, τοῦ σχετικισμοῦ καί τοῦ νταταϊστικοῦ πειρατισμοῦ, χωρίς ἀναστοχασμό τῶν ὄρων αὐτῶν τῶν ἀποφάσεων.¹⁰ Ἡ αὐτονομία τῆς βούλησης ἀπό τή νόηση, δηλαδή ἡ ἀπελευθέρωση τῶν "γλωσσικῶν παιγνίων" ἀπό τόν λογοκεντρισμό καί τίς δεσμεύσεις του, πού ἐπαγγέλλεται ὁ μεταμοντερνισμός μαζί μέ τήν ἔμφαση στήν αἰσθητική ἐμπειρία, δηλαδή στήν ἐλευθεριακή δραστηριότητα καί στό φαντασιακό ἀπόθεμα τοῦ ἀτόμου, προετοιμάζει τό ἔδαφος γιά τήν ἐπικράτηση ἑνός συγκεκριμένου παραδείγματος ἐπιστήμης μέ κουλτουραλιστικά καί αἰσθητικιστικά στοιχεῖα ὅπως συμβαίνει σ' ἕνα βαθμό μέ τίς Πολιτισμικές Σπουδές (Cultural Studies). Βεβαίως ἡ ἀρχή εἶχε γίνει μέ τήν Αἰσθητική Θεωρία τοῦ Τ. Ἀντόρνο ὅταν αὐτός στήν προσπάθειά του νά εὐνοήσει τήν ἀναπαράσταση τοῦ μή ταυτοῦ, τοῦ ἕτερογενοῦς, τό ὁποῖο ἡ (καντιανή) γνωσιοθεωρία ἀπέκλειε, παραχωροῦσε γνωστικές ικανότητες στήν τέχνη.¹¹ Σέ ἐπίπεδο κοινωνίας ἡ καλειδοσκοπική μορφή τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας, πού προωθείται ἀπό τόν μεταμοντερνισμό σημαίνει ἀδυναμία συγκρότησης συλλογικῶν ὑποκειμένων, ἐνῶ στό μεταδομιστή Μ. Φουκώ εἶναι ἀδύνατον νά ἀντιμετωπιστεῖ ὁ πανοπτισμός τῆς ἐξουσίας παρά μόνο μέ τοπικές ἀντιστάσεις καί μέ τόν κλεφτοπόλεμο τῶν ἀπόκληρων. Παράλληλα ἡ "οὐσιοκρατία τῆς ταυτότητας" πού ἀπορρέει ἀπό τό μεταμοντέρνο παράδειγμα ὁδηγεῖ στόν κουλτουραλισμό καί τόν περσοναλισμό τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, καθῶς ἡ κοινωνία ἀντικαθίσταται ὡς ἐξηγητική ἀρχή ἀπό τήν κουλτούρα, τά πρόσωπα, τό φύλο κ.ο.κ.

Ἀπό τήν ἄλλη ἡ ἐκπληροφόρηση τῆς γνώσης, δηλαδή ἡ μετατροπή τῆς γνώσης σέ πληροφορία καί ἡ διάχυση τῆς σ' ὁλόκληρη τήν κοινωνία, καθιστᾶ, σύμφωνα μέ τόν Φ. Λυοτάρ κάθε μετα-ἀφήγηση περιττή. Ἡ γνώση δέν συνιστᾶ πλέον αὐταξία ἀλλά ἔχει μόνο χρηστικό περιεχόμενο, καί ἀξία χρήσης ἔχει μόνο ἡ γνώση πού μπορεῖ νά συσκευαστεῖ, γεγονός πού γιά τό πανεπιστήμιο σημαίνει προσανατολισμό στήν ἀγορά. Στίς σύγχρονες κοινωνίες σκοπός τῆς ἀνώτερης ἐκπαίδευσης δέν εἶναι ἡ κοινωνική ὠφελιμότητά της σύμφωνα μέ τόν Φ. Λυοτάρ ἀλλά ἡ καλύτερη ἀποδοτικότητα τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος.¹² Μέ τόν τρόπο αὐτό ὁ Λυοτάρ ἀπαλλάσσεται ἀπό τά ἐνοχλητικά ἐρωτήματα ἑνός μεταλόγου,¹³ δηλαδή μιᾶς "ἀρνητικῆς φιλοσοφίας" (Ἐγγελοῦ)¹⁴ γιά τό περιεχόμενο τῆς ἐκπαίδευσης: ποιόν ὀφείλει νά ὑπηρετεῖ ἡ ἐκπαίδευση κ.ο.κ. ἐνῶ νομιμοποιεῖ καί ἐκείνη τήν αἴσθηση αὐτοαναφορικότητας τοῦ ὕστερου καπιταλισμοῦ πού προκύπτει ἀπό τήν ἡγεμονία τοῦ κεφαλαίου καί τῶν ἀγορῶν ἐπί τῆς ἐργασίας καί ἀπό τήν φετιχοποίηση τῆς τεχνολογίας καί τῶν ἐργασιακῶν νεωτερισμῶν (τεχνολογικός ντετερμινισμός).¹⁵

Ἡ ἀμφισβήτηση τοῦ πανεπιστημίου ὡς Universitas

Δύο εἶναι οἱ συνέπειες γιά τό πανεπιστήμιο πού προκύπτουν ἀπό αὐτές τίς θεωρήσεις: α) δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἐνιαία γνώση, καί β) ἐφόσον ἡ γνώση μετατράπηκε σέ πληροφορία, καταργεῖται οὐσιαστικά τό πανεπιστήμιο ὡς χώρος παραγωγῆς γνώσης πρὸς ὄφελος ἐξωπανεπιστημιακῶν δικτύων καί ἀτυπων μορφῶν παραγωγῆς καί διαμεσολάβησης γνώσης (βλ. Ἀνοικτό Πανεπιστήμιο, ΠΣΕ κ.λπ.).¹⁶

Ἐμμεσα οἱ συνέπειες αὐτές ἀποτυπώνονται σ' ἕνα βαθμό καί στά προγράμματα σπουδῶν. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο δίνεται ἔμφαση στή διαθεματική γνώση (βλ. τήν ἐγκύκλιο τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας γιά τήν ἀναμόρφωση τῶν προγραμμάτων σπουδῶν μέ ἀναφορά στήν ταυτότητα, στήν πληροφορική, καί στό φύλο), στήν ἐνίσχυση τῆς διεπιστημονικότητας (μέ τήν ἐννοια τῆς trans-disciplinarity παρά τῆς inter-disciplinarity), ἐνῶ ἡ ἐκπαιδευτική διαδικασία μετατοπίζεται ἀπό τή διδασκαλία (teaching) στή μάθηση (learning) μέ ἐπίκεντρο τό φοιτητή καί τή δυνατότητα αὐτός νά "φτιάχνει" ἀπό μόνος του τό πρόγραμμα σπουδῶν (σπονδυλωτά προγράμματα σπουδῶν).¹⁷ Τό Εὐρωπαϊκό Σύστημα Μεταφορᾶς Διδακτικῶν Μονάδων πού προωθεί ἡ Εὐρωπαϊκή Ἐνωση μέσω τῶν προγραμμάτων Socrates καί Erasmus, κινεῖται σ' αὐτήν τήν κατεύθυνση καθῶς εἶναι εὐκολότερο νά ἐφαρμοστεῖ σέ πανεπιστήμια τά ὁποῖα ἀκολουθοῦν τό σύστημα τῶν Modules.¹⁸ Πίσω

10. Ταινόρεμα, Σ. «Ὁ ἐπιστημολογικός ἀναρχισμός τοῦ P. Feyerabend. Μιά ἀνολοκλήρωτη ἱστορική κριτική στό μεθοδολογισμό καί στό θεμελιωτισμό», *Οὐτοπία*, τχ. 29, 1998, σ. 127 καί σ. 134.

11. Habermas, ὁ.π., σ. 93.

12. Λυοτάρ, Ζ.-Φ., *Ἡ μεταμοντέρνα κατάσταση*, Ἀθήνα 1993, σ. 120.

13. Ἄς ὑπενθυμίσουμε πῶς ὁ Φ. Λυοτάρ ἔγραψε τό βιβλίο *Μεταμοντέρνα κατάσταση* γιά τήν κυβέρνηση τοῦ Κεμπέκ. Τό βιβλίο αὐτό ἀποτελεῖ, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος (Λυοτάρ 1993, σ. 27), μιᾶς ἔκθεσης γιά τή γνώση στίς ἀναπτυγμένες κοινωνίες καί προτάθηκε στό Συμβούλιο τῶν Πανεπιστημίων.

14. Στήν "ἀρνητική φιλοσοφία" τοῦ Ἐγγελοῦ ἡ κοινωνία καί τό κράτος ἐμφανίζονται ὡς δημιουργήματα τῆς ἱστορίας. Μαρκούζε, Χ., *Λόγος καί ἐπανάσταση*, Ἀθήνα 1983, σ. 310 καί σ. 319.

15. Jameson, ὁ.π.

16. Λυοτάρ 1993, σ. 124.

17. Πετμεξίδου, Μ. «Εὐέλκτα προγράμματα σπουδῶν. Ἡ ἐμπειρία τῆς Μ. Βρετανίας», στό: *Τμήμα Κοινωνιολογίας/Πανεπιστημίου Κρήτης, Προοπτικές καί μέλλον τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν στήν Ελλάδα*, Ρέθυμνο 1999, σ. 111.

18. Coulby, D. «Οἰκονομία τῆς γνώσης, ἡ Εὐρωπαϊκή Ἐνωση καί τά πανεπιστήμια», *Πανεπιστήμιο*, τχ. 4, 2001, σ. 9.

ἀπ' αὐτὴν τὴ μετατόπιση διακρίνει κανεὶς τὴν κοντρονκτιβιστικὴ ἀντίληψη πὼς τὸ ὑποκείμενο εἶναι αὐτόνομο στὴν ἐπιλογή καὶ τὸν αὐτοπροσδιορισμὸ τῆς γνώσης καὶ τῶν γνωστικῶν δομῶν,¹⁹ καθὼς ὁ κοινωνικὸς κόσμος δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ἀποτέλεσμα ἐμπειριῶν καὶ διαδράσεων. Μὲ δυσκολία αὐτὴ ἡ ἀντίληψη μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ στὴν «προοδευτικὴ παιδαγωγικὴ» τοῦ Τζ. Ντιούι (J. Dewey), καθὼς ἀπ' αὐτὴν ἔχει ἀφαιρεθεῖ ὁ κεντρικὸς τῆς πυρήνας πού εἶναι ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ὑπάρχουσας κοινωνικῆς ὀργάνωσης.²⁰ Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἐπιτυγχάνεται ἔμμεσα καὶ ἡ ἀναγνώριση τῆς μὴ ἐπιστημονικῆς γνώσης (στό πλαίσιο τῆς ἰσοτιμίας ἐπιστημονικῶν καὶ μὴ ἐπιστημονικῶν μορφῶν γνώσης πού ζητοῦσε ὁ Φέγιεραμπεντ) ἐνῶ ἀπελευθερώνεται ἡ βούληση καὶ ἡ δημιουργικὴ φαντασία τοῦ ἀτόμου πού ζητοῦν οἱ μεταμοντερνιστές, καὶ τὴν ὁποία ζητᾶ ἐπίσης ἐπίμονα ὁ Μεταφορντισμός, ὅταν ἀσκεῖ κριτικὴ στὸν Τεῖλορισμό.²¹ Δὲν χρειάζεται νὰ ἀναφέρουμε ἐδῶ ποιοὶ θὰ εὐνοηθοῦν ἀπὸ μιά τέτοια διαδικασία. Σὲ κάθε περίπτωσι ὅμως ἡ δυνατότητα ἐπιλογῆς καὶ αὐτοπροσδιορισμοῦ τῆς γνώσης καθὼς καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς δημιουργικῆς φαντασίας προϋποθέτει γνωστικὴς ἰκανότητες οἱ ὁποῖες ἐξαρτῶνται σχεδὸν κατ' ἀπόλυτο τρόπο ἀπὸ τὸ κοινωνικο-πολιτικὸ περιβάλλον τοῦ ἀτόμου (δηλαδή ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ κεφάλαιο, τοὺς γλωσσικοὺς κώδικες, τὰ ταξικὰ habitus κ.ο.κ.). Ὁ κατακερματισμὸς τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας, πού ἐγγράφεται στὶς μεταμοντέρνες προσεγγίσεις, ἐξηγεῖ καὶ τὸν κατακερματισμὸ τῆς γνώσης ἀλλὰ καὶ τῶν γνωστικῶν ἀντικειμένων. Τὸ ἐπιστημονικὸ πεδίο συγκροτεῖται πλέον χωρὶς ἀναφορά στὶς δομὲς ἀλλὰ ἀνιστορικά καὶ μὲ ἀναφορά στὶς ἐπιμέρους κοινωνικὲς πραγματικότητες (ταυτότητα, διαφορά, φύλο, κ.ο.κ.) οἱ ὁποῖες στό ὄνομα μιᾶς πληθυντικῆς πραγματικότητας φετιχοποιοῦνται μὲ ἀποτέλεσμα, καὶ ἀφοῦ ἔχουμε παραιτηθεῖ ἀπὸ ἐνιαῖα κριτήρια ἀξιολόγησης καὶ ἰεράρχησης, νὰ ὀδηγούμαστε καὶ σ' ἕναν ἀγνωστικισμό.

Οἱ θεωρήσεις αὐτές ὅπως εἶναι αὐτονόητο καταλύουν τὸ πανεπιστήμιο ὡς Universitas, ὡς χῶρο παραγωγῆς καὶ ἐνοποίησης μορφῶν καὶ κατηγοριῶν γνώσης.

Οἱ λειτουργίες τοῦ πανεπιστημίου

Βεβαίως τὸ πανεπιστήμιο ἔχει συγκεκριμένες λειτουργίες στὸν ὑφιστάμενο κοινωνικὸ καταμερισμὸ ἐργασίας. Τὰ πανεπιστήμια ἔχουν οἰκονομικὴ, ἰδεολογικὴ ἀλλὰ καὶ κατανομικὴ λειτουργία. Ἡ οἰκονομικὴ λειτουργία προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ὑπαρξῆς γνώσεων, δεξιοτήτων καὶ ἐιδικεύσεων σὲ ἐργασιακὰ περιβάλλοντα πού δομοῦνται ἱεραρχικὰ ἀκολουθώντας τοὺς διαχωρισμοὺς ἀνάμεσα στὴν διανοητικὴ καὶ τὴν χειρωνακτικὴ ἐργασία ἀλλὰ καὶ ἀνάμεσα στὴ διευθυντικὴ/σχεδιαστικὴ καὶ τὴν ἐκτελεστικὴ ἐργασία. Ἡ κοινωνικοποίηση τῶν ἀτόμων σὲ κοινωνικοὺς ρόλους πού ἀπορ-

ρεοῦν ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς διαχωρισμοὺς (ὅπως εἶναι αὐτοὶ τῶν καθηγητῶν, τῶν διευθυντῶν, τῶν μηχανικῶν, τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων, τῶν τεχνικῶν στελεχῶν, τῶν στρατιωτικῶν, τῶν πολιτικῶν, τῶν κληρικῶν κ.ἄ.) μὲ τὶς ἀντίστοιχες συμπεριφορὲς (ἐπαρσης, καρτερίας, περιφρόνησης, ὑποταγῆς κ.ο.κ.)²² συμβάλλει οὐσιαστικά στὴν ἀναπαραγωγὴ τῶν κοινωνικῶν σχέσεων παραγωγῆς. Καταλυτικὸς εἶναι ὁ ρόλος τοῦ πανεπιστημίου καὶ στὴ συγκρότηση τῶν νέων μικροαστικῶν στρωμάτων καθὼς μὲσω τῶν δυνατοτήτων κοινωνικῆς ἀνέλιξης, αὐτὰ τὰ στρώματα τοποθετοῦνται στὴν κοινωνικὴ δομὴ.²³ Ἡ ἐξέλιξη τῆς τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης στὶς ΗΠΑ μέσα σὲ δύο δεκαετίες μετὰ τὸ 1945 σὲ μαζικὴ συντέλεσε σημαντικὰ στὸν σχηματισμὸ τῆς νέας μικροαστικῆς τάξης, τῶν "χαρτογιακᾶδων".²⁴ Γιὰ τὴν περίπτωσι τῆς Ἑλλάδος τὸ πρόβλημα ἔχει θεθεῖ ἀπὸ τὸν Κ. Τσουκαλά.

ΣΕ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΔΙΕΥΡΥΜΕΝΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ, ὅπου ἔχει ἐμπορευματοποιηθεῖ τόσο ἡ ἐργατικὴ δύναμη ὅσο καὶ τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας, οἱ λειτουργίες αὐτές πού μόλις ἀναφέραμε εἶναι κρατικὲς λειτουργίες. Τὸ γεγονός αὐτὸ προσδιορίζει τὸν δημόσιο χαρακτήρα τοῦ πανεπιστημίου ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπο χρηματοδότησής του. Ἐπειδὴ ἡ κοινωνία πρέπει νὰ ἀναπαραχθεῖ ὡς ὁλότητα, τὸ κράτος πού διασφαλίζει αὐτὴν τὴν ἀναπαραγωγὴ ἀναλαμβάνει καὶ τὴ χρηματοδότησι τοῦ πανεπιστημίου στό πλαίσιο τῆς κοινωνικοποίησης τοῦ κόστους ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἡ ἐκπαίδευσι ἀναδεικνύεται σὲ δημόσιο ἀγαθὸ, ὅπως ἡ ὑγεία, ἡ κοινωνικὴ ἀσφάλισι κ.ἄ. δηλαδή σὲ ἀξία χρήσης πού προσφέρεται δωρεάν ἢ σὲ χαμηλὸ κόστος. Τὰ πανεπιστήμια ἀναλαμβάνουν τὸν κύριο ὄγκο τῆς βασικῆς ἐρευνας καὶ τὰ ἰνστιτούτα ἢ τὰ ἐρευνητικὰ ἰδρύματα, πού πάλι χρηματοδοτοῦνται ἀπὸ τὸ κράτος, τὴν ἐφαρμοσμένη ἐρευνα (ὅπως τὸ MIT στὶς ΗΠΑ, ἢ τὸ Max Plank Institut στὴ Γερμανία). Ἐπίσης σημαντικό μέρος τῆς ἐφαρμοσμένης ἐρευ-

19. Dinter, F. «Zur Diskussion des Konstruktivismus im Instruktionsdesign. Constructivism and Instructional Design», *Unterrichtswissenschaft* 3, 1998, σ. 276.

20. Γρόλλιος, Γ./Λιάμπας, Τ. «Εὐέλκτικη ζώνη καὶ μέθοδος projekt», *Ἐκπαιδευτικὴ Κοινότητα*, τχ. 60, 2002, σ. 14.

21. Γιὰ τὸν χαρακτήρα αὐτῆς τῆς κριτικῆς βλ. Ἀλεξίου, Θ., *Ἐργασία, ἐκπαίδευσι καὶ κοινωνικὲς τάξεις. Τὸ ἱστορικο-θεωρητικὸ πλαίσιο*, Ἀθήνα 2002.

22. Βλ. Ἀλτουσέρ, Λ., *Θέσεις*, Ἀθήνα 1990, σ. 94.

23. Ἀσημακοπούλου, Μ./Τσιαντούλα, Α. «Τὸ μαζικὸ Πανεπιστήμιο ἀναγκαῖο καὶ στό νέο αἰῶνα», *Ἐλευθεροτυπία* 27-5-2000 (Ἀφιέρωμα: Τὸ Πανεπιστήμιο στὸν 21ο αἰῶνα), σ. 16.

24. Wright Mills, C., *Οἱ χαρτογιακᾶδες. Ἡ νέα μεσοκλασικὴ ἀμερικανικὴ τάξι*, Ἀθήνα 1970.

νας (νέα προϊόντα, νέες τεχνολογίες) γίνεται, όπως είναι αυτόνοτο, μέσα στις ίδιες τις επιχειρήσεις, δηλαδή στο χώρο παραγωγής. Τό γεγονός αυτό προσδιορίζει και τή περιθώρια ιδιωτικοποίησης τού πανεπιστημίου, δηλαδή μετατροπής τής εκπαίδευσης από αξία χρήσης σέ ανταλλακτική αξία (έμπορεύμα). Σέ καμία περίπτωση ή βασική έρευνα αλλά και τό μεγαλύτερο μέρος τής εφαρμοσμένης έρευνας δέν μπορεί νά ιδιωτικοποιηθεί, γιατί τό κόστος θά μεταφερθεί έμμεσα στις ίδιες τις επιχειρήσεις πού θά κληθούν νά καταβάλλουν ύψηλότερους μισθούς.

ΑΥΤΟ ΟΜΩΣ ΠΟΥ ΠΡΩΘΕΙΤΑΙ κυρίως μέσα από μιά ρητορική "κρίση" τού πανεπιστημίου είναι τό άνοιγμα τών πανεπιστημίων στις επιχειρήσεις, μέ τήν έννοια ότι τό πανεπιστήμιο θά πρέπει νά προασανατολιστεί στην παραγωγή γνώσεων και καινοτομιών άπολύτως άναγκαίων για τις επιχειρήσεις πού θά συνδυάζουν έναν ύψηλό βαθμό εφαρμοσιμότητας, απ' όπου θά προκύπτει και ή μετρησιμότητά τους. Αυτό για τό πανεπιστήμιο σημαίνει μεταφορά κονδυλίων από τή γενική χρηματοδότηση στή χρηματοδότηση συγκεκριμένων έρευνητικών δραστηριοτήτων πού μπορούν νά συνδεθούν άμεσα μέ τήν αγορά. Κατ' αυτόν τόν τρόπο κοινωνικοποιείται τό κόστος τών καινοτομιών και τής παραγωγής γνώσεων, τό όποιο μεταβιβάζεται πάλι από τις επιχειρήσεις στο κράτος.²⁵ Σέ συνάρτηση μ' αυτήν τήν εξέλιξη τίθεται και τό ζήτημα τής αξιολόγησης τών έρευνητικών αποτελεσμάτων, δηλαδή τής σύνδεσης τού πανεπιστημίου μέ τήν αγορά. Σ' αυτό τό πλαίσιο όμως ή άποτίμηση τού έρευνητικού έργου μέ βάση ποσοτικούς δείκτες καθιστά τήν αξιολόγηση άντικείμενο έξωακαδημαϊκών θεσμών. Καθώς μάλιστα ή χρηματοδότηση έξαρτάται πλέον από τή σύνδεση τών πανεπιστημίων μέ τις επιχειρήσεις οξύνεται και ό ανταγωνισμός μεταξύ πανεπιστημιακών ιδρυμάτων.²⁶ Τό ζητούμενο είναι τό πανεπιστήμιο νά δρᾷ ως νά είναι επιχείρηση,²⁷ χωρίς όμως νά λειτουργεί κερδοσκοπικά, γιατί αυτό θά αύξησει τό κόστος τού εκπαιδευτικού προϊόντος, για νά χρησιμοποιήσουμε τόν όρισμό τού ΠΟΕ για τήν εκπαίδευση, και συνεπώς θά οδηγήσει στην αύξηση τών μισθών.

*Άμεση συνέπεια τής μεταφορᾶς κονδυλίων στα αξιολογούμενα προγράμματα είναι ή μείωση κονδυλίων για τή βασική εκπαίδευση και έρευνα αλλά και ή μείωση τών δαπανών για τις κοινωνικές επιστήμες.²⁸ Μάλιστα ή καθιέρωση έθνικών κανόνων αξιολόγησης, όπως στην Άγγλία, -σ' αντίθεση μέ χώρες όπως ή Γαλλία ή ή Αυστραλία όπου τό πανεπιστήμιο κρίνεται σέ σχέση μέ τή δική του δήλωση περί επιθυμητής επίδοσης-, τυποποιεί και μεταφέρει τόν θεσμικό έλεγχο για τόν προσδιορισμό τής άριότητας στην διδασκαλία και στην έρευνα σέ γραφειοκρατικούς κανόνες, άναδεικνύοντας σέ διακύβευμα όχι τήν επιστημονική πρωτοτυπία, τή μόρφωση, τή διανοητική εργασία και τις σχέσεις και διαδράσεις πού αναπτύσσονται στο χώρο

τού πανεπιστημίου, αλλά ένα Discours για τή συγκριτική επίδοση και τήν έθνική κατάταξη.²⁹

Βεβαίως θά ήταν ελιτίστικη μιά αντίληψη πού θά ήθελε τό πανεπιστήμιο σέ ασύμπτωτη τροχιά μέ τήν επαγγελματική εξέλιξη τών φοιτητών και τών φοιτητριών. Έντούτοις τό πρόβλημα τής άπασχόλησης παραμένει πάντα ένα δομικό πρόβλημα πού άφορά πρωτίστως τόν τρόπο κοινωνικής όργάνωσης τής εργασίας, αλλά και ένα πολιτικό πρόβλημα μέ τήν έννοια πώς μιά κείναιανή πολιτική λ.χ. θά μπορούσε νά χειριστεί μέ μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα ζητήματα άπασχόλησης. Στο βαθμό πού ή πολιτική βρίσκεται εγκλωβισμένη στο σύνδρομο τής "υπερφορτωμένης κυβέρνησης"³⁰ άρνούμενη ουσιαστικά νά άντιμετωπίσει τό πρόβλημα τής άπασχόλησης, αυτό μεταφέρεται στο πανεπιστήμιο, τροφοδοτώντας τήν "κρίση" τού πανεπιστημίου, για τήν όποία μιλήσαμε παραπάνω. Από τήν άλλη οι εκπαιδευτικές επιδόσεις πολύ λίγο μπορούν νά συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη, όπως διατείνεται σήμερα ή θεωρία τής οικονομίας τής γνώσης, ή όποια συνιστά, όσον άφορά αυτή τή διάσταση τού προβλήματος, μιά επαναδιατύπωση τής θεωρίας τού ανθρώπινου κεφαλαίου.³¹ Άλλά και εκεί όπου εμφανίζεται άμεσότερη σχέση τού πανεπιστημίου και τού εκπαιδευτικού συστήματος μέ τήν οικονομία και τήν άπασχόληση αυτή παραπέμπει πάλι σέ θετικές έξωτερικότητες (externalities) πού συνθέτουν τό "άνθρώπινο κεφάλαιο" μιάς χώρας, τό όποιο πάλι καθορίζεται σέ σημαντικότερο βαθμό από έξωεκπαιδευτικές παραμέτρους (κοινωνική καταγωγή, πολιτισμικό περιβάλλον, πολιτισμικό και γλωσσικό κεφάλαιο κ.ά.).

Δημόσιο πανεπιστήμιο και πανεπιστημιακοί

Η αντίληψη πού θέλει τό πανεπιστήμιο νά λειτουργεί ως επιχείρηση μετατρέπει τήν εκπαίδευση σέ έμπορεύμα, τόν φοιτητή ή τή φοιτήτρια σέ πελάτες και καταναλωτές, τούς εργαζομένους σέ πλασιέ. Έδώ, όπως άντιλαμβάνεστε, παρεισφρεί μιά βασική θέση τού με-

25. Σωτήρης, Π. «Πανεπιστήμιο και καπιταλιστική αναδιάρθρωση», *Θέσεις*, τχ. 76, 2001, σ. 33.

26. Harvie, D. «Alienation, Class and Enclosure in UK Universities», *Capital and Class*, τχ. 7, 2000.

27. Cowen, R. «Άκαδημαϊκή Έλευθερία, Πανεπιστήμιο και οικονομία τής Γνώσης», *Πανεπιστήμιο*, τχ. 2, 2002, σ. 18.

28. Τό ποσοστό έρευνητικής δαπάνης για τις κοινωνικές επιστήμες μειώθηκε από 8% τό 1973 σέ 4,6% τό 1997. *National Science Board: Science and Engineering Indicators 2000*, Washington 2000.

29. Cowen, όπ., σ. 21.

30. Χέλντ, Ντ., *Μοντέλα δημοκρατίας*, Άθήνα 1995.

31. Karabel, J./Halsey, A.-H., *Power and ideology in Education*, New York 1977.

ταμοντερισμού πού βλέπει τὰ πράγματα από τήν ὀπτική τοῦ καταναλωτῆ, ἐννοώντας πῶς ἡ αἰθητική διάσταση τῶν προϊόντων πού χαρακτηρίζουν τήν κατανάλωση στό μεταμοντέρνο καπιταλισμό καί ἀποτυπώνονται στίς συμβολικές-μεταυλιστικές ἀξίες καί ἀνάγκες τῶν νέων μεσαίων στρωμάτων, ἀποκτᾶ ὄλο καί μεγαλύτερη σημασία γιά τήν ἀναγνώριση τῆς ἰδιωτικῆς καί κοινωνικῆς ταυτότητας σέ βάρος τῆς παραγωγῆς.³² Ἀσφαλῶς τὰ ζητήματα αὐτά τὰ ἔχει θέσει καί ὁ μεθοδολογικός ἀτομικισμός, ἔσχατο σημεῖο ἀνάλυσης τοῦ ὁποῖου εἶναι τό ἄτομο, οἱ ἐπιθυμίες του καί οἱ ἰδεοληψίες του. Ἡ διαφοροποιημένη καί ἐξατομικευμένη κατανάλωση ἀπελευθερώνει ἐπιτέλους, σύμφωνα μ' αὐτές τίς ἀπόψεις, τό ἐκλεκτικιστικό καί ἡδονιστικό πνεῦμα, ὅπως τό ζητοῦσαν οἱ μεταμοντεριστές, τό ὁποῖο μέχρι τώρα, ἐξαιτίας τοῦ λογοκεντρισμοῦ ἢ τῆς μαζικῆς καί τυποποιημένης παραγωγῆς τοῦ Φορντισμοῦ στόν ὁποῖο ἀντιστοιχοῦσαν πραγματιστικές ἀνάγκες, δέν μποροῦσε νά ἀρθρωθεῖ.³³ Ἡ θέση αὐτή παραχωρεῖ, ὅπως ἀντιλαμβάνεται κανεῖς, μιά προνομακῆ μεταχείριση στή σφαῖρα κατανάλωσης ἐναντί τῆς παραγωγῆς, ὑπονοώντας πῶς ἡ μετάβαση στή "μεταβιομηχανική κοινωνία" ἢ στό "Μεταφορντισμό" (δηλαδή στίς νεοτεϊλορικές μορφές παραγωγῆς) προῆλθε ἀπό τή σφαῖρα τῆς ζήτησης, δηλαδή τῆς κατανάλωσης καί ὄχι ἀπό τή σφαῖρα τῆς παραγωγῆς.³⁴ Γιά τήν ἱστορία ἀναφέρουμε πῶς ὁ κύριος λόγος πού συνέβαλε στήν ἀποκέντρωση τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας καί στήν υἱοθέτηση μεταφορντισκῶν (νεοτεϊλορικῶν) μορφῶν παραγωγῆς ἦταν τό ξεπέραςμα τῆς ἀκαμψίας τῶν τεϊλορικῶν συστημάτων παραγωγῆς (βλ. Τογιωτισμός, ἀπέριττη παραγωγή κ.λπ.), ἀλλά καί ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ ὑπερβολικοῦ κόστους ἐργασίας πού προέκυπτε ἀπό τή δυσφορία καί τήν ἀντίδραση στούς χώρους ἐργασίας. Βεβαίως γιά μιά κοινωνία πού θέλει νά λησμονήσει τὰ περί τάξεων καί τήν ἀντιπαράθεση γιά τήν ἰδιοποίηση τοῦ κοινωνικοῦ πλεονάσματος, ἀναφέρει χαρακτηριστικά ὁ Φ. Τζαίημσον, ἡ προσέγγιση τοῦ προβλήματος ἀπό τήν ὀπτική τοῦ καταναλωτῆ, ἀποδεικνύεται ἰδιαίτερα λειτουργική καθώς ἀπαλλάσσει τοὺς ἀνθρώπους ἀπό ἐκεῖνη τήν ἰδιαίτερη ἐνοχλή ὅταν δέν μποροῦν νά φέρουν στή μνήμη τους τήν ἐργασία πού ἐνσωματώθηκε στά παιχνίδια, ἢ στά ἐπιπλά τους.³⁵

Ἡ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ὡς ἐπιχείρηση θέτει καί τό ζήτημα τῆς θέσης τῶν πανεπιστημιακῶν. Μέ βάση τή συλλογιστική τοῦ Ν. Πουλαντζᾶ αὐτοί θά μποροῦσαν νά τοποθετηθοῦν στά νέα μικροαστικά στρώματα, καθώς ἡ ἐργασία τους δέν εἶναι παραγωγική, δέν ἐμπλέκονται ἄμεσα στήν παραγωγή ὑπεραξίας. Ἐξ ὑπενθυμίσουμε ὅτι ὁ Πουλαντζᾶς ταυτίζει τήν ἐργατική τάξη μέ τήν χειρωνακτική ἐργασία. Κατά τή γνώμη μας ἡ ἐννοια τοῦ Ε.Ο. Ράιτ γιά τίς «ἀντιφατικές θέσεις μέσα στίς ταξικές σχέσεις»³⁷ συνιστᾶ ἕνα καλό μεθοδολογικό ἐργαλεῖο γιά νά ἀναλύσει κανεῖς τή θέση τῶν πανεπιστημιακῶν στήν κοινωνική δομή. Οἱ πανεπιστημιακοί κινοῦνται ὡς κοινωνική ὁμάδα σέ

μιά περιοχὴ "ἀντιφατικῶν ταξικῶν θέσεων" μέ τήν ἐννοια ὅτι αὐτοί δέν ἀνήκουν οὔτε στά νέα μικροαστικά στρώματα οὔτε στήν ἐργατική τάξη. Ἀπό τή μιά αὐτοί εἶναι μισθωτοί ἐργαζόμενοι, ἐξαρτῶνται δηλαδή, ἐφόσον δέν κατέχουν μέσο παραγωγῆς, ἀπό τήν πώληση τῆς ἐργατικῆς τους δύναμης, δηλαδή τῶν διανοητικῶν τους δεξιότητων. Ἀπό τήν ἄλλη αὐτοί συγκροτοῦν κατά κάποιον τρόπο μιά κατηγορία "ἡμιαυτόνομων ἐργαζομένων" πού ἐλέγχουν σέ σημαντικό βαθμό τήν ἐργασιακή τους διαδικασία, -ἢ ὅποια ἀναπτύσσεται καί συλλογικά,³⁸ καί τό περιεχόμενό της (πού εἶναι ἡ διδακτική καί ἡ ἐρευνητική δραστηριότητα). Νά τό ποῦμε διαφορετικά: αὐτοί δέν εἶναι πλήρως ἀλλοτριωμένοι ἀπό τήν ἐργασία τους καί τὰ προϊόντα της ὅπως οἱ ἐργάτες. Τό γεγονός ἐπίσης ὅτι στόν καταμερισμό ἐργασίας τό πανεπιστήμιο ἀσκεῖ συγκεκριμένες λειτουργίες, ὅπως τίς προσδιορίσαμε παραπάνω, καί οἱ πανεπιστημιακοί εἶναι κάτοχοι γνώσεων καί δεξιότητων ἄκρως ἀναγκαῖων στόν καπιταλιστικό καταμερισμό ἐργασίας, δίνει τή δυνατότητα στοὺς πανεπιστημιακοὺς νά ἀποσποῦν ἀπό τό κοινωνικό πλεόνασμα, δηλαδή ἀπό τήν ἐργασία ἄλλων, ἀμοιβές πού εἶναι ὅμως πάνω ἀπό τό κόστος παραγωγῆς καί ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς τους δύναμης.³⁹ Συνεπῶς τό πρόβλημα πού θέτει ἡ λειτουργία τοῦ πανεπιστημίου ὡς ἐπιχείρησης, ἐπαναφέρει στό προσκήνιο τό ζήτημα ποιός παράγει τή γνώση καί ποιός τήν ἐλέγχει; Ἡ ἀνάληψη τῆς διαχείρισης τῆς γνώσης ἀπό τίς ἐπιχειρήσεις καί ὁ διαχωρισμός μεταξύ παραγωγῆς καί ἐλέγχου τῆς γνώσης σημαίνει οὐσιαστικά τήν ἐμπέδωση τεϊλορικῶν μορφῶν ἐργασίας στό πανεπιστήμιο. Ἐφόσον ἐπρόκειτο μόνο γιά τήν διαφύλαξη τῆς ἐργασιακῆς αὐτονομίας τῶν ἄμεσων παραγωγῶν, δηλαδή τῶν

32. Gough, J. «Industrial Policy and Socialist Strategy: Restructuring and the Unity of the Working Class», *Capital and Class*, τχ. 29, 1988.

33. Habermas, ὁ.π., 93.

34. Μαυρουδέας, Σ. «Κοινωνικές ἀνισότητες καί σύγχρονος καπιταλισμός: Τό τέλος τῶν τάξεων; Κριτική ἐπισκόπηση τῶν θεωριῶν τῆς Ριζοσπαστικῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας» στό: *Ἴδρυμα Σάκης Καράγιωργας: Κοινωνικές ἀνισότητες καί κοινωνικός αποκλεισμός*, Ἀθήνα 1998, σ. 153.

35. Jameson, F., *Τό μεταμοντέρνο ἢ ἡ πολιτισμική λογική τοῦ ὑστερου καπιταλισμοῦ*, Ἀθήνα 1999, σ. 125.

36. Πουλαντζᾶς, Ν., *Οἱ κοινωνικές τάξεις στόν σύγχρονο καπιταλισμό*, Ἀθήνα 1984, 239 κ.ε.

37. Wright, E. O., *Classes*, London 1985.

38. Τό γεγονός ὅτι σ' ἕνα ἄρθρο ὑπάρχουν παραπομπές σ' ἄλλους συγγραφεῖς δέν στοχεύει μόνο στήν τεκμηρίωση μιᾶς θέσης ἀλλά θέλει νά ὑποδείξει πῶς τό προϊόν πού παράγεται στό πανεπιστήμιο, δηλαδή ἡ ἐλεύθερη γνώση τῶν συνθηκῶν ἀναπαραγωγῆς τῆς κοινωνίας, εἶναι καί μιά συλλογική διαδικασία.

39. Wright, E.-O., *Class, Crisis and the State*, London 1978, σ. 75 κ.ε.

πανεπιστημιακῶν, θά μπορούσε νά χαρακτηρίσει κανείς αυτό τό ζήτημα συνδικαλιστικῆς μορφῆς. Ὡστόσο διακυβεύονται πολλά περισσότερα πράγματα.

Κατά τήν ἄποψή μας τό ζήτημα αὐτό μπορεῖ νά ιδωθεῖ ὀλοκληρωμένα μέσα ἀπό τήν ἔννοια τῆς ἡγεμονίας τοῦ Ἄντ. Γράμισι.⁴⁰ Παρόλο πού ἡ ἡγεμονία ἔχει σαφῶς ταξικό περιεχόμενο, ἐπειδή αὐτή ἐκφράζει καί μιᾶ κατάσταση ἰσορροπίας δυνάμεων, ἐμπεριέχει μαζί μέ τό στοιχείο τῆς διαρκοῦς διαπραγμάτευσης καί συμφέροντα τῶν κυριαρχοῦμενων τάξεων. Μ' αὐτήν τήν ἔννοια ἡ λειτουργία τοῦ πανεπιστημίου, δηλαδή τό καθοριστῶς ἐργασίας τῶν πανεπιστημιακῶν, ἡ αὐτοτέλεια τοῦ πανεπιστημίου, ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐρευνητῆ καί ἡ αὐτονομία τοῦ διδάσκοντα ἀποτυπώνουν αὐτήν τήν κατάσταση. Μάλιστα ὁ νομοθέτης σάν ἐκφραστής κατὰ κάποιον τρόπο μιᾶς "κοινῆς βούλησης" καί γνωρίζοντας ἀπό τήν ἱστορία πῶς τό κράτος μπορεῖ νά ταυτιστεῖ μέ τά συμφέροντα μιᾶς κοινωνικῆς τάξης, κατοχυρώνει καί συνταγματικά αὐτή τή λειτουργία. Ἄς ἔχουμε ὑπόψη πῶς τό καθοριστῶς πού διέπει σήμερα τή λειτουργία τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου προέκυψε ἀπό τήν κρίση ἡγεμονίας τῆς ἀστικῆς τάξης, μετά τή δικτατορία τῆς 21ης Ἀπριλίου τοῦ 1967, πού σημαίνει καί ἀδυναμία τῆς νά διευθύνει τόν συνασπισμό ἐξουσίας μέ τίς σύμμαχες τάξεις, ἀλλά καί νά εἶναι κυρίαρχη στήν κοινωνία, χωρίς παραχωρήσεις.

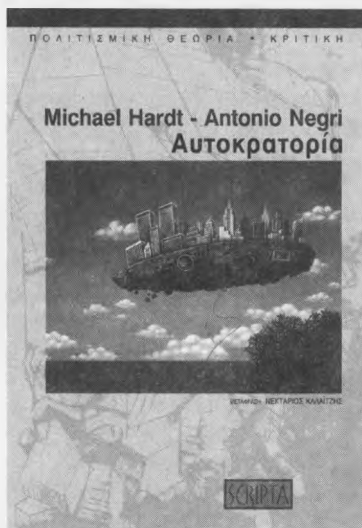
Ἀποτέλεσμα αὐτῶν τῶν παραχωρήσεων εἶναι καί ἓνα κοινωνικό καί πολιτισμικό κεκτημένο πού ἀντιλαμβάνεται τό πανεπιστήμιο ὡς χώρο (ἐπαν)ἀπόκτησης γνώσης καί ὡς χώρο ἐπανιδιοποίησης ἑνός μέρους τοῦ ἐλεύθερου χρόνου πού ἡ κοινωνία συλλογικά ἔχει παράξει, μέ τήν ἔννοια πῶς γιά νά ὑπάρξει χρόνος φοίτησης κάποιος ἔχουν ἐργαστεῖ. Ἡ κοινωνία δηλαδή ἔχοντας ἐπίγνωση πῶς ἡ ἐργασία ἀπογυμνώθηκε ἀπό τό προϊόν της ἀλλά καί ἀπό τά μέσα παραγωγῆς καί τῆς ἐνσωματωμένης σ' αὐτά γνώσης νομιμοποιεῖ στή μορφή τῶν κοινωνικῶν διακαιωμάτων ἀξιώσεις ἐπανιδιοποίησης χρόνου καί γνώσης. Γιά νά συμβεῖ ὅμως αὐτό ἡ πρόσβαση στό ἀγαθό τῆς παιδείας θά πρέπει νά διασφαλίζεται σέ ὅλους ἐνώ αὐτή ἡ διαδικασία ἐπανιδιοποίησης δέν μπορεῖ νά γίνει ξανά ἀντικείμενο τῶν μηχανισμῶν τῆς ἀγορᾶς. Τό πανεπιστήμιο δηλαδή δέν μπορεῖ νά λειτουργεῖ ὡς ἐπιχείρηση.

40. Gramsci, A., *Selections from the Prison Notebooks*, New York 1971.

41. Ἡ προβληματική αὐτή ἀναπτύσσεται στό: Γράβαρης, Δ. «Χρόνος, ἐργασία, πολιτική», στό: Ἑπτὰ Ἡμέρες (Καθημερινή): Ἐργατική Πρωτομαγιά, 28-4-2003, σ. 23.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ-ΚΡΙΤΙΚΗ • ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ-ΚΡΙΤΙΚΗ • ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ-ΚΡΙΤΙΚΗ

Michael Hardt - Antonio Negri **Αυτοκρατορία**

Ἡ Αυτοκρατορία εἶναι μια ἀπό τις πιο ευφυεῖς, ἐμβριθεῖς καί διεισδυτικῆς πολιτικῆς ἐρμηνείες που ἔχουμε στη διάθεσή μας μέχρι τώρα σχετικά με τό φαινόμενο που ονομάζουμε «παγκοσμιοποίηση». Ἀναμετρούμενοι κριτικά με τις μετασποικιακές καί μετανεωτερικῆς θεωρίες, καί γνωρίζοντας πολύ καλά τις πολλαπλές ἐκδοχές τῆς νεωτερικότητας καί τῆς κεφαλαιοκρατίας, ὁ Hardt καί ὁ Negri ἐπανεξετάζουν τόν μαρξισμό γιά νά ἀναπτύξουν ἓνα ὄραμα τῆς πολιτικῆς που εἶναι ταυτόχρονα πρωτότυπο καί ἐπίκαιρο. Αὐτό τό ἐξαιρετικά ἐντυπωσιακό βιβλίο θα συζητηθεῖ γιά πολύ καιρό.

DIPESH CHAKRABARTY

SCRIPTA

ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ 10 • ΑΘΗΝΑ 10680 • ΤΗΛ.: 210 3616 528 • FAX: 210 3616 529
email: scripta@hellasnet.gr • www.scripta.gr

«ΜΑΡΓΑΡΙΤΑΡΙΑ»

Μάιος 2003, στή Νεότερη Έλληνική Ίστορία τής Γ΄ Λυκείου - Γενικής Παιδείας

του Άλιέως Μαργαριταριών

Παλαιόθεν αναγνώστης του «Πολίτη» ο Α.Μ., μās απέστειλε έκτενές απάνθισμα απαντήσεων μαθητών και μαθητριών τής Γ΄ Λυκείου, πού διαγωνίστηκαν πρίν λίγες μέρες στό μάθημα Ίστορίας Γενικής Κατεύθυνσης. Τό δημοσιεύουμε βεβαιώνοντας ότι οι απαντήσεις είναι αυθεντικές, πρός τέρψιν –οί σοβαρές αναλύσεις, άλλη φορά.

ΘΕΜΑ Α1

Α.1.1. Ποιά ήταν τά αίτια και ποιές οι άφορμές για τήν εκδήλωση του κινήματος του Στρατιωτικού Συνδέσμου στό Γουδί, τό 1909;

Άπαντήσεις:

1. [...] ότι οι αστικές τάξεις έχουν χάσει τά προνόμιά τους και ότι θά έπρεπε νά γίνει κάτι άμεσα έτσι ώστε ο πόλεμος νά βαδίζει πρός τό τέλος του.
2. ο λαός ζητούσε νά βρει λύση στό έλληνικό ζήτημα.
3. τά αίτια ήταν ή χρεωκοπία πού έγινε στό Γουδί.
4. όλος ο πληθυσμός από τό Γουδί εξέγέρθηκε και άρχισε νά κατηγορεί τήν όργάνωση του στρατού γιατί έξετίας τους τό Γουδί άρχισε νά χάνει τά εδάφη του [...] τότε όλες οι γειτονικές περιοχές άρχισαν νά σχηματίζουν τήν έντήπωση ότι τό Γουδί θά άρχήσει κάποια έκστρατεία.
5. τά αίτια εκτός στρατιωτικά ήταν και πολιτικά για τήν άπελευθέρωση τής πόλης.
6. αίτια ήταν ο έλληνοϊταλικός πόλεμος πού είχε ξεσπάσει.

7. οφείλεται στην ένταση πού δημιουργήθηκε μεταξύ των προκρίτων και των κλεφτακαπεταναίων.
8. ο κόσμος ήταν δυσαρεστημένος από τή διοίκηση του βασιλιά Κωνσταντίνου. Έτσι ή αντίβασιλεία δημιούργησε τό κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου.
9. οι Νεότουρκοι (ένν. πρίν τό 1909) άπομονώνουν τους Έλληνες μακριά από τά κέντρα άνεφοδιασμού τους, χωρίς καμιά έπαφή με τήν Ελλάδα και τους αναγκάζουν νά έκτουριστούν. Άπέναντι σ' αυτή τήν αντιμετώπιση οι Έλληνες προβαίνουν σε κίνημα στό Γουδί.

Α.1.2. Πώς επέκτείνεται ή οικονομική κρίση του 1929 από τίς Ήνωμένες Πολιτείες σε όλόκληρο τόν κόσμο;

Άπαντήσεις:

1. λόγος αυτής τής οικονομικής κρίσης ήταν ή εξαργύρωση του χρυσου.
2. οι ΗΠΑ δέν βοηθοῦσαν όποια χώρα τους ζητούσε

βοήθεια νά εἶχε λίγο περιουία δηλαδή παράδειγμα θά βοηθοῦσε μιά χώρα μέ μεγάλη ἔκταση γιά νά μπορεῖ νά τῆς ἀποσπάσει περιουία καί ὅλα αὐτά τά κάνει γιατί περνά οἰκονομική κρίση καί μέ αὐτούς τούς τρόπους τήν μεταβιδάζει καί στήν ἄλλες χῶρες. Τά ἐπόμενα χρόνια ὅμως εἶναι διαφορετικά γιατί εἶναι ἡ βιομηχανική ἐπανάσταση καί

- κάπως συνέρχεται ἀπό τήν κρίση πού πέραγε.
3. μέ τήν κρίση πού περνάει ἡ οἰκονομία καταστρέφονται παταγοδός.
 4. ἀλλά καί οἱ Ἀφρικανικές χῶρες ἀντιμετώπισαν πρόβλημα ἀφοῦ μέ αὐτά τά δάνεια εἶχαν ἀρχίσει νά ἀναπτύσσονται.
 5. ἡ Γαλλία εἶχε σταδιοδρομήσει στό χῶρο τῶν ἐπιχειρήσεων.
 6. τέλος παρατηρῆται μεγάλη οἰκονομική κρίση καί στά δικτατορικά καθεστῶτα ὅπου ἐπικρατοῦσε τό μονοπωλιακό καφάλιο.

ΘΕΜΑ Α2

Α.2.1. Να δώσετε τό περιεχόμενο τῶν ἀκόλουθων ὄρων:

α. Κομιτατζήδες

Ἀπαντήσεις:

1. αὐτοί πού ἔχουν χρήματα καί δόξα.
2. ἰσχυρή τάξη πού κατεῖχε μεγάλες ἐκτάσεις γῆς.
3. ἄτομα τά ὅποια εἶχαν ἰσχυρή δύναμη μέσω τῆς ὁποίας ἐπέβαλαν τίς ἀπόψεις τους.
4. [...] ἡ ἄλλιως πρόκριτοι.
5. οἱ ἐπονομαζόμενοι τοκογλύφοι τῆς ἐποχῆς [...] σέ ἀντάλλαγμα ὅμως νά τούς ἐπαιρναν (ἐνν. ἀπ' τούς δανειολήπτες) καί τό τελευταῖο κοματάκι γῆς πού τούς εἶχε ἀπομήνει.
6. πλούσιοι τοῦρκοι γαιοκτήμονες πού ἐπιδίωκαν τήν κατάληψη ὅσο τόν δυνατό περισσότερων ἐκτάσεων γῆς.
7. εἰσέπρατταν ἀπό τό Μακεδονικό λαό τούς φόρους σχεδόν ἀνθαίρετα καί βίαια.
8. μαζί μέ τούς ἐπισκόπους εἰσέπρατταν τά μοναστηριακά εἰσοδήματα.
9. σύμφωνα μέ τό «Σύνταγμα τοῦ 1911» ἐπιτρέπονται οἱ ἀπαλλοτριώσεις μεγάλων ἐκτάσεων γῆς, μέ ἀποζημίωση (ὅταν πρόκειται νά ἐξυπηρετηθεῖ τό κοινωνικό συμφέρον, π.χ. κομιτατζήδες).
10. ὄργανωμένη ομάδα πού ἦταν ἰσχυρεῖ καί ἤθελε νά διοίσοδη στήν κυβέρνηση ἔτσι ὥστε νά ἐπιτυγχάνει τούς στόχους τῆς.
11. προσονήμιο τό ὅποιο ἔδινε ἡ Ἱερή Συμμαχία στους φιλελεύθερους καί τά κινήματα τά ὅποια καί πολεμοῦσαν.
12. ξεσηκωνόνταν καί δημιουργοῦσαν διαταραχές στή χώρα. Ἐτσι ὀνόμαζαν τούς Ἴταλους.
13. Βούλγαροι σύμμαχοι τῶν Ἑλλήνων πού βοηθοῦσαν τήν Ἑλλάδα ἀπό τήν Βουλγαρία νά ἀντισταθοῦν στόν Ἀγῶνα μέ μοναδικό στόχο τήν ἐδραΐωση τῆς Ἐπανάστασης.
14. ἦταν σχετικοί μέ τά κόμματα.
15. ἦταν αὐτοί πού διοικοῦσαν τά κομιτάτα.

16. αρχηγοί τῶν θαλάμων στό στρατό.
17. οἱ κομιτατζήδες ὅπως ὀνομάστηκαν ἀπό τό λαό ἦταν ἄνδρες οἱ ὁποῖοι εἶχαν συμπληρώσει τό ὄριο ἡλικίας τους ἄνω τό 20 ἐτῶν.
18. ἦταν Βούλγαροι προεστοί οἱ ὁποῖοι διοικοῦσαν σ' αὐτές τίς περιοχές (Μακεδονία).
19. ἔτσι ὀνομάζονται οἱ ἑπαρχοί στους ὁποίους ἀνήκουν βουλγαρικές ἑπαρχίες.
20. Βούλγαροι πού ἔχουν κάποιες ἰδεολογικές ἰδέες.
21. βουλγαρικές σατραπικές ὀμάδες.
22. εἰδικά ἐκπαιδευμένοι στό στρατό τῆς Βουλγαρίας. Ὅπου προσπαθοῦσαν νά ἐκχριστιανίσουν τοῦ Μακεδόνες.
23. βουλγαρικές ἀντάρτικες ὀμάδες πού ζοῦσαν στή Γερμανία.

6. Ὅργανικός νόμος (Κρήτη)

Ἀπαντήσεις:

1. ἦταν ἓνας νόμος ὅπου εἶχε ψηφιστεῖ ἀπό τά ὄργανα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὅπου μπορούσε νά κάνει κουμάντο στους πολίτες καί νά προσέχει γιά καμιά ἀναμπουμπούλα τῆς κοινωνίας.
2. τό περιεχόμενό του ἦταν ὅτι τό 20% περίπου τῶν ἐσόδων τους πήγαιναν στους φόρους, ὅπως εἶχαν διατάξει οἱ ἐξουσίες.
3. ὁ λαός ἔβγαλε τό νόμο αὐτό ὁ ὁποῖος θά προστάτευε ὅλους τούς ἄνδρες τοῦ πολέμου.
4. ἡ Κρήτη παρέμενε γιά ἓνα διάστημα ὡς ἀνεξάρτητο καί ἀποκομμένο τμήμα τῆς Ἑλλάδος.
5. ὀρίζει τήν κυριαρχία τοῦ πασᾶ ὑπό τήν αὐτονομία τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.
6. ὑποτυπώδης αὐτονομία στά πλούσια στρώματα τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.
7. ἡ ὑποτυπώδης οἰκονομία τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους.

γ. Νιού Ντῆλ

Ἀπαντήσεις:

1. ἡ καινούργια ἰδέα πού εἶχε κάποιος στόν 1ο παγκόσμιο πόλεμο.
2. οἱ νέοι δρόμοι πού ἀνοίχτηκαν μετά τόν 1ο παγκόσμιο.
3. αὐτός πού εὐφρεύει τό αὐτοκίνητο.
4. [...] οἱ ἐργάτες θά κυλοῦσαν οὐσιαστικά τήν οἰκονομία.
5. εἶναι μιά ἀγγλική συμφωνία μέ τούς Ρώσους ἔπειτα ἀπό διαπραγματεύσεις στό Λονδίνο μέ πρεσβευτές τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων.
6. ἡ συμφωνία πού θά πραγματοποιηθεῖ μεταξύ τῶν κρατῶν γιά τήν ἐξηγίανση τῆς οἰκονομικῆς κρίσης τῶν ΗΠΑ τό 1929.
7. τρόπος γιά ἀνάκαμψη τῆς αὐτονομίας τῶν ΗΠΑ.

8. οἰκονομική πολιτική τοῦ Ρούσβελτ γιά τήν παλινόρθωση τῆς ἀμερικάνικης οἰκονομίας.
9. ἀμερικανική πολιτική τοῦ προέδρου τῶν ΗΠΑ γιά ἀνάπτυξη τῆς Ἀφρικῆς.
10. ἦταν ἡ ἰδέα τοῦ ἀμερικανοῦ πρωθυπουργοῦ Κάνιγκ.
11. ἡ σκέψη πού ἔκανε ὁ πρόεδρος τῶν ΗΠΑ Φραγκίσκος Φερδινάνδος.

12. ἡ λύση πού πρᾶσπάθησε νά δώσει ὁ Ρήγγαν.

ΘΕΜΑ Β1

Ἀντλώντας στοιχεῖα ἀπό τὰ παρακάτω κείμενα καὶ ἀξιοποιώντας τίς ἱστορικές σας γνώσεις νά ἐξηγήσετε τοὺς λόγους τῆς μεταστροφῆς τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς τὸ 1823 ἀπέναντι στὴν ἑλληνική ἐπανάσταση καὶ νά προσδιορίσετε τοὺς τρόπους μέ τοὺς ὁποίους ἐκδηλώθηκε αὐτή ἡ μεταστροφή.

«Εἶχε καὶ κίνητρα ἐσωτερικῆς πολιτικῆς ἡ μεταστροφή τῆς Ἀγγλίας τὸ 1823. Ὁ Ποτέμκιν γράφει:

“Ὁ Κάνιγκ φιλοδοξοῦσε νά προσφέρει στοὺς ἄστούς, στὴν τάξη τῶν βιομηχάνων, ἐμπόρων καὶ τραπεζιτῶν, δυνατότητα γιὰ νέα ἀναπτυξιακά ἄλματα, ὑποστηρίζοντας ἀπελευθερωτικά κινήματα στὴν Εὐρώπη καὶ τὴν Ἀμερική καὶ δημιουργώντας ἔτσι νέες ἀγορές καὶ εὐκαιρίες κερδοσκοπικῶν ἐπενδύσεων καὶ ἐκμεταλλεύσεων”».

(Κ. Σιμόπουλου, *Πῶς εἶδαν οἱ ξένοι ταξιδιωτὲς τὸ 1821*, 3, 139)

Ὁδηγίες τοῦ Γεωργίου Κάνιγκ πρὸς τὸν βρετανὸ ἀρμοστή τῶν Ἰονίων Νήσων:

«Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ὤφειλε νά θεωρήσῃ τοὺς ἐξοπλισμένους τὰ πλοῖα τῶν Ἑλλήνων ἢ ὡς πειρατὰς ἢ ὡς ἐμπολέμους. Καὶ ἐπειδὴ ὁλόκληρον ἔθνος, ἐξανιστάμενον κατὰ τῆς Ἀρχῆς του, δέν ἔμπορεῖ νά θεωρηθῆ ὡς πειρατικόν, ἀνάγκη πᾶσα νά θεωρηθῆ ὡς ἐμπόλεμον, ἐφ’ ὅσον φυλάττει τοὺς κανόνας, καὶ ἐνεργεῖ ἐντὸς τῶν ἐν τοιαύτῃ περιστάσει παραδεδεγμένων ὄρων».

(Δ. Κόκκινος, *Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση*, 6, 70)

Γραπτὲς ὁδηγίες τοῦ Γεωργίου Κάνιγκ ὡς ὑπουργοῦ ἐξωτερικῶν τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας πρὸς τὸν πρεσβευτὴ του στὴν Κων/πολι:

«Τὴν κατάστασιν τοῦ χριστιανικοῦ τούτου λαοῦ, ὁ ὁποῖος στενάζει ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν βαρβάρων ἀπὸ ἑκατονταετηρίδων, δέν δύναται ἡ Ἀγγλία νά βλέπῃ μετ’ ἀδιαφορίας. Ὁ βασιλεὺς ἐπιθυμεῖ νά ἐνεργήσῃ ὁ πρέσβης τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας εἰς τὴν Πύλην ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, νά ἀπαιτήσῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποσχέσεων, τὰς ὁποίας ἔδωκεν ἡ Πύλη περὶ τούτου πρὸς τοὺς πρέσβεις τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων καὶ νά τῆς ὑποδείξῃ ὅτι, ἂν ἀρνηθῆ νά ικανοποιήσῃ τὰς ἀξιώσεις αὐτάς, δέν δύναται πλέον νά διατηρῆ μετ’ αὐτῆς φιλικὰς σχέσεις».

(Δ. Κόκκινος, *Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση*, 6, 68-69)

Ἀπαντήσεις:

1. τὸ πρωτόκολλο τῆς Πετρούπολης δίνει ἐλεύθερα τὸ

δικαίωμα καὶ τὴν ἐπιθυμία στοὺς Ἕλληνες νά πολεμήσουν.

- ἡ Ἀγγλία δέν ἤθελε νά μπεῖ στό Πρωτόκολλο τῆς Πετρούπολης γιατί εἶχε καλὲς σχέσεις μέ τὸν τουρκο-αιγυπτιακὸ στόλο καὶ τὸ Μωχάμετ Ἄλη τῆς Αἰγύπτου.
- εἶναι φανερό στό τρίτο παράθεμα μέ τί καλά καὶ συγκληνητικά λόγια μῆλησε γιὰ τοὺς Ἕλληνες καὶ δῆλξε αὐτὸ τὸ πρωτόκολλο (ἐνν. τῆς Πετρούπολης).
- [...] μέ τὴν ἴδρυσήν ὡς ὑπουργοῦ ἐξωτερικῶν τοῦ Γεωργίου Κάνιγκ.
- ἡ Ἀγγλία μετὰ τίς ὁδηγίες πού πῆρε ἀπὸ τίς βρετανικὲς ἀρχὲς κράτησε εὐνοϊκὴ στάση ἀπέναντι στὴν Ἑλλάδα.
- ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἀλλάζει ὑπὸ τὸν πρόεδρο τῆς Ἀμερικῆς Γεώργιο Κάνιγκ.
- τέλος γιὰ νά ἐλέγχῃ καλύτερα τὰ ἐσωτερικά τῆς Ἑλλάδας ἡ Ἀγγλία ἔστειλε δικὴν τῆς βασιλείας γιὰ νά κυβερνήσῃ τὴν Ἑλλάδα, τὸν Γεώργιο Κάνιγκ.
- ὁ Κάνιγκ ἦταν τακτικὸ μέλος τῆς ἀντιβασιλείας γιατί ὁ Ὅθωνας παίρνει τὴν ἀντιβασιλεία στὰ χέρια του ἀλλὰ ὅμως ἦταν ἀνίλικως.
- οἱ τρόποι πού ἐκδηλώθηκε αὐτὴ ἡ μεταστροφή ἦταν ἡ ἄθλια κατάστασις τοῦ λαοῦ, πού ἦταν κάτω ἀπὸ τὴν ἡγεμονία τῶν Βαυαρῶν.
- ἡ Ἀγγλία ἀσκοῦσε ἐξουσία στὰ νησιά. Οἱ Ἄγγλοι εἶχαν ὠργάνωσι καὶ στὸν ἀέρα καὶ στὴ θάλασσα, εἶχαν 115 ἀεροπλάνα στὴν ἀεροπορία...
- ὑλοποιητὴς αὐτῆς τῆς μεταστροφῆς ἦταν ὁ Γεώργιος Κάνιγκ ὁ ὁποῖος ἤθελε ἡ Ἑλλάδα νά χαράξῃ μιὰ ἀναπτυξιακὴ πορεία.
- ἡ Ἑλλάδα μποροῦσε νά ἀποτελέσει τὸ ἔρεισμά της πρὸς τίς Ἰνδίες.
- ἡ Ἀγγλία ἐβλεπε τὴν Ἑλλάδα ὡς ἓνα πέρασμα γιὰ τίς ἀγορὲς περιοχῆς τῆς Ἀσίας ὅπου βρισκόνταν νέες ἀγορὲς.
- ἡ Ἀγγλία δέν ἤθελε νά ὑπάρχουν ἰσχυρὲς δυνάμεις πρὸς τοὺς δρόμους τῆς Ἰνδίας ἐφόσον ἔτσι ὑποβόσκονταν τὰ συμφέροντά της.
- [...] ἐξοπλίζοντας μάλιστα καὶ τὸ ναυτικὸ τῆς χώρας (ἐνν. τῆς Ἑλλάδας) προσδίδοντας γι’ ἄλλη μιὰ φορὰ οἰκονομικοὺς διαδρόμους στὴν Ἀγγλία.
- ἡ Ἀγγλία δέν ὑποστήριζε πλέον τὴν Ἑλλάδα. Στράφηκε πρὸς τὸ μέρος τῆς Τουρκίας ἀλλὰ δέν τὴν ὑποστήριζε ἀνοιχτά. Εἶχε οἰκονομικά συμφέροντα σ’ ἐκείνη τὴν περιοχὴ καὶ ἤξερε πῶς ἡ Ἑλλάδα μόνη της δέν θά κατάφερνε τίποτα, ἀφοῦ ἀρκοῦνταν μόνο στὸν κλεφτοπόλεμο.
- ἡ μεταστροφή ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση εἶναι ὅτι δέν ἐπιθυμοῦσαν τὴν ἐπάνοδο τοῦ βασιλιᾶ Κωνσταντίνου στό θρόνο. Ἐξάλλου ἡ Ἀγγλία δέν εἶχε συμφέροντα πρὸς τὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο.
- οἱ Ἄγγλοι ἐβλεπαν πῶς οἱ Ἕλληνες ἦταν ἓνας βασιανισμένος λαὸς πού δέν μποροῦσε νά ἀποδώσει ὅσο ἔπρεπε.

19. η Ἀγγλία τὴν ὑποστήριξε ἀφοῦ ἔβλεπε πὼς ἡ Ἑλλάδα ἐξελισσόταν σὲ δύναμη μὲ τὶς συνεχόμενες προσαρτήσεις ἐδαφῶν.
20. ἡ μεταστροφή ἐγινε ἐπειδὴ ἡ Ἑλλάδα μετὰ ἀπὸ τὴ νίκη στὴν ἐπανάσταση θὰ ἔδινε κάποια ἀπὸ τὰ ἐδάφη τῆς στὶς συμμαχικὲς χῶρες [...] καὶ ἀκόμα ἤθελε (ἐνν. ἡ Ἀγγλία) νὰ δείξει «καλὸ πρόσωπο» καὶ στὶς ἄλλες δυνάμεις τῆς Ἀνταντ.
21. ὅταν λοιπὸν ἡ Ἑλλάδα σὰν μικρὴ χώρα πολέμησε τὸ 1821 καὶ μὲ ὑπερηφάνεια νίκησε τὸν κατακτητὴ ἔξεδωσε σὲ ὅλες τὶς χῶρες τὴν ἀπορεία καὶ τὸν ἐνθουσιασμό [...] ἡ Ἑλλάδα ἦταν ἡ ἰδανικότερη (ἐνν. σύμμαχος γιὰ τὴν Ἀγγλία) καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξη τῶν πόρων τῶν ἐμπορευμάτων τῆς ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸν στρατό τῆς.
22. ἡ Ἑλλάδα ἀποτελοῦσε ὡς ναυτικὸ κράτος ἰδανικὴ χώρα γιὰ ἐπενδύσεις καὶ ἐπίσης εἶχε δυνατὸτητα ἀνάπτυξης.
23. ἐπειδὴ ἡ Ἑλλάδα εἶχε πάντα ἰσχυρὸ ναυτικὸ οἱ βλέψεις τῶν δύο (Ἀγγλία - Ἑλλάδα) γιὰ τὸ ἀνατολικὸ ζήτημα ἦταν ἴδιες.
24. οἱ Ἀγγλοὶ σκεπτόμενοι λογικὰ λογάρισαν ὅτι θὰ ἀποκτήσουν ἓνα νέο ἔρρισμα πού δὲν ἦταν ἄλλο ἀπ' τὸ ἀναπτυσσόμενο ἑλληνικὸ κράτος [...] ἡ χώρα μας ἄλλωστε ὡς μὴ ἐξελιγμένο κράτος στὴν οἰκονομία καὶ μὴ ἐκβιομηχανισμένο, ἐξυπηρετοῦσε τὴν ἀνάπτυξη κεφαλαίων, μὲ ἐξαιρετικὰ ὀφέλη γιὰ τοὺς ἐξελιγμένους Ἀγγλοὺς ἀστούς, δίνοντας ἔτσι τὴ δυνατὸτητα τῆς οἰκονομικῆς ἀνέλιξης στὴν τάξη αὐτή.
25. ἡ Ἀγγλία ἔδωσε δάνεια στὴν Ἑλλάδα [...] ἄλλωστε τότε ἡ Ἑλλάδα εἶχε ἀνάγκη αὐτὰ τὰ χρήματα καθὼς χρειαζόντουσαν πόροι γιὰ στρατιωτικὲς ἀποζημιώσεις, γιὰ τὴν ἐπέκταση τῶν ζωνῶν τῶν βιομηχανῶν, ἐμπορῶν, τραπεζιτῶν κ.ἄ.
26. ὁ Κάνιγκ φιλοδοξοῦσε μιά Ἑλλάδα ἀνεπτυγμένη, μὲ βιομηχανικὲς ὑποδομές, ἐμπόριο, τραπεζικὸ σύστημα καὶ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη [...] Σκεπτόμενοι ὅμως τὰ συμφέροντά τους στὴν Ἑγγὺς Ἀνατολή, ψάχνουν ἀφορμὴ νὰ παρανομήσει σὲ κάτι ἢ Τουρκία, νὰ ξεσηκωθοῦν οἱ Ἕλληνες, νὰ ἀσχολεῖται ὁ Ὀθωμανικὸς στόλος καὶ νὰ μπορεῖ ἡ Ἀγγλία νὰ ἀκολουθηθεῖ τὸ πρόγραμμά της.
27. ὑποστηρίχθηκαν ἀπελευθερωτικὰ κινήματα σὲ Ἀμερικὴ καὶ Εὐρώπη ἔτσι ὥστε νὰ ἐπαναστατήσῃ ὁ κόσμος ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων καὶ κατὰ αὐτοῦ τοῦ Ἀγῶνα καὶ νὰ δημιουργήσῃ νέες ἀγορές μὲ σκοπὸ νὰ αὐξήσει τὰ κέρδη καὶ νὰ ἀνεβάσῃ οἰκονομικὰ τοὺς Ἕλληνες.
28. [...] στὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ τῶν Ἑλλήνων ἡ ὁποία ἦταν ἀρκετὰ δαπανερὴ [...] ὅταν λοιπὸν οἱ Ἀγγλοὶ βλέπουν ὅλες αὐτὲς τὶς δαπάνες εἶναι ἀπόλυτα λογικὸ καὶ φυσιολογικὸ πὼς πρέπει νὰ συναπαχθεῖ ἡ μεταστροφή της.
29. (ἡ Ἀγγλία βοήθησε τοὺς Ἕλληνες) μὲ σκοπὸ τὴν ἀφαίμαξη τῶν παρθενικῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν τοὺς ἔθλους.

30. [...] δίνει ἐντολὲς στοὺς ἀρμοστὲς τῶν Ἰονίων νήσων νὰ ἀσκοῦν ἐλαφριντικὴ πολιτικὴ πρὸς τοὺς Ἕλληνες.
31. ἡ Ἀγγλία μὲ ἐπιστολὲς καὶ ὁδηγίες ἀνακοίνωνε τὴ θέση τῆς πάνω σὲ ὀρισμένα θέματα τοῦ Ἀγῶνα καὶ πρότεινε καὶ λύσεις [...] δηλαδή γιὰ νὰ καταλάβουν οἱ Ἕλληνες ὅτι ἔχουν τὴν ὑποστήριξη τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης ἀποστέλλονται στὰ διοικητικὰ ὄργανα ὁδηγίες.
32. ἡ Ἀγγλία γιὰ νὰ πετύχει τὴν ἀξιοπιστία τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ τοὺς δείξει ὅτι εἶναι ὑπὲρ τους, τοὺς ὑποσχέθηκε ἀπελευθερωτικὰ κινήματα.
33. γνωρίζοντας ὅτι τὸ ἑλληνικὸ κράτος δὲν μποροῦσε νὰ δημιουργήσῃ τὶς κατάλληλες προϋποθέσεις ἔτσι ὥστε νὰ θεωρηθεῖ πειρατικὸ, ἐπιβαλλόταν νὰ λειτουργήσῃ ὡς ἐμπόλεμο κράτος μὲ βάση ὅμως τοὺς ὄρους πού εἶχαν ἤδη παρθεῖ.
34. ὁ βασιλιάς φωνάζει τὸν Κάνιγκ στὴν Πύλη καὶ τοῦ λέει κάποια πράγματα νὰ κάνει, ὅπως νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ αἰτήματα τῶν Χριστιανῶν πού ὑπέφεραν ἀπὸ ὅλα τὰ ἀναγκαῖα πράγματα.

ΘΕΜΑ Β2

Ἀντλώντας στοιχεῖα ἀπὸ τὶς παρακάτω πηγές καὶ ἀξιοποιώντας τὶς ἱστορικὲς σὰς γνώσεις, νὰ ἐπισημάνετε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Ε. Βενιζέλος προκήρυξε τὶς ἐκλογὲς τοῦ Νοεμβρίου 1920, τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους τὶς ἔχασε καὶ τὴν ἐσωτερικὴ πολιτικὴ ἐξέλιξη πού σημειώθηκε τὸν Δεκέμβριο τοῦ ἴδιου ἔτους.

Ε. Βενιζέλος πρὸς Γ. Βεντήρη, 20 Ἀπριλίου 1931

«Ὅταν ὑπεγράφη καὶ ἡ συνθήκη τῶν Σεβρῶν, ἔκρινα ὅτι δὲν εἶχα πλέον καμμίαν δικαιολογίαν ν' ἀναβάλω περαιτέρω τὰς ἐκλογάς. Τ' ἀποτελέσματα τῆς πολιτικῆς μου ἀνεγράφοντο εἰς τὰς ὑπογραφείσας συνθήκας, δι' ὧν ἐτεσματίζετο ὁ πόλεμος, ὁ λαὸς ἐπομένως εἶχε τὰ μέσα νὰ ἴδῃ ποιοὶ ὑπῆρξαν οἱ καρποὶ τῆς πολιτικῆς μου, καί, χωρὶς νὰ ἀρνοῦμαι ὅτι διετήρουν ἀνησυχίας τινὰς ὡς πρὸς τὸ ἐνδεχόμενον ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν, ἠλπίζα ἐν τούτοις σοβαρῶς (...) ὅτι ὁ λαὸς θὰ ἔκρινε τὰ γενόμενα.

Εἶχα δὲ ἀνάγκη νὰ εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ λαὸς ἐγκρίνει τὴν πολιτικὴν μου, πρὶν ἢ προῶν εἰς τὴν περαιτέρω δράσιν, τὴν ὁποία ἐπέβαλεν ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιβολῆς τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν».

(Στ. Στεφάνου, ἐπιμ., Ἐλευθερίου Βενιζέλου, τὰ κείμενα τόμος Γ', 125-126)

Ὁ Ε. Βενιζέλος ὁμιλεῖ στὴν Πηνελόπη Δέλτα μετὰ τὶς ἐκλογὲς τοῦ Νοεμβρίου 1920:

«Εἶμαι συντριμμένος, δὲν ἔχω πιά δυνάμεις ν' ἀντιπαλαίσω· εἶχα σχηματίσει τ' ὄνειρο πὼς ὁ ἑλληνικὸς λαὸς μ' ἀκολουθεῖ στὴν κατάκτηση τῶν ἑλληνικῶν με-

ρῶν μά ὁ ἑλληνικός λαός δέ μ' ἀκολουθεῖ· πῆγε διά τῆς βίας... Τοῦ πῆρα τό παιδί του γιά πολλά χρόνια· δέν ἀντέχει πιά στίς θυσίες ὁ κουρασμένος λαός (...). Τό ξέρω πῶς ἡ Ἑλλάδα κακοδιοικήθηκε· μά τούς εἶπα πῶς τώρα πού τελειώνουν τά ἐξωτερικά προβλήματα, θά στρέψω στά ἐσωτερικά. Τό ξέρουν πῶς ποτέ δέν εἶπα ἕνα πράμα καί δέν τό ἔκανα· πίστευα πῶς θά μοῦ δώσουν δυό μῆνες γιά νά κάνω καί τήν ἐσωτερική ἀναδιοργάνωση. Μά δέ μέ πίστωσαν μέ δυό μῆνες, δέ μέ πίστεψαν...».

(Π. Δέλτα, Ἐλευθέριος Κ. Βενιζέλος, Ἡμερολόγιο-Ἀναμνήσεις-Μαρτυρίες-Ἀλληλογραφία, 60-62)

Ἀπαντήσεις:

1. μέ τή συμφωνία τοῦ Νεϊγύ ἡ Ἑλλάδα ἐξασφάλισε τά μὴ δικαιώματα τῆς Βουλγαρίας στήν Μακεδονία καί Θράκη.
2. ὁ Βενιζέλος προκήρυξε τίς ἐκλογές διότι πίστευε ὅτι ὁ λαός ἦταν πλέον σέ κατάσταση κανονική.
3. στήν προεκλογική του ὁμιλία ὁ Βενιζέλος τόνισε τούς λόγους πού ἔχασε τίς ἐκλογές.
4. οἱ λόγοι πού ἔχασε τίς ἐκλογές ἦταν κυρίως ψυχολογικοί καί ὅτι κάλεσε τόν στρατό σέ γενική ἐπιστράτευση καὶ ὅτι εἶχε ρίξει τήν ἐπανάσταση σ' ἕνα πόλεμο πού δέν θά ἐβγαίνουν νικητές.
5. ὁ Βενιζέλος ἦταν ἀντίθετος στήν Συνθήκη τῶν Σεβρῶν γιαντό καί ἔχασε τίς ἐκλογές.
6. οἱ λόγοι πού ἔχασε ὁ Βενιζέλος εἶναι ἐντελῶς ἀσημαντοί [...] παρ' ὅλα αὐτά οἱ ἐξελίξεις τόν Δεκέμβριο τοῦ ἴδιου ἔτους εἶναι συνταρακτικές καί τώρα τό ἑλληνικό ἔθνος δέν ἔχει τόν Βενιζέλο νά τό σώσει.
7. ἔχασε τίς ἐκλογές γιαντί πῆραν περισσότερες ἔδρες τό κόμμα τῶν κοινωνιολόγων μέ ἀρχηγό τόν Παπαναστασίου καί τό φιλελεύθερο κόμμα.
8. ὁ Βενιζέλος ἔστειλε στρατό στή Μικρά Ἀσία μέ ἀποτέλεσμα νά δημιουργηθεῖ ἕνας διάδρομος ἀνάμεσα στήν Ἑλλάδα καί τή Μικρά Ἀσία.
9. [...] θά ἐπωφεληθοῦν οἱ Ἕλληνες καθῶς θά συνάψουν ἐμπορικές σχέσεις μέ τούς ἐμπόρους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί θά μάθουν πολλά ἀπό τήν ἐμπορική ζωή.
10. (ἐνν. ὁ Βενιζέλος) νά ὁργανώσει καλύτερα τήν ἐσωτερική Ἑλλάδα μιάς καί τά προβλήματα στήν ἐξωτερική εἶχαν τελειώσει.
11. ὁ Βενιζέλος εἶναι συντετριμμένος ἀπό τήν ἔκφραση τῶν γεγονότων.
12. ὁ Βενιζέλος στήν ὁμιλία πού παραχωρεῖ στήν Πηνελόπη Δέλτα
13. ἡ πολιτική ἐξέλιξη τοῦ Δεκεμβρίου ἦταν ὅτι ὁ βασιλιάς ἀπέτυχε σάν προσωπικότητα καί σάν πολιτικό πρόσωπο ιδιαίτερα γιαντί μέ τούς φόρους πού ἐπέβαλε ἔχασε τήν ἐξουσία.
14. [...] ὁ λαός μέ ψήφισμα ἐπαναφέρει τόν Βενιζέλο στήν πρωθυπουργία.
15. μετά τήν ἀποτυχία τοῦ Βενιζέλου στήν χώρα ἐπικράτησε τό χάος καί μέ τραγική εἰρωνία θά φαίνεται ἡ εἰκόνα ἐκείνου τοῦ λαοῦ τοῦ ὑποταγμένου χρόνια κάτω ἀπό τόν ζυγό τοῦ κατακτητῆ.
16. οἱ Ἕλληνες ἔβλεπαν τόν Ἐλ. Βενιζέλο ὡς μεσσία λόγω τῆς ἐμπειρίας ὡς Ὑπουργός Ἐξωτερικῶν Τσάρου τῆς Ρωσίας ...
17. ὁ ἑλληνικός λαός ἐμπιστεύθηκε τήν ἐλευθερία του αὐτό τό πολύτιμο ἀγαθό, πού τόσο ἐπιθυμοῦσε στά χέρια τῶν Μεγάλων Δυνάμεων οἱ ὁποῖες διά μέσο αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ ἤθελαν νά πραγματοποιήσουν τά συμφέροντά τους.
18. στό Ἀφιόν Καραχισάρ ξεκίνησε ἡ κατάρευση τοῦ μικρασιατικοῦ μετώπου καί τελείωσε μέ τήν ἄλωση τῆς Πόλης.
19. ὁ Βενιζέλος δημιούργησε τήν Ἑλλάδα τῶν πέντε ἡπείρων καί τῶν πέντε θαλασσῶν.
20. ἡ Ἑλλάς τῶν τριῶν ἡπείρων.
21. γιά τή δημιουργία τῆς Ἑλλάδος τῶν δύο θαλασσῶν καί τῶν πέντε ἡπείρων.

Οι σχέσεις τέχνης, λογοτεχνίας καί πολιτικής στα κρίσιμα 200 χρόνια τῆς ευρωπαϊκῆς ιστορίας που οδηγοῦν ἀπό τήν ἀπόλυτη μοναρχία τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ' στις αστικές ἐπαναστάσεις, αποτελοῦν τό ἀντικείμενο τῶν μελετῶν που δημοσιεύονται ἐδῶ.

Στό ἐπίκεντρο ὅλων τῶν προσεγγίσεων βρίσκεται τό ζήτημα τῆς ἀκτινοβολίας τοῦ Διαφωτισμοῦ καί τῆς ἀσκήσης κοινωνικῆς κριτικῆς μέσω τῆς τέχνης.

20,5 x 27,5 cm, σελ. 250 Τιμή: 22 ευρώ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΟΛΙΕΡΟ ΣΤΟΝ ΓΚΟΓΙΑ
ΝΙΚΟΣ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
Ἴδρυμα Τεχνολογίας καί Πηνυνας
Μάνης 5, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: 210 38 18 182, Fax: 210 330 1583

Ο ΑΓΩΝΑΣ ΤΗΣ ΕΟΚΑ, ΤΑ «ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ» ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΛΗΘΕΙΑ

του Μιχάλη Μιχαήλ

Στόν ελληνικό χώρο, για χρόνια ολόκληρα, η ιστορία υποφέρει. Πάντοτε περνά και παραμένει στην επιφάνεια ή αποψη και η θέαση των γεγονότων όπως τά θέλουν οι νικητές.

Η ιστορία της αρχαίας Ελλάδας διαστρεβλώνεται και παρουσιάζεται (μέχρι σήμερα) στα μέτρα της αρχουσας διάδοχης κατάστασης, μέσα από τα μάτια της βυζαντινής παπαδοκρατίας.

Η περίοδος της Οθωμανοκρατίας κωδικοποιείται σαν Τουρκοκρατία για να διαιωνίζει τις διαφορές (υπαρκτές και ανύπαρκτες) με το τουρκικό έθνος και να ικανοποιεί τον εθνικισμό ορισμένων που κρατούν τα ήνια. Ο αγώνας του 1821 παραχαράσσεται και παρουσιάζεται ούτε λίγο ούτε πολύ σαν επανάσταση καθοδηγούμενη από το Θεό και την Έκκλησία για να καλυφθούν οι πραγματικές διαστάσεις της πολιτικής που εφάρμοξε από το 1453 η εκκλησιαστική ιεραρχία.

Τό ίδιο συμβαίνει και με μιά σειρά άλλες ιστορικές περιόδους που αφορούν τόσο την Ελλάδα όσο και την Κύπρο. Όμως με αυτόν τον τρόπο δεν γράφεται ιστορία.

Από αυτή τη γάγγραινα δεν ξέφυγε βέβαια και ο αγώνας της ΕΟΚΑ, αφού οι πολλές σκοτεινές πτυχές του έπέβαλαν τον απόλυτο έλεγχο στο τί θα λεγόταν και βέβαια στο τί θα γραφόταν και θα παράμενε σαν ιστορία. Και δεν ήταν καθόλου δύσκολο να γίνει αυτό, αφού η αφρόκριμα των αγωνιστών του αγώνα εκείνου αποτελούσαν τον πυρήνα του κράτους που γέννησε η Ζυρίχη.

* Ο Μιχάλης Μιχαήλ είναι δημοσιογράφος-ερευνητής, ζει και εργάζεται στη Λευκωσία. Είναι επίσης μέλος της επιτροπής για αποκατάσταση των άδικως δολοφονηθέντων Αριστερών στην περίοδο της ΕΟΚΑ.

Τό περιοδικό «Ιστορικά Θέματα» (τεύχος 17, Άπρίλιος 2003) με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 48 χρόνων από την έναρξη του αγώνα της ΕΟΚΑ αφιέρωσε 17 σελίδες για την περίοδο εκείνη. Πρόκειται για ένα κείμενο του ιστορικού Σταύρου Καρκαλέτση,¹ που υιοθετεί και αναπαράγει την επικρατούσα αποψη, χωρίς να λογαριάζει τις πραγματικές παραμέτρους της εποχής και έν πολλοίς κινείται περισσότερο στο συναισθηματικό τομέα, παρά ασχολείται με τά καθαυτό ιστορικά και πολιτικά γεγονότα.

Έδω πρέπει να σημειώσουμε ότι απευθυνθήκαμε στη διεύθυνση του περιοδικού ζητώντας χώρο για να παραθέσουμε τις δικές μας θέσεις (έξηγησα τί εκπροσωπούσα) και πήραμε την απάντηση ότι τό περιοδικό δέν δημοσιεύει... απόψεις αναγνωστών! Μας προέτρεψαν, μάλιστα, αν επιθυμούμε να στείλουμε τά στοιχεία μας για να τά θέσουν υπ' όψιν του συγγραφέα!

Επί της ουσίας

Μετά τά εισαγωγικά ας περάσουμε στην ουσία.

Νιώθουμε την ανάγκη, γιατί ναί είμαστε αναγκασμένοι να τό κάνουμε κάθε φορά που ασκούμε κριτική στην περίοδο της ΕΟΚΑ για να μήν... κατηγορηθούμε ότι άμαυρώνουμε και σπιλώνουμε τούς νεκρούς και

1. Είναι ο ίδιος άνθρωπος που στο περιοδικό «Απολλώνιο Φώς» (τεύχος 32, Ιούλιος Αύγουστος 2001) έγραψε ένα αφιέρωμα για τό Νίκο Σαμψών και τόν παρουσίαζε να πολεμά τόν Ιούλιο του 1974 (όντας «πρόεδρος») στην πρώτη γραμμή του μετώπου, τή στιγμή που δρισκόταν χιλιόμετρα μακριά, στο στρατιωτικό έπιτελείο στο χωριό Μαλούντα!

τούς αγωνιστές, νιώθουμε λοιπόν τήν ανάγκη νά δηλώσουμε ότι κανένας δέν ἀμφιβάλλει ότι τήν ἐποχή ἐκείνη γράφτηκαν χρυσές σελίδες ἡρωισμού καί ἀνδραγαθίας (καί αὐτό τό ἐννοοῦμε). Ὅμως σέ καμιά περίπτωση αὐτό δέν ἀποτελεῖ ἀνασταλτικό παράγοντα στήν ἀσκησιμὴ ὁποιασδήποτε κριτικῆς. Καί αὐτό γιατί ἡ περίοδος ἐκείνη ὑπῆρξε καθοριστικὴ γιὰ τό μέλλον τοῦ τόπου καί τίς συνέπειές της πληρώνει ἀκόμα ἡ Κύπρος. Ἐτερον ἐκάτερον!

Πρέπει ἐπίσης νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι:

α) Ἀπό τή βιβλιογραφία καί μόνο πού παραθέτει ὁ συγγραφέας φαίνεται καί ἡ κατεύθυνση πού ἀκολουθεῖ. Ἀπό τὰ 13 βιβλία δέν ὑπάρχει οὔτε ἓνα πού νά περιέχει τό παραμικρό ἴχνος κριτικῆς, ἀντίθετα εἶναι ἐκδόσεις ἐλεγχόμενες ἀπό τήν ΕΟΚΑ καί τούς συνδέσμους ἀγωνιστῶν.

β) Ὡς συνέπεια τοῦ προηγουμένου, μέσα στίς σελίδες τοῦ ἀφιερώματος δίνεται ἡ ἐντύπωση ὅτι στήν Κύπρο, ἐκείνη τήν ἐποχή δέν ὑπῆρχε κανένας ἄλλος ἐκτός ἀπό τόν Μακάριο καί τόν Γρίβα. Δέν ὑπῆρχε ἀσφαλῶς τό ΑΚΕΛ καί εὐρύτερα ἡ Ἀριστερά, δέν ὑπῆρχαν ὁργανώσεις καί ὁμάδες πού πρόσφεραν ἐκτός ἀπό τήν ΕΟΚΑ καί τό δικό τους ἀνθρώπινο δυναμικό.

Γιὰ τό Ἐνωτικὸ Δημοψήφισμα τοῦ 1950

Σημεῖο ἐκκίνησης γιὰ τόν συγγραφέα ἀποτελεῖ (καί σωστά ἀπό μιά ἄποψη) ἡ διενέργεια τοῦ δημοψηφίσματος ὑπέρ τῆς Ἐνωσης στίς 15 Ἰανουαρίου 1950.

Ἡ ἐνστασή μας ἐγκραίνεται στό ὅτι ὁ κ. Καρκαλέτσος (ὅπως καί ἡ ἐπίσημη ἄποψη) παίρνει τό ἀποτέλεσμα χωρὶς νά δεῖ τί προηγήθηκε. Ἐτσι, παρασιωπᾶται ὅτι οὐσιαστικά τήν πρωτοβουλία γιὰ τή διενέργεια τοῦ δημοψηφίσματος τήν εἶχε τό ΑΚΕΛ καί ἡ Ἀριστερά. Τί πετυχαίνουν ὅμως μέ αὐτό τόν τρόπο; Ἀπλούστατα οἰκειοποιοῦνται ἓνα ἱστορικό γεγονός καί ταυτόχρονα σβήνουν ἀπό τήν ἱστορία ἀκόμα καί τήν ὑπαρξή τῆς ἄλλης πλευρᾶς, δημιουργώντας τήν ἐντύπωση (πού γιὰ χρόνια προβάλλουν καί συντηροῦν) ὅτι ἡ ἀριστερή παράταξη ἦταν ἀνθελληνική καί ἀνθενωτική.

Συνοπτικά ἀναφέρουμε ὅτι, ὅταν ἐφτασε στήν Κύπρο ὁ νέος κυβερνήτης σέρ Ἀντριου Ράιτ, ἡ Ἐκκλησία ἀνακοίνωσε ὅτι θά συνεργαστεῖ μαζί του μόνο σέ ὑπηρεσιακά ζητήματα.

Τό ΑΚΕΛ ὁργάνωσε συλλαλητήριό καί ἐνέκρινε ψήφισμα στό ὁποῖο μεταξύ ἄλλων ἀνέφερε ὅτι:

«Διακαῆς μας πόθος εἶναι νά ζήσουμε ἐλεύθερα, νά ἐνωθοῦμε μέ τήν πατρίδα μας Ἑλλάδα...»²

Τόν ἴδιο μήνα, στό 6ο συνέδριό του τό ΑΚΕΛ ἐγκρίνει ψήφισμα πρὸς τόν Ὑπουργό Ἀποικίων μέ αἴτημα τήν Ἐνωση (27 ἕως 29.8.1949).

Τό Σεπτέμβριο –τό ΑΚΕΛ– προτείνει στή Δεξιά (γιὰ πολλοστή φορά) τήν ἀποστολή κοινῆ ὑπομνήματος στά Ἠνωμένα Ἐθνη μέ αἴτημα τήν Ἐνωση, πρόταση ἡ ὁποία ἀπορρίπτεται. Ἐτσι τόν Νοέμβριο ἀποφασίζει

νά δράσει ἀπό μόνο του. Ὅργανώνει συσκέψεις πού ἐγκρίνουν καί ἀποστέλλουν ὑπόμνημα στόν ΟΗΕ καταγγέλλοντας τή βρετανικὴ πολιτική. Παράλληλα ζητᾷ τή διεξαγωγή δημοψηφίσματος γιὰ τήν Ἐνωση ὑπὸ τήν ἐπίβλεψη τοῦ ΟΗΕ. Ἀκόμα ἐκδίδει τή γνωστὴ διακήρυξη «Κατηγοροῦμε τή Μ. Βρετανία» καί ἐξαγγέλλει τήν 1η Δεκεμβρίου 1949 ἐκστρατεία συλλογῆς ὑπογραφῶν ὑπέρ τῆς Ἐνωσης, διενέργεια δηλαδή δημοψηφίσματος!

Ἡ Ἐκκλησία ἀπό τήν πλευρά της, ἀντὶ νά χαιρετήσει τήν πρωτοβουλία τοῦ ΑΚΕΛ, θορυβημένη καί μέ εἰσήγηση τοῦ νεαροῦ μητροπολίτη Μακάριου (μετέπειτα Ἀρχιεπισκόπου καί Προέδρου τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας) προκηρύσσει ἀμέσως δικό της δημοψήφισμα μέ στόχο τήν ἐξουδετέρωση τῆς πρωτοβουλίας τοῦ ΑΚΕΛ. Ὅρίζει ἡμέρες διεξαγωγῆς του ἀπὸ τίς 15 μέχρι τίς 22 Ἰανουαρίου 1950.

Τό ΑΚΕΛ μετὰ καί ἀπὸ αὐτὴ τὴν διασπαστικὴν κίνηση τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς Δεξιᾶς καί σκεπτόμενο ὀρθά, ἀναστέλλει τὴ δική του πρωτοβουλία καί γιὰ χάρι τῆς ἐνότητος συντάσσεται καί ἐνισχύει τὴν ἐνέργεια τῆς Ἐκκλησίας.

Σύμφωνα μέ δεκασέλιδη ἐκθεση τοῦ τότε Βρετανοῦ διοικητῆ τῆς Λεμεσοῦ, τοῦ Ἄρθουρ Ρέταγουεη,³ ὁ ὁποῖος περιγράφει τίς συγκεντρώσεις πού διοργάνωσαν ἡ Δεξιά καί ἡ Ἀριστερά, ἀναφέρεται ὅτι ὁ τόνος τῶν δεξιῶν ὁμιλητῶν ἦταν ἠπιος καί ὄχι ἔντονα ἀντιβρετανικός, ἐνῶ τῶν ἀριστερῶν ἦταν σαφῶς προκλητικός καί ὑβριστικός ἀλλά... δέν ἐφθάναν τὰ συνηθισμένα ἐπίπεδα συμπεριφορᾶς τους.

Ἐντύπωση προκάλεσαν στόν διοικητὴ τὰ θερμὰ χειροκροτήματα τῶν ἐθνικιστῶν παραγόντων Σωκράτη Τορναρίτη καί Μάριου Τριτοφτίδη πρὸς τοὺς ἡγέτες τῆς Ἀριστερᾶς ὅταν ὁ Δήμαρχος καί ὁ ἐπαρχιακὸς γραμματέας τοῦ ΑΚΕΛ διακήρυσσαν ὅτι:

«Ξέρουμε ὅτι ἂν ἡ ἔνωση πραγματοποιηθεῖ σήμερα, ἐμεῖς [οἱ Ἀριστεροί] θά εἴμαστε οἱ πρῶτοι πού θά ἐξοριστοῦμε, θά φυλακιστοῦμε καί θά δολοφονηθοῦμε...»⁴

Αὐτὴ ἡ ἀναφορά καταρρίπτει ἀκόμα ἓνα μῦθο, ὅτι δηλαδή ἡ Ἀριστερά στράφηκε ὑπέρ τῆς Ἐνωσης ὅταν στήν Ἑλλάδα διαφάνηκε ὅτι θά ἐπικρατήσει τό ΚΚΕ. Ἡ ὑπὸ ἀναφορὰ συγκέντρωση –καί γενικά τό Δημοψήφισμα– πραγματοποιήθηκε ὅταν ὁ Ἐμφύλιος εἶχε ἤδη τελειώσει (Αὐγουστος 1949) μέ τήν πλήρη νίκη τῶν Δεξιῶν δυνάμεων χάρι τῆς βοήθειας βέβαια τῶν Ἀγγλοαμερικάνων καί βρισκόταν σέ πλήρη ἐξέλιξη τό

2. Ὅλες οἱ ἐμφάσεις στά κείμενα πού παραθέτουμε εἶναι δικές μας.

3. Ἐρευνα Δρ. Γιώργου Λεβέντη, ἱστορικοῦ ἐρευνητῆ στο King's College Πανεπιστήμιο τοῦ Λονδίνου, ἐφημερίδα «Τὰ Νέα», 11 Μαρτίου 2000.

4. Τό ἴδιο.

ἀγριο κυνηγητό τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν, ἀριστερῶν καί προοδευτικῶν.

Ἄρα, λοιπόν, ἡ ἐθναρχούσα Ἐκκλησία δέν ἦταν τό μοναδικό στήριγμα τοῦ λαοῦ ἀπέναντι στήν ἀποικιοκρατία, ὅπως ἀναφέρει ὁ Σ. Καρκαλέτσης καί ἡ ἐπικρατοῦσα ἀποψη.

Ὁ Γρίβας στήν Κύπρο

Σέ ἄλλο σημεῖο ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στίς διεργασίες γιά τή σύσταση μυστικῆς ὀργάνωσης στήν Κύπρο παρουσιάζοντάς τα ὅλα ρόδινα, χωρίς νά ἀναφέρεται στίς θεμελιώδεις διαφωνίες πού ἀναπτύχθηκαν μέσα στήν ἴδια τήν ἐπιτροπή ἀγώνα μεταξύ Μακαρίου καί Γρίβα.

Αὐτή ἡ θέση δέν εἶναι αὐθαίρετη οὔτε ἀτεκμηρίωτη: «Κατόπιν ἐντόνων προσπαθειῶν ἐπετεύχθη τήν 2αν Ἰουλίου 1952 νά γίνει μιά συγκέντρωση ἐν Ἀθήναις ὑπό τήν προεδρίαν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου, πρὸς συζήτησιν τῶν δυνατοτήτων ἀναλήψεως ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος ἐν Κύπρῳ. Κατά τήν ἐπακολουθήσασαν συζήτησιν διευτυπώθησαν διάφορα γνῶμαι ὡς πρὸς τό σκόπιμον ἀναλήψεως ἀπελευθερωτικοῦ κινήματος ἐν Κύπρῳ, καθὼς καί ὡς πρὸς τήν μορφήν, ἣν ἔπρεπε νά λάβει τοῦτο. Ἐπ' αὐτοῦ διευτυπώθησαν διάφορα γνῶμαι. Ἡ ὑποστηρικθεῖσα ὑπ' ἐμοῦ ἦτο: α) ὁ ἀγὼν ἔπρεπε νά ἀναληφθῆ ὀπωσδήποτε, β) νά διεξαχθῆ ὑπό διπλήν μορφή εὐαρίθμων ἀνταρτικῶν ὁμάδων, λόγω τοῦ ὅτι τό ἐδάφος δέν ἐπέτρεπεν τήν ἀπορρόφησιν ἰκανῶν τοιοῦτων δυνάμεων, ἐν συνδυασμῷ μέ ὁμάδας δολιοφθορῶν.

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος διετύπωσε τήν γνώμην ὅτι δέν ἦτο εὐκόλος ἡ ἀνάληψις ἐπαναστατικῆς δράσεως ἐν Κύπρῳ, καθ' ὅσον "δέν θά ἐβρίσκοντο οὔτε πενήκοντα ἄνδρες νά μᾶς ἀκολουθήσουν". Εἰς τοῦτον ἀπήντησα, "γνωρίζω καλῶς τοὺς Κυπρίους καί εἶμαι βέβαιος, ὅτι θά ἀνταποκριθοῦν εἰς τήν πρόσκλησιν μας".⁵ (σ.σ. οἱ ἐμφάσεις εἶναι δικές μας).

Εἶναι ὀρθή ἡ θέση τοῦ κ. Καρκαλέτση ὅτι λήφθηκε ἀπόφασις ὁ ἀγώνας νά διεξαχθεῖ μόνο ἀπό Κύπριους, ὅμως ἀποκρύβει ὅτι ὁ Μακάριος, σύμφωνα μέ τόν Γρίβα, ἐπιθυμοῦσε νά μὴν πάει στήν Κύπρο οὔτε ὁ Γρίβας.

«Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος συνεφώνησε ὅτι πρέπει νά ἀναληφθῆ δυναμικὴ ἐνέργεια, διεφώνησε ὅμως πρὸς τήν ἔκτασιν ταύτης, ἐπιθυμῶν, ὅπως ὁ ἀγὼν λάβει τήν μορφήν μόνον δολιοφθορῶν οὐχί δέ ἐνόπλιον δράσεως ἀνταρτικῶν ὁμάδων. Μέ τήν ἀποψιν ταύτην δέν συνεφώνησα, ἐμμένων ἐπὶ τοῦ ἀρχικῶς συλληφθέντος γενικοῦ σχεδίου μου. Τήν 7ην Ἰουνίου 1953 μέ ἐπεσκέφθη ἐν Ἀθήναις ὁ Ἀνδρέας Ἀζίνας ἐκ μέρους τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καί ἀνέφερε ὅτι οὐ-

τος ζητεῖ νά ἀποσταλοῦν εἰς Κύπρον μόνο μέσα διά δολιοφθορᾶς (νάρκαι, χειροβομβίδες), οὐχί δέ αὐτόματα καί τυφέκια καί ὅτι ἡ ἐπιθυμία του εἶναι, ὅπως οὐδεὶς ἐξ Ἑλλάδος μεταβῆ εἰς Κύπρον (ὑπονοῶν ἀσφαλῶς ἐμέ).»⁶

Μάλιστα, τόσο μεγάλες ἦταν οἱ μεταξὺ τους διαφωνίες πού ἔγιναν σκέψεις ἀπὸ τόν Γρίβα γιά περιθωριοποίηση τοῦ Μακαρίου:

«Εἰς τὸν ἐπισκεφθέντα μέ, ὡς ἀνωτέρω, Ἀνδρέαν Ἀζίναν ἐδήλωσα ὅτι δέν συμφωνῶ μέ τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καί θά ἦτο προτιμότερον νά παύσω νά ἀναμιγνύομαι εἰς τό ζήτημα τοῦτο, διὰ νά μὴ γίνω συνένοχος ἀποτυχίας μέ τήν τακτικὴν τήν ὁποῖαν θέλει νά ἐφαρμόσῃ ὁ Μακάριος. (...) Τὰ διαμειφθέντα μεταξύ ἐμοῦ καί Ἀζίνα ἀνεκοίνωσα καί εἰς τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς Ἀγῶνος, τὰ ὁποῖα ἐπίσης ἐξεκίνησαν καί ἠγανάκτησαν μέ τήν στάσιν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, διευτυπώθη μάλιστα ὑπὸ τινῶν ἡ σκέψις, ὅτι ἔπρεπε νά ἀναληφθῆ ὁ ἀγὼν ἐν Κύπρῳ καί νά ἀγνοηθῆ οὗτος.»⁷

Ἡ διαφωνία τους περιστρεφόταν καί γύρω ἀπὸ τό θέμα τῆς χρονικῆς διάρκειας τοῦ ἀγῶνα! Ὁ Γρίβας λέει ὅτι ὁ Μακάριος ἠθέλε νά διαρκέσει ἀπὸ τρεῖς μέχρι ἕξι μῆνες μέ σκοπὸ τή δημιουργία πίεσης πρὸς τοὺς Ἀγγλους ὥστε νά στραφοῦν πρὸς τήν κατεύθυνση λύσης τοῦ κυπριακοῦ, ἀλλὰ ὅπως λέει ὁ Γρίβας:

«τὴν ἀντίληψιν ταύτην δέν συμμερίζομαι».⁸

Ὁ συγγραφέας τοῦ ἀφιερώματος τῶν «Ἱστορικῶν Θεμάτων» ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι ὁ Γρίβας ταξίδεψε δύο φορές στήν Κύπρο γιά κατόπτευση τοῦ ἐδάφους. Ναι αὐτό εἶναι ἀλήθεια. Ὅμως:

«Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος, ἀναχωρῶν, ἀφῆκε ἐντολήν, ὅπως μὴ μεταβῶ εἰς Κύπρον διὰ νέαν ἀναγνώρισιν πρὶν οὗτος μέ εἰδοποίησιν».

Καί ὅμως πρὶν καί χωρὶς νά τὸν εἰδοποιήσει:

«...οὕτω τήν 3ην Ὀκτωβρίου 1952 ἀνεχώρησα εἰς Κύπρον δια νέαν ἀναγνώρισιν...»⁹

Ἄρα, τὰ πράγματα δέν ἦταν καθόλου ρόδινα καί οἱ σχέσεις Μακαρίου καί Γρίβα δέν ἦταν καθόλου καλές, ἀπὸ τήν πρώτη στιγμή. Συνεπῶς ἐκεῖνοι πού ἰσχυρίζονται ὅτι οἱ διαφωνίες τους προέκυψαν ἀπὸ τήν περίοδο τῆς Ζυρίχης καί μετὰ δέν λένε τήν ἀλήθεια. Ὁ Μακάριος ἀντιλήφθηκε πολὺ νωρὶς τό λάθος πού διέπραξε μέ τήν ἐπιλογή Γρίβα, ἀλλὰ ἦταν ἄργά. Καί ἡ προειδοποίηση πού τοῦ ἔδωσαν στίς ἀρχές, ὅτι μέ τόν Γρίβα εὐκόλα μπλέκεις ἀλλὰ δύσκολα ξεμπλέκεις, ἔγινε ἀντιληπτὴ ἀπὸ τόν ἀρχιεπίσκοπο ἀπὸ τίς πρώτες ἡμέρες. Ὅμως δέν μπορούσε πλέον νά ἀντιδράσει.

5. Γ. Γρίβα Διγενή «Ἀπομνημονεύματα», σελ. 19.

6. Τό ἴδιο, σελ. 21.

7. Αὐτόθι, ὁ.π., σελ. 22.

8. Αὐτόθι, ὁ.π., σελ. 20-22.

9. Τό ἴδιο, σελ. 19.

Οι Κύπριοι και η πολεμική εμπειρία τους

Σέ άλλο σημείο του αφιερώματος και για να δοθεί ή εντύπωση περί ανυπέρβλητων προβλημάτων που είχε να αντιμετωπίσει ο Γρίβας, επαναλαμβάνει τον ισχυρισμό του Διγενή ότι έπειδή οι Κύπριοι θρυσκόντουσαν επί αιώνες υπό κατοχή, στερούνταν κάθε στρατιωτικής εκπαίδευσης και γνώσης.

Αυτό είναι ψέμα. Και είναι ψέμα γιατί ναι μόνον ήταν υπό κατοχή, όμως μεγάλος αριθμός όχι μόνο είχε στρατιωτική γνώση και εκπαίδευση, αλλά ήταν και εμπειροπόλεμος. Χιλιάδες Κύπριοι μετέβησαν στην Ελλάδα και πολέμησαν για την απελευθέρωση της από το 1821 μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Όσον δέ αφορά τή συγκεκριμένη περίοδο, ή Κύπρος ήταν γεμάτη από απόστρατους του παγκόσμιου πολέμου που είχαν πλούσιες πολεμικές εμπειρίες σέ όλες τις υπηρεσίες αφού πολέμησαν σέ πολλά μέτωπα τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην Μέση Ανατολή και άλλοι στο πλευρό των συμμαχικών δυνάμεων.

Συνεπώς ο Γρίβας χρησιμοποιεί τό ψέμα όταν γράφει ότι:

*«...οι Κύπριοι ήσαν έντελώς άπειροπόλεμοι, εκ φύσεως δέ ήρεμοι και πραείς τόν χαρακτήρα, ξένοι δέ προς τήν ιδέαν χρησιμοποίησεως ένδου βίας δι' οιονδήποτε σκοπόν (...). Οι Κύπριοι ούδέποτε έστρατεύθησαν και ούδέποτε έγνωρίσαν τήν χρήση των όπλων».*¹⁰

Η δικαιολογία αυτή δέν λέχθηκε τυχαία από τόν Γρίβα. Είχε συγκεκριμένο σκοπό, να δικαιολογήσει τό ότι ή έπιλογή των μελών τής ΕΟΚΑ έγινε από τις Δεξιές και μόνον οργανώσεις. Ο Γρίβας είχε αποκλείσει τή συμμετοχή τής Αριστεράς στόν άγώνα, άσχετα από τό γεγονός ότι τό ΑΚΕΛ είχε ξεκάθαρη θέση ενάντια σέ έννοπλο έγχείρημα. Και οι απόστρατοι στην πλειοψηφία τους ανήκαν στην Αριστερά ή ήταν επηρεασμένοι από τις ιδέες της. Σήμερα υπάρχει σωρεία αποδείξεων ότι απέκλεισε τήν Αριστερά. Θα αναφέρουμε ένδεικτικά μερικές:

Σύμφωνα μέ τόν Πρόεδρο του Συνδέσμου Τομεαρχών ΕΟΚΑ Ρένο Κυριακίδη:

*«Ο Αρχηγός Διγενής μέ προκήρυξη του διευκρίνιζε πώς δέν έπρεπε ν' άναμειχθεί τό ΑΚΕΛ στόν άγώνα για να μην νομισθεί ότι ο άγώνας μας ήταν κομμουνιστικός. Κι έτσι καταφέραμε ώστε ο άγώνας τής ΕΟΚΑ να ναι ένθνικός. Όπως ήταν τής Κέννας και τής Ιρλανδίας. Ήταν τά μόνα κινήματα που δέν ήταν κομμουνιστικά».*¹¹

Ο ίδιος ο Γρίβας γράφει:

«Η στρατολογία μελών τής ΕΟΚΑ έγινε μετά πολλής προσοχής, έλελέγοντο δέ κατ' αρχήν τά άτομα εκείνα τά όποια παρείχον έχέγγνα αποτελεσματικής χρησιμοποίησεως. Επηκολούθη λεπτομερεστέρα διακρίβωσις φρονήματος, προ-

*σόντων, ίδια βαθμού έχεμυθείας και έν συνεχεία ήρχιζε ή μύησις...».*¹²

Στό Παράρτημα του ίδιου βιβλίου σέ διαταγή του Γρίβα μέ τόν τίτλο «Οδηγία διά τήν όργάνωσιν του λαού τής ύπαιθρου», στό σημείο 3 υπό τόν τίτλο «Επιλογή και μύησις μελών» γράφει μεταξύ άλλων:

*«Η μύησις νέων προσώπων θα περιορισθεί εις τούς ένθνικόφρονας, οι όποιοι είναι δεδοκιμασμένοι και άξιοι εμπιστοσύνης».*¹³

Ένα έγγραφο του ίδιου του Διγενή, ήμερομηνίας 8 Φεβρουαρίου 1955, μεταξύ άλλων αναφέρει:

«Δέν πρέπει να έπιζητηθή ο ΑΡΙΘΜΟΣ αλλά τό ποιόν. Η μύησις θα περιορισθεί εις άπολύτως ένθνικόφρονας και εκ τούτων εις τούς δεδοκιμασμένους...». (ο.σ. ή λέξη ΑΡΙΘΜΟΣ μέ κεφαλαία γράμματα είναι στό κείμενο).¹⁴

Οι Άγγλοι διεισδύουν στα άδυτα τής ΕΟΚΑ. Γνωρίζουν ποιός κρυβόταν πίσω από τό ψευδώνυμο Διγενής

Μιά άλλη, σοβαρότατη ιστορική άνακρίβεια που παραθέτει ο Σ. Καρκαλέτσος είναι ότι οι Άγγλοι δέν κατάφεραν ποτέ να διασπάσουν τή στεγανότητα και να εισέλθουν στα άδυτα τής ΕΟΚΑ.

Δέν θα αναφερθούμε διεξοδικά σ' αυτό στό θέμα. Θα αναφέρουμε μόνο τήν άποψη ενός εκ των πρωτεργατών τής ΕΟΚΑ, του Άνδρέα Άζίνα. Απαντώντας σέ έρώτηση που άφορούσε τήν ανακάλυψη των Ήμερολογίων του Γρίβα τό καλοκαίρι του 1956 και τις συνέπειες του, λέει:

*«Η ουσία όμως ήταν ότι οι Άγγλοι από τό γνήσιο Ήμερολόγιο δημοσίευσαν 10.000 λέξεις – από τις 250.000 που άποτελείτο – και τις υπόλοιπες 240.000 τις μελέτησαν και άπλωσαν ένα άόρατο δίχτυ και είχαμε τά τραγικά αποτελέσματα του έγκλωβισμού και τή λεπτομερή γνώση από μέρους τους των κινήσεων πολλών ομάδων και προσώπων, μέ αποτέλεσμα να έχουμε εκείνες τις άπώλειες που είχαμε».*¹⁵

10. Γεωργίου Γρίβα Διγενή «Απομνημονεύματα», σελ. 13.

11. Δηλώσεις Ρένου Κυριακίδη στην εφημερίδα «Ο ΑΓΩΝ» 23 Απριλίου 1989. Άς προσέξει ο αναγνώστης τούς όρισμούς που χρησιμοποιούνται και τόν κάθετο διαχωρισμό: κομμουνιστικός σημαίνει μή ένθνικός! Όταν αυτά λέγονται τό 1989, άς φανταστεί ο καθένας πώς σκέφτονταν κάποιοι τό 1950.

12. Γ. Γρίβα Διγενή «Χρονικό Άγώνος ΕΟΚΑ, 1955 - 1959», μέρος Α', σελ. 3.

13. Παράρτημα, σελ. 3.

14. «Τό ήμερολόγιο του Γρίβα», Λευκωσία 1957, σελ. 34.

15. Συνέντευξη του Α. Άζίνα στό κυπριακό περιοδικό «Τό Λοιπόν», τεύχος 2, Απριλίου 2001.

Ὅμως οἱ Ἄγγλοι γνώριζαν γιά τήν ὑπαρξη τῆς ΕΟΚΑ ἀρκετό χρόνο πρὶν τήν ἐναρξη τῆς δράσης της. Καί ὄχι μόνο αὐτό. Γνώριζαν καί γιά τόν ἴδιο τόν Γρίβα, τήν ἀφιξη του στό νησί ἀλλά καί γενικά γιά τή δραστηριότητα τῆς ΕΟΚΑ πρὶν ἀκόμα ἀρχίσει τή δράση της.

Ἀπόδειξη; Ἡ σύλληψη τοῦ πλοιαρίου «Ἅγιος Γεώργιος» στίς 25 Ἰανουαρίου 1955, πού μετέφερε πολεμικό ὑλικό γιά τήν ὀργάνωση. Ἡ σύλληψη δέν ἦταν τυχαία γιατί φάνηκε ἀπό τό παρασκήνιο ὅτι οἱ κινήσεις τοῦ πυρήνα παρακολουθοῦνταν στενά.

Ὁ συγγραφέας τοῦ κειμένου ἀναφέρεται σέ μιὰ φράση τοῦ Μακαρίου γιά νά ἀποδείξει ὅτι οἱ Ἄγγλοι δέν γνώριζαν τίποτε γιά τόν Γρίβα:

«Ἀμέσως μετὰ τήν ἐναρξη τῶν ἐπιχειρήσεων ὁ Μακάριος φανερά ἱκανοποιημένος ἀπό τό ἐντυπωσιακό ξεκίνημα, δήλωνε ἀπευθυνόμενος στόν Γρίβα: «Ἡ ΕΟΚΑ πρόσφερε ἀλείρωσ περισσότερα ἀπό τόν 75ετή χαρτοπόλεμο. Τό ὄνομα «Διγενής» εἶναι αἰνίγμα γιά τούς Ἄγγλους καί συγχρόνως θρύλος»».

Ἡ δήλωση τοῦ Μακαρίου ἦταν αὐθαίρετη καί ἔγινε γιά τή δημιουργία ἐντυπώσεων. Πρῶτα-πρῶτα δέν μποροῦσε ἀπό τίς πρῶτες μέρες νά ὑπῆρχε ἀποτελεσμα πού νά ἀνατρέπει τά 75 χρόνια χαρτοπολέμου, ὅπως λέει, ἀλλά τό σημαντικότερο εἶναι ὅτι οἱ Ἄγγλοι γνώριζαν γιά τόν Γρίβα.

Αὐτό δέν τό λέμε ἐμεῖς, ἀλλά τό καταγράφει ὁ ἴδιος ὁ Γρίβας στό Ἡμερολόγιο του:

• Στίς 6 Ἰανουαρίου 1955 (τρεῖς μῆνες πρὶν ἀπό τήν ἐναρξη τοῦ ἀγῶνα!) γράφει: *«Κατόπιν μοῦ ἔδωσε δελτίον πληροφοριῶν τῶν ἐνταῦθα ἀρχῶν δι οὗ ἐμφαίνεται ὅτι ἔλαβον γνώσιν τῆς ἐδῶ ἀφίξεώς μου».*

• Ἐνα μήνα ἀργότερα (13 Φεβρουαρίου 1955) γίνεται πῶς συγκεκριμένος: *«Κατά ἐσπερινάς πληροφορίας Νότη¹⁶ ἡ ἀστυνομία ἐπιτηρεῖ τόν χώρον ἀπό Τρικώμον μέχρι Μπογαζιοῦ Τρικώμον, ὅπου ἐγκατεστάθη τμημα τῶν Ἰντέλιτζενς Σέρβις. Ἀσφαλῶς μέ ἀποζητοῦν εἰς τόν χώρον τοῦτο ὅπου καί ἡ γενετείρά μου».*

Μέ αὐτή τήν καταχώριση δέν ἀφήνει κανένα περιθώριο ἀμφιβολίας ὅτι οἱ Ἄγγλοι γνωρίζουν.

• Στίς 7 Μαρτίου, λίγες μόνο μέρες πρό τῆς ἐναρξεως τῶν ἐπιχειρήσεων ἀποκαλύπτεται ὅτι οἱ ἀρχές γνώριζαν πάρα πολλά γιά τόν ἴδιο καί τήν ΕΟΚΑ: *«Μᾶς συμφέρει ἡ ἀντίθετος ἐκδοχή ἵνα [παραπλανήσωμεν] τούς Ἄγγλους καί μάλιστα νά δώσωμεν τήν ἐντύπωσιν ὅτι οὐδέν θά κάμωμεν. Ἐπειδή δέ οἱ Ἄγγλοι γνωρίζουν ὅτι ἐγώ εὐρίσκομαι ἐδῶ, διαδίδω ἐπιτηδεῖως ὅτι ἀπογοητευμένος ἀπό τήν κατάστασιν ἀποζητῶ νά ἀναχωρήσω κρυφίως ἐκ Κύπρου»¹⁷.*

Ἐχουμε τήν ἐντύπωσιν ὅτι κάθε σχόλιο περιττεύει. Καί ἐπειδή γίνεται προσπάθεια ἀπό τούς γνωστούς κύκλους νά μειωθεῖ ἡ σημασία τοῦ Ἡμερολογίου –λόγω τῶν ἀληθειῶν πού περιέχει– μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι αὐτό εἶναι πλαστό, παραθέτουμε τήν ἀποψη τοῦ ἴδιου τοῦ Γρίβα:

«Ἐκ τῶν δημοσιευθέντων εἰς τήν Ἑλληνικήν ἀποοπασμάτων τά πλεῖστα εἶναι ἀκριβῆ, ἐνδοιασμούς δέ ἔχω διά τήν ἀκριβείαν ὠρισμένων σημείων αὐτοῦ»¹⁸.

Πόσα μέτωπα ἄνοιξε ἡ ΕΟΚΑ

Γράφει ὁ Σ. Καρκαλέτσης: *«Ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 1957 ἡ ΕΟΚΑ ἐπιδόθηκε σέ διμέτωπο ἀγῶνα, ἀφοῦ οἱ Βρετανοὶ ὑποκίνησαν τό τουρκοκυπριακό στοιχεῖο προσπαθώντας νά δημιουργήσουν ἕνα ἀντίπαρο».*

Κι ἐδῶ γράφει τή μισή ἀλήθεια. Ὁ ἀγώνας τῆς ΕΟΚΑ ἦταν τριμέτωπος. Ἐναντίον τῶν Ἄγγλων, τῶν Τουρκοκυπρίων καί τῶν κομμουνιστῶν. Καί αὐτό τό γράφει πολλές φορές ὁ Γρίβας.

Ὅσον ἀφορᾷ τούς Τουρκοκύπριους θά λέγαμε ὅτι ἡ ἐθνικόφρων παράταξη τῆς Κύπρου σκόπιμα τούς ἀφῆσε ἀπ' ἑξῆς. Καί ὑπάρχουν ἀναφορές ὅτι οὔτε κἀν τούς λογάριεσαν. Τό ἴδιο (περὶ ἀποκλεισμοῦ) ἴσχυσε καί γιά τήν Ἀριστερά.

Οἱ Ἄγγλοι φρόντισαν ἀμέσως νά ἀξιοποιήσουν τόν ἀποκλεισμό τῶν Τουρκοκυπρίων. Ἐνισχύοντας τίς ἐθνικιστικές ὁμάδες καί ἐκμεταλλεζόμενοι τό χαμηλό βιοτικό τους ἐπίπεδο κατάφεραν νά τραβήξουν μιὰ μερίδα τους. Δέν ἦταν ὁμοσ ὅλοι οἱ Τουρκοκύπριοι πού κατετάγησαν στό ἀστυνομικό (ἐπικουρικό) σῶμα, οὔτε ἦταν λόγω τοῦ ἄσθεστου ἀνθελληνικοῦ τους μίσους. Ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον οἱ λόγοι ἦταν οἰκονομικοί.

Ἐάν ὁμως μιλοῦμε γιά διμέτωπο ἀγῶνα, τότε πρέπει νά λάβουμε σοβαρά ὑπ' ὄψιν ἕνα ἀρθρο τῆς κυπριακῆς ἐφημερίδας Ἔθνος πού ἀποτελοῦσε καί τό ἐκφραστικό ὄργανο τῆς ΕΟΚΑ. Ἐγραφε λοιπόν ἀνάμεσα σ' ἄλλα στίς 21 Μαρτίου 1958 ὑπό τόν τίτλο «ΔΙΜΕΤΩΠΟΣ Ο ΑΓΩΝ» τά ἀκόλουθα:

«Ὁ κομμουνιστικός κίνδυνος δέν ἐκρίζωνεται μέ τόν ἱμπεριαλισμόν. Ἀσπονδος καί θανάσιμος ἐχθρός τοῦ κομμουνισμοῦ εἶναι ὁ ἐθνικισμός. Ἡ σημερινή μεγαλειώδης ἐκδήλωσις τοῦ ἐθνικισμοῦ τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ ἀποτελεῖ ἐπὶ τούτου τήν τρανωτέραν ἀπόδειξιν. (...) Ὁ ἀγῶν του εἶναι διμέτωπος. (...) Φωτίζεται ἀπλῆτως ἀπό τή δάδα τοῦ ἐθνικισμοῦ του, πού καίει εἰς τά στήθη του,

16. Πρόκειται γιά τόν ὑπαπιστή του Νότη Πετροπουλέα, πού τόν ἔφερε μαζί του ἀπό τήν Ἀθήνα καί στό τέλος, ὅπως γράφει, τόν ἔδιωξε γιά νά μήν τόν ἐκτελέσει.

17. Διαβάζοντας κάποιος τό Ἡμερολόγιο, διαπιστώνει πολλές φορές ὅτι δέν ὑπάρχει συνοχή μεταξύ τῶν καταγραφῶν. Αὐτό ὀφείλεται στό ὅτι οἱ Ἄγγλοι ἀφαίρεσαν ολόκληρες παραγράφους ἢ ἀκόμα καί λέξεις, ὅπως μαρτυρᾷ ὁ Α. Ἀζίνας.

18. Γ. Γρίβα-Διγενή «Ἀπομνημονεύματα», σελ. 127. Πρέπει ἐπίσης νά σημειώσουμε ὅτι τό Ἡμερολόγιο δέν ἀναφέρεται σέ κανένα σχεδόν βιβλίο τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς ΕΟΚΑ, οὔτε περιέχεται στή βιβλιογραφία.

εις τόν δρόμον πού ακολουθεῖ καί πού τόν φέρει ἀσφαλῶς πρὸς τὰς ἀγκάλας τῆς Μητρὸς αὐτοῦ Ἑλλάδος».

ΕΟΚΑ – Ἀριστερά καί προδότες

Μιά ἄλλη αὐθαίρετη θέση πού προβάλλεται ἀπὸ τὸν συγγραφέα εἶναι αὐτή πού ἀφορᾶ τὶς προδοσίες καί τὶς ἐκτελέσεις τῶν προδοτῶν. Γράφει:

«Ἀρκετοὶ ἐκτελέσθηκαν ἀπὸ τὴν ΕΟΚΑ, δίνοντας μάλιστα λαβὴν στὴν κυπριακὴ Ἀριστερὰ νὰ τὴν καταγγεῖλει γιὰ “ἀντικομμουνιστικὸ ἀγῶνα”. Ἡ ἀλήθεια, ὅμως, εἶναι ὅτι ἐκτελέσθηκαν πράκτορες τῶν Βρετανῶν».

Ποῦ βασίζει αὐτὴ τὴν «ἀλήθεια» ὁ συγγραφέας; Ποιὰ εἶναι τὰ ἀποδεικτικά του στοιχεῖα ὅταν ἡ ἴδια ἢ ΕΟΚΑ ὁμολογεῖ σήμερα ὅτι δέν διαθέτει στοιχεῖα γιὰ ὅλους ὄσους ἐκτέλεσε; Μὲ ποιὸν τρόπο ἦταν πράκτορας τῶν Ἀγγλων ἢ 13χρονη Δεσποῦλα Κατσούρη ἀπὸ τὴ Μηλιά τῆς Ἀμμοχώστου, πού δολοφονήθηκε ἐνῶ βρισκόταν στό κρεβάτι τῆς, καθὼς καί τόσο ἄλλοι ἀριστεροὶ πού δολοφονήθηκαν μὲ ἄγριο κανιβαλικὸ τρόπο; Ναι, ὑπῆρχαν πράκτορες τῶν Ἀγγλων μεταξὺ τῶν ἐκτελεσθέντων. Δέν ἦταν ὅμως ὅλοι καί δέν ἀνήκαν στὴν Ἀριστερά.

Δέν μᾶς ἐπιτρέπει ὁ χῶρος νὰ ἐπεκταθοῦμε στό θέμα ὅμως θὰ πρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς τῆς Ἀριστερᾶς δέν εἶναι διόλου ἐκτὸς πραγματικότητας.

Ὁ Γρίβας ἔβλεπε τὸν ἀγῶνα του καί σάν μιὰ εὐκαιρία γιὰ νὰ ἐξοντώσει τὴν Ἀριστερά. Θὰ παραθέσουμε ἐλάχιστα ἀποδεικτικά στοιχεῖα καί ἂν κάποιος ἐπιθυμῆι μπορούμε νὰ παραθέσουμε κι ἄλλα.

Στὶς 19 Ἀπριλίου 1955 ὁ Γρίβας σημειώνει στό Ἡμερολόγιό του:

«Μὲ ἀπασχολεῖ σήμερον σοβαρῶς τὸ ζήτημα καταπίξεως πάσης κομμουνιστικῆς κινήσεως»,¹⁹ γιὰ νὰ συμπληρώσει στὶς 28 τοῦ ἴδιου μηνῆ:

«Προσπαθῶ (νὰ) ἀντιμετωπίσω (τὴν) κατάστασιν ἐναντίον (τῶν) κομμουνιστῶν δια προχείρων μέσων μέχρι ἐξευρέσεως καταλλήλων προσώπων. Δυστυχῶς δέν εὐρίσκω πρόσωπα, λιπόψυχοι οἱ πλείστοι».²⁰

Γίνεται ὅμως πιὸ συγκεκριμένος στό κεφάλαιο γιὰ τὶς συμφωνίες τῆς Ζυρίχης ὅπου γράφει:

«Καί ἐάν μὲν ἐπρόκειτο περὶ χώρας μεγάλης ἐκτάσεως παρεχούσης εὐρύν χῶρον ἐλιγμοῦ καί κινήσεων καί δυνατοῦτητας ἐπικοινωνίας μὲ τὸν ἔξω κόσμον, θὰ ἀντιμετώπιζα καί τὸ ἐνδεχόμενον ἐμφυλίου πολέμου, μὲ τὴν βεβαιότητα ὅτι θὰ ἐπεβαλλόμην ἀπολύτως καί ἀμέσως εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μέτωπον, καί δέν θὰ ἐδίσταζα τότε νὰ συνεχίσω μόνος τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Ἀγγλοτούρκων. Δυστυχῶς, ἡ Κύπρος ἦτο πολὺ μικρὰ εἰς ἔκτασιν, ὥστε νὰ ἀναλάβω ἕναν τοιοῦτον ἀγῶνα νικηφόρος».²¹

Στὶς 20 Ἰουλίου 1957 γράφει στὸν μητροπολίτη Ἄνθιμο:

«...Συνεπῶς πρέπει νὰ προπαρασκευάσωμεν ἀπὸ τοῦδε τὴν πολιτικὴν μάχην τῆς αὔριον ἐναντίον τοῦ ΑΚΕΛ».²²

Ποιὰ ἦταν αὐτὴ ἡ προπαρασκευή; Τὴν θέτει ξεκάθαρα στὸν Ἄνθιμο στὶς 25 Ἰανουαρίου 1958 (ἀφοῦ προηγήθηκε τέσσερις μέρες πρὶν ἡ διπλὴ δολοφονία τῶν ἀριστερῶν Μιχάλη Πέτρου καί Ἡλία Ττοφαρῆ στή Λύση καί Κῶμα τοῦ Γιαλοῦ):

«Πρέπει ν' ἀντιμετωπίσουμε τὴν κατάσταση θαρραλέα. Οἱ κομμουνισταὶ εἶναι οἱ ἀντίπαλοί μας, εἴτε τὸ θέλουμε εἴτε ὄχι. Ἐνδείκνυται νὰ τοὺς ἐξοντώσουμε ὡς πολιτικὴ ὄντοτητα, ὥστε νὰ μὴν εἶναι πλέον ὑπολογισμὸς καί δυναμένην διὰ τῶν ἀποφάσεών τῆς νὰ ἐπηρεάζει τὸ ἐθνικὸν ζήτημα ὅπως συνέβαινε μέχρι τοῦδε!»

Καί συνεχίζει:

«Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐγὼ ἐτοιμάζομαι δυναμικῶς νὰ ἀντιμετωπίσω καί τοὺς τρεῖς ἀντιπάλους».

Ἐννοεῖ ἀσφαλῶς Ἀγγλους, Τούρκους καί κομμουνιστές.²³

Ἀποκαλυπτικὴ τῶν προθέσεων τοῦ Γρίβα εἶναι μιὰ ἐπιστολή πού ὁ Ἄνθιμος ἀπέστειλε στὸν Ἀνδρέα Ἀζίνα στὶς 8 Ὀκτωβρίου 1957 στήν ὁποία γράφει μεταξύ ἄλλων:

«Ἡ ἐδῶ κατάστασις ἐξακολουθεῖ ἢ αὐτὴ, ἐρευνᾶται, συλλήψεις, κκέρφιοι, ἀνακρίσεις, καί ἐπὶ πᾶσι τούτοις θέλει ὁ Γέρον, σώνει καὶ καλά, νὰ ξεσπάσῃ ἐναντίον τῶν Κομμουνιστῶν, πράγμα ὀλέθριον, ὡς θὰ ἀντιλαμβάνεσαι, κατὰ τὴν παροῦσαν τουλάχιστον φάσιν τοῦ ἀγῶνος μας. Προσπαθῶ νὰ τὸν συγκρατήσω καί τὸν συγκρατῶ, ἀλλὰ δέν ξέρω μέχρι πότε».²⁴

Ὁ ἴδιος ὁ Ἄνθιμος δήλωνε μετὰ τὶς προαναφερθεῖσες δολοφονίες ὅτι «καταδικάζει τὴν χρησιμοποίησιν βίας γιὰ ἰδεολογικὰς διαφορὰς».²⁵

Πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ ἐπιστολή αὐτὴ εἶναι γραμμένη λίγες βδομάδες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐναρξὴ τοῦ συστηματικοῦ ὄργιου τῶν δολοφονιῶν ἐναντίον τῆς στελέχῃ τοῦ ΑΚΕΛ, πού κορυφώθηκε μέσα στό 1958 ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὶς 21 τοῦ Γενάρη! Ἰδού, λοιπόν,

19. Ἡ τρομοκρατία ἐν Κύπρῳ: Τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ Γρίβα, σελ. 22.

20. Αὐτόθι, ὁ.π.

21. Αὐτόθι, ὁ.π., σελ. 402.

22. Στό ἴδιο, σελ. 198.

23. Ἴδου ἀκόμα μιὰ ἐπιβεβαίωσις τῶν ὄσων λέμε. Ἡ παραδοχὴ αὐτὴ θέτει ὑπὸ σοβαρὴ ἀμφισβήτηση τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Καρχαλέτου γραφόμενα.

24. Ἡ ἐπιστολή αὐτὴ δημοσιεύεται αὐτοῦσια καί στό διβλίο τοῦ Α. Ἀζίνα «50 χρόνια σιωπῆς».

25. Βλ. Χαραυγή, 31 Ἰανουαρίου 1958.

πῶς ἐξηγεῖται καί ἡ τοποθέτησή του περὶ ἰδεολογικοῦ ἀγώνα πού ξεκίνησε ὁ Γρίβας, κάτω ἤξερε.

Γρίβας - Ζυρίχη - Ἄξιος τῆς Πατρίδος

Ὅλοκληρώνουμε χωρὶς νά ἐξαντλοῦμε τὰ θέματα μέ τό ζήτημα τῆς ἐνημέρωσης τοῦ Γρίβα ὅσον ἀφορᾷ τίς συμφωνίες Ζυρίχης καί τήν ἀνακήρυξη τοῦ Γρίβα ὡς «ἄξιου τῆς Πατρίδας».

Δέν ἀληθεύει ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ὁ Γρίβας τελοῦσε ἐν ἀγνοία, γιά τίς συμφωνίες. Μιά ματιά στίς ἀναφορές πού περιέχονται στά Ἀπομνημονεύματά του (ἔστω καί ἂν εἶναι κουτσοσυρμένες γιατί ἔτσι τόν συμφέρει) ἀλλά καί στίς ἀφηγήσεις τῶν ἐμπλεκομένων θά πείσει ὅτι ἦταν πλήρως ἐνήμερος. Θά κλείσουμε ὅμως μέ τό περιβόητο παραμῦθι τῆς ἀνακήρυξης του σέ «ἄξιο τῆς Πατρίδας».

Ἡ ἀπόδοση ἐκείνης τῆς τιμῆς δέν ἦταν γνήσια ἐνέργεια τῆς ἐλληνικῆς κυβέρνησης καί Βουλῆς. Ἐγινε γιά νά καλοπιιάσει τόν φιλόδοξο Γρίβα γιά νά παραιτηθεῖ ἀπό κάθε πολιτική ἀξίωση. Καί πάλι μιλοῦμε μέ ντοκουμέντα. Μέ ἐπιστολή του στόν Ἀβέρωφ θέτει ὡς ἀπαιτήση γιά νά σταματήσει τόν ἀγώνα τό ὄρο νά δοθεῖ ἀμνηστία στοὺς ἀγωνιστές καί:

«Ἡ ἐπιθυμία μου, νά παραμείνω οἷος εἶμαι σήμερα καί οἷος ἦμην πρὶν ἀναλάβω τόν ἀγώνα, ἔνας ἀφανῆς ἀγωνιστής τῆς ἐλευθερίας καί τί-

*ποτε ἄλλο. Ἡ μόνη ἠθική ἀμοιβή γιά μένα εἶναι μία: Ἡ ἀναγνώρισις ὑφ' ὄλων, ἡ ἐνσυνείδητος, καί ὄχι στά χαρτιά, ὅτι ἐφάνην ἄξιος τῆς Πατρίδος. Μέ μίαν τοιαύτην ἀναγνώρισιν θά ἀποσυρθῶ, ἱκανοποιημένος, εἰς τόν ἰδιωτικό μου βίον, χωρὶς νά ἀναμειχθῶ οὔτε εἰς τήν πολιτικήν οὔτε εἰς τήν δημόσιαν ζωὴν, εἴτε ἐν Κύπρῳ εἴτε ἐν Ἑλλάδι».*²⁶

Καί ὁ ταλαίπωρος Ἕλληνας καί Κύπριος πολίτης διαπιστώνει ὅτι ὁ Γρίβας δέν τήρησε καμία ἀπό τίς ὑποσχέσεις του. Καί ὑποφέρουμε μέχρι σήμερα ἀπό τή στενοκεφαλιά ἐνός ἀσχετου μέ τήν πολιτική καί τὰ παρακλάδια τῆς μαροφιλόδοξου στρατιωτικοῦ.

Ἡ ἱστορία λοιπόν δέν γράφεται μέ αὐθαιρεσίες, ὠραιοποιήσεις καί ἐξιδανικεύσεις. Ἡ ἐποχή πού κάποιοι «ἔκοβαν καί ἔραβαν» ἔχει περάσει.

Σεβασμός στήν ἱστορία σημαίνει σεβασμός στήν πατρίδα, σεβασμός στόν ἑαυτό μας.

Υ.Γ. Τά στοιχεῖα πού παρατίθενται σ' αὐτό τό σημείωμα εἶναι ἀπό τό ὑπό συγγραφή διβλίο τοῦ ὑπογράφοντος, μέ θέμα τήν ΕΟΚΑ καί τό ΑΚΕΛ.

26. Βλ. Ε. Ἀβέρωφ «Ἱστορία Χαμένων Εὐκαιριῶν», τόμος Β', σελ. 221-222. Ἐπιστολή Γρίβα πρὸς Ε. Ἀβέρωφ ἡμερ. 22/2/1959.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ -
ΚΑΛΟΜΑΛΟΣ

**Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ
ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ**

ΜΙΚΡΟΪΔΙΟΚΤΗΤΙΚΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ
ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΑ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ

Τό βιβλίο πού ἀποτελεῖ ἐφαρμογή τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ γιά τήν ἀρχαία Ἑλλάδα. Τό βιβλίο πού ἀντιμετωπίζει τόν Μάρξ σάν τόν μεγάλο ἐπιστήμονα πού ἦταν, μέ τίς τεράστιες ἀνακαλύψεις του καί τὰ ἀνθρώπινα λάθη του.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ

ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ 39, ΑΘΗΝΑ 106 80
ΤΗΛ. 210 3601956, 210 3610445, FAX 210 3610445
www.stochastis.gr

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΩΣ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΜΑΘΗΜΑ: Προβλήματα προσδιορισμοῦ καί περιεχομένου

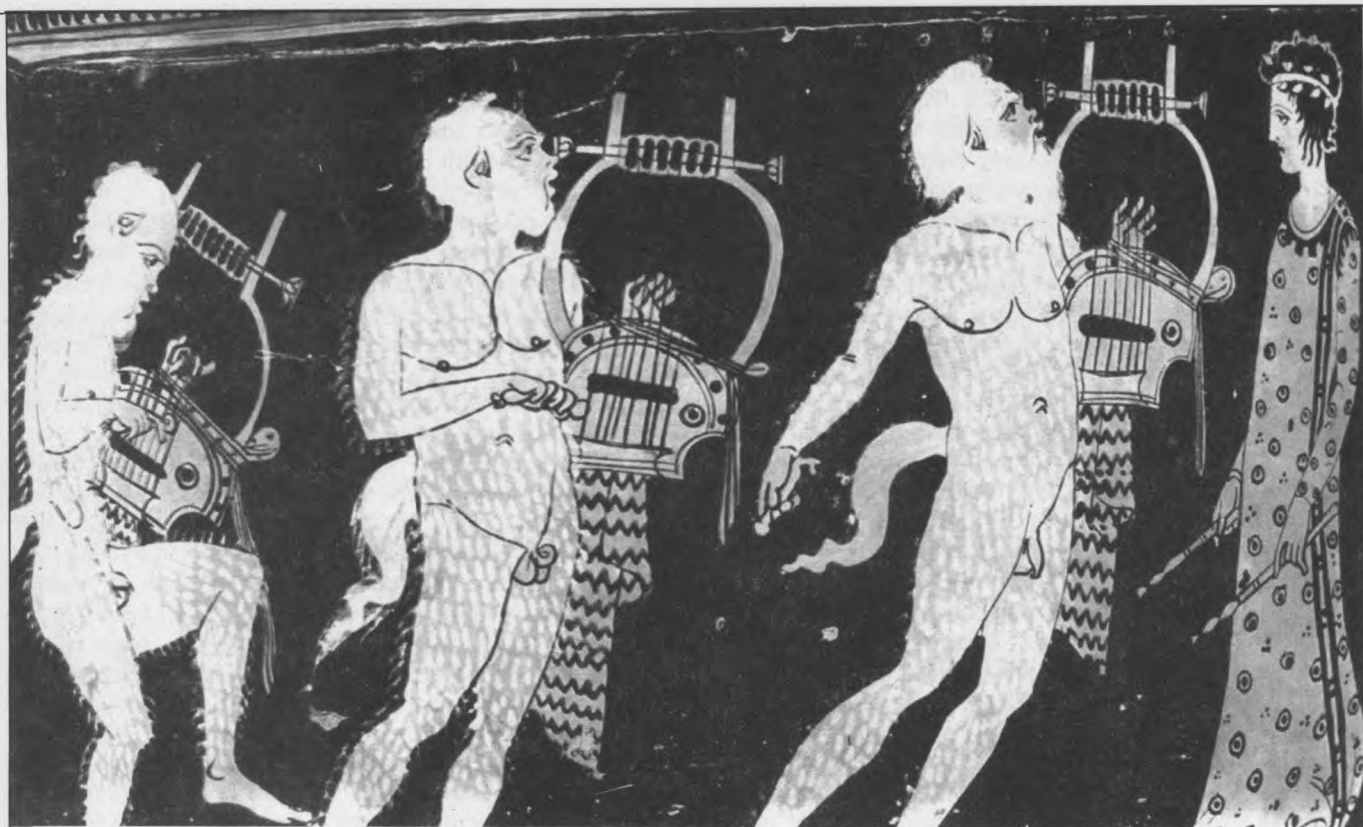
τῆς Ἑλενας Πατρικίου

ΕΠΙΤΡΕΨΤΕ ΜΟΥ ΝΑ ΞΕΚΑΘΑΡΙΣΩ κατ' ἀρχὴν πῶς ἡ πρόθεσή μου εἶναι νά ἀντιμετωπίσω ἐδῶ τό μάθημα τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἐντελῶς ἀνεξάρτητα ἀπό ὅποιοδήποτε φορτίο ἰδεολογικῶν χρήσεων τῆς ἀρχαιοελληνικῆς γλώσσας, τῆς ἀρχαιοελληνικῆς λογοτεχνίας ἢ τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πολιτισμοῦ. Θά μπορούσα τά ἴδια ἀκριβῶς πράγματα, τίς ἴδιες ἀκριβῶς σκέψεις πού πρόκειται νά σᾶς ἐκθέσω, νά τίς χρησιμοποιήσω καί γιά τό μάθημα τῶν νέων ἑλληνικῶν, πολύ δέ περισσότερο γιά τά μαθήματα τῶν λατινικῶν, τῶν γαλλικῶν ἢ τῶν ἀγγλικῶν. Τό γεγονός ὅτι ἐπέλεξα τά ἀρχαῖα ἑλληνικά εἶναι ἐντελῶς συμπτωματικό καί ἀφορᾶ περισσότερο τίς δικές μου ἐπαγγελματικές ἐπιλογές παρά ὅποιαδήποτε ἄλλη δέσμευση.

Θά ξεκινήσω λοιπόν μέ μία διαπίστωση πού δέν ἀφορᾶ μόνον τά ἀρχαῖα ἑλληνικά, ἀλλά καί ὅλα τά ἄλλα μαθήματα πού ἀνέφερα. Ὅταν ἀναφερόμαστε στά «γλωσσικά» μαθήματα δέν κάνουμε ποτέ, εἰδικά ὅταν πρόκειται γιά τήν μέση ἐκπαίδευση, διάκριση μεταξὺ τοῦ γλωσσικοῦ σκέλους τοῦ μαθήματος καί τοῦ λογοτεχνικοῦ. Ὅλα ἐντάσσονται στό ἴδιο ὄλον. Καί πάντα ὁ καθημός τῶν δασκάλων καί τῶν γονέων, τό βάσανο τῶν μαθητῶν, εἶναι ἡ ἐκμάθηση τῆς γλώσσας, ἐνῶ ἡ ἐκμάθηση τῆς λογοτεχνίας, ὅ,τι κι ἂν σημαίνει

αὐτό, δέν ἀποτελεῖ παρά τόν ἐξωραϊσμό, γιά κάποιους μάλιστα, μαθητές, δασκάλους ἢ γονεῖς, τόν ἀδιάφορο, προσχηματικό ἢ ἐπαχθῆ ἐξωραϊσμό, τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας, πού εἴτε ζαχαρώνει τό χάπι, εἴτε, δυστυχῶς συχνά, τό κάνει νά πικρίζει ἀκόμα περισσότερο. Τό πράγμα γίνεται ὀλοφάνερο ὅταν μιλάμε γιά τήν ἐκμάθηση τῆς ἀγγλικῆς, ὅπου οὐδεὶς ἐνδιαφέρεται ἂν ἡ λογοτεχνία ἀποτελεῖ μέρος τῆς διδακτικῆς διαδικασίας, πολύ περισσότερο δέ στόχο τῆς ἐκμάθησης τῆς ξένης γλώσσας. Τά ἀγγλικά, πού ἤδη ὑφίστανται τίς τραγικές συνέπειες τῆς ἐπιτυχίας τους, διδάσκονται, μαθαίνονται καί χρησιμοποιοῦνται κατά τόν πλέον βανουσο τρόπο, ἀπολύτως ἀποσυνδεδεμένα ἀπό τό λογοτεχνικό παρελθόν καί παρόν τους. Τό περίεργο δέ εἶναι ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ Ἄγγλοι ἐπεξεργάστηκαν καί διέδωσαν ἕνα σύστημα ἐκμάθησης τῆς τρέχουσας ἀγγλικῆς πού σέ κανένα σημεῖο δέν συνδέεται μέ τή λογοτεχνία. Κι αὐτό, σέ ἀπόλυτη ἀντίθεση μέ τούς Γάλλους, πού ἐπί τρεῖς τουλάχιστον συναπτοῦς αἰῶνες διέδωσαν συστηματικά τή γαλλική γλώσσα ὡς μέσον διάδοσης μιᾶς λογοτεχνίας καί ἐνός πολιτισμοῦ, ἢ μέ τούς Γερμανούς, τούς Ἰταλούς καί τούς Ἰσπανούς, πού μιμήθηκαν τό γαλλικό πρότυπο κατά τό μέτρο τῶν δυνάμεών τους. Ὅσον ἀφορᾶ πάντως τά νέα ἑλληνικά, καί μόνον ἐξαιτίας τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς λογοτεχνίας ἀπό τήν ἐξεταστική ὕλη τῶν εἰσαγωγικῶν ἐξετάσεων, γίνεται σαφές πῶς πρόκειται γιά μάθημα ἐφάμιλλο τῶν θρησκευτικῶν μέσα στήν σχολική πράξη ἀποτελεῖ μία ἐπιπλέον ὥρα τοῦ παιδιοῦ, χωρίς μαθησιακές συνέπειες. Τό ἴδιο θά συνέβαινε, δικαιούμαστε νά ὑποθέσουμε, καί μέ τήν ἀρχαιοελληνική λογοτεχνία, ἂν ἡ

* Τό κείμενο αὐτό ἀποτελέσει τήν ἀνακοίνωση τῆς Ἑλ. Πατρικίου στό συνέδριο πού ὀργάνωσε τό Τμήμα Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, μέ θέμα «Γλώσσα καί Λογοτεχνία στήν Δευτεροβάθμια Ἐκπαίδευση», 16-17 Μαΐου 2003. Ἔχει διατηρηθεῖ τό προφορικό ὕφος τῆς ἀνακοίνωσης.

μοίρα δέν είχε εντάξει τίς ἐρωτήσεις περί τοῦ νοήματος καί τίς περίφημες πραγματολογικές ἐρωτήσεις στό ἐξεταστικό πρόγραμμα. Δέν εἶναι ὅμως μυστικό πῶς ἡ διδασκαλία τῶν εισαγωγῶν πού προτάσσονται στά διδακτικά ἐγχειρίδια τῶν μαθημάτων ἀρχαίων ἐλληνικῶν, καθῶς καί τῶν (ἐλάχιστων κατά κανόνα σέ ἔκταση) πραγματολογικῶν στοιχείων καί ἀναλύσεων τοῦ περιεχομένου ἐρχεται πάντα σέ δευτέρη καί καταϊδρωμένη μοίρα, ἐνῶ βαρύνεται μέ τήν τρομερή γιά τά νεοελληνικά δεδομένα κατηγορία ὅτι ἡ ἐξετάσή τους ἀνήκει στήν κατηγορία τῶν ἐπάρατων ἐρωτήσεων κρίσεως, τῶν ἐρωτήσεων τῶν ὁποίων ἡ ἀπάντηση μπορεῖ συχνά νά εἶναι «ὑποκειμενική» καί ὅτι συνεπῶς ἡ βαθμολόγησή τους ἐλαφιάται στίς ἰδιορρυθμίες καί τό γούστο τῶν βαθμολογητῶν.

ΕΑΝ ΟΜΩΣ ΟΙ ΠΕΡΙΦΗΜΕΣ ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ, στίς ὁποῖες θά ἐπανεῖθω, καθῶς καί οἱ ἀναλύσεις τοῦ περιεχομένου, εἶναι ἐκ τῶν προτέρων ὑποβαθμισμένες, τότε προκύπτει ἀμείλικτο τό ἐρώτημα ὡς τί διδάσκουμε τά ἀρχαία ἐλληνικά στή Μέση ἐκπαίδευση, ὡς γλώσσα ἢ ὡς λογοτεχνία; Προσπερνῶ ὡς ἐπίπλαστη τήν ἀπάντηση πού θέτει τήν ἐκμάθηση τῆς γλώσσας ὡς τήν ἀπλή καί, βεβαίως, ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιά νά γίνει προσπελάσιμη ἡ λογοτεχνία. Καί τήν προσπερνῶ, ὄχι ἀπό περιφρόνηση πρὸς τόν ἐμπειρισμό της, πού δέν εἶναι καθόλου ἀβάσιμος, ἀλλά ὡς προσχηματική. Κατανοῶ

πῶς καί παλαιότερα, ὅταν τά ἀρχαία διδάσκονταν ἐπί 9 ὥρες ἐβδομαδιαίως καί ἐπί 6 συναπτά ἔτη, ὅταν κυριαρχοῦσε ἡ καθαρεύουσα ἤδη ἀπό τό δημοτικό, τό μάθημα αὐτό, χωρίς νά καταφέρνει νά διαπλάσσει μαθητές μέ ἀξιόλογες γνώσεις στήν ἀρχαία ἀττική διάλεκτο, ἐπέτρεπε τουλάχιστον στόν διδάσκοντα νά διατηρεῖ τήν αὐταπάτη πῶς ἔχει ἐξαντλήσει τά γραμματικά καί συντακτικά φαινόμενα. Ἀλλά ἡ πείρα ὄλων μας μᾶς καταδεικνύει πῶς ἡ ἐξαντλητική αὐτή γραμματική καί συντακτική ἀνάλυση δέν ἐπέτρεψε μία καλύτερη καί βαθύτερη προσέγγιση τῶν ἰδίων τῶν κειμένων. Ἀντιθέτως, ἐπί διακόσια περίπου χρόνια στόν τόπο μας, ἡ ἐμπειρική αὐτή ἀναμφισβήτητη ἀλήθεια, πού λέει πῶς χωρίς μία σχετική γνώση τῆς γλώσσας δέν μπορεῖ κανεῖς νά ἔχει μία οὐσιαστική σχέση μέ τά κείμενα, εἴτε εἶναι λογοτεχνικά εἴτε φιλοσοφικά ἔργα, λειτούργησε ὡς τροχοπέδη γιά νά μὴν φτάσουμε ποτέ στό ποθούμενο, ἢ τουλάχιστον, σ' αὐτό πού προτασσόταν καί προτάσσεται ἀπό τά διδακτικά ἀναλυτικά προγράμματα ὡς ποθούμενο, δηλαδή στήν προσέγγιση τῆς ἀρχαιοελληνικῆς λογοτεχνίας καί, μέσω αὐτῆς, στήν προσέγγιση τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀκριβῶς τό ἀνάποδο συνέβη, καί συνέβη πάντα μέ θαυμαστή συνέπεια, ἀνεξαρτήτως μεταρρυθμίσεων, προθέσεων καί ἐξαγγελιῶν: τά λογοτεχνικά κείμενα χρησιμοποιήθηκαν κατ' ἀρχήν ὡς πεδία γλωσσικῶν ἀσκήσεων, δευτερευόντως δέ ὡς τόποι ἐμπέδωσης ἰδεολογικῶν κοινοτοπιῶν. Παρά τή θαυμαστή ἀντοχή τους σ' αὐ-

τούς τούς όδοστρωτήρες, αυτήν την άπίστευτη άντοχή πού επέτρεπε στον Έπιτάφιο του Θουκυδίδη νά μπορεί νά λειτουργήσει ως άνατρεπτικό κείμενο στά χρόνια της δικτατορίας, τά κείμενα, δηλαδή ή λογοτεχνία τών αρχαίων, δέν άντιμετωπίστηκαν τελικά από την εκπαιδευτική πράξη πολύ διαφορετικά από τά τεχνητά γυμνάσματα του τύπου: «όμοιος όμοίω άεί πελάζει». Καί δέν νομίζω ότι υπάρχει κανείς πού νά μπορεί νά υποστηρίξει πειστικά ότι, παρά τίς προσπάθειες, συχνά έξαιρετικά άποτελεσματικές, κάποιων έμπνευσμένων δασκάλων, πού ως λαμπρές έξαιρέσεις έπιβεβαίωναν πάντα τον θλιβερό κανόνα, στίς τάξεις της επικράτειας και συμφώνως προς τό αναλυτικό πρόγραμμα και την έν γένει άντίληψη τών εκπαιδευτικών ίθυόντων, ό Σοφοκλής ή ό Δημοσθένης άντιμετωπίστηκαν έν πολλοίς διαφορετικά από τον Ζούκη.

Προσωπικά, για νά ξεκαθαρίσω τή δική μου θέση, δέν θά είχα καμία άντίρρηση τό μάθημα νά είναι άποκλειστικά γλωσσικό. Δέν έννοώ πώς αυτή είναι ή δική μου έπιδίωξη, τό δικό μου όνειρο για τή διδασκαλία τών αρχαίων έλληνικών. Ένας τέτοιος προσανατολισμός όμως, πού θά άφηνε εκτός προγράμματος τό λογοτεχνικό και «πνευματικό» μέρος του γνωστικού αντικειμένου, δέν θά μέ έβρισκε άντίθετη. Υπό τούς έξής όμως όρους: Πρώτον, νά είναι προγραμματικά ξεκαθαρισμένο ότι ό στόχος της διδασκαλίας είναι άποκλειστικά γλωσσικός. Δέν τον υποτιμώ καθόλου και θά άρκεστώ νά σάς παραπέμψω στά κείμενα της Ζακλίν ντέ Ρομιγύ και του Ζάν-Πιέρ Βερνάν, δύο έλληνιστών πού εκκινούν από τελείως διαφορετικές προσεγγίσεις της αρχαιότητας, από τελείως διαφορετικές προσεγγίσεις για τον κλασικισμό, από τελείως διαφορετικές ιδεολογίες, κοσμοθεωρίες και πολιτικές και εκπαιδευτικές θεωρήσεις, πού όμως αναγνωρίζουν την καταλυτική σημασία την όποία μπορεί νά έχουν μέσα στην εκπαιδευτική διαδικασία ενός ούμανιστικού σχολείου τά αρχαία έλληνικά ως γλώσσα και μόνον. Δεύτερον, ή άποτελεσματικότητά τους ως μαθήματος νά μίν κρίνεται από τό κατά πόσον οι μαθητές θά γίνουν ικανοί νά τά μεταχειρίζονται ως ζωντανή γλώσσα. Θυμίζω ότι επί αιώνες αυτός ήταν ό στόχος της διδασκαλίας τών λατινικών στά κεντροευρωπαϊκά εκπαιδευτικά ιδρύματα, όπου ή χρήση τών μητρικών διαλέκτων ή τών έθνικών γλωσσών ήταν διά ροπάλου άπαγορευμένη ακόμα και την ώρα του διαλείμματος, μέχρι πού τό σύστημα κατέρρευσε εκ τών έσω και σαρώθηκε τελειωτικά μέ την εκδίωξη τών Ίησουιτών από την Γαλλία και τίς νομοθετικές πράξεις της Γαλλικής Έπανάστασης. Κι όμως, ακόμα και αυτοί οι τόσο ταλαντούχοι και συστηματικοί εκπαιδευτικοί πού ήταν οι καθολικοί καλόγεροι, δέν κατάφεραν νά μετατρέψουν μία νεκρή γλώσσα, τά κλασσικά λατινικά, σε ζωντανή. Έπομένως, δέν μπορεί αυτό νά είναι τό κριτήριο για την άποτελεσματικότητα της διδασκαλίας μας αρχαίας γλώσσας. Καί τρίτον, νά μίν αποτελούν ως γλωσσικό μάθημα την ιδεολογική προϋπόθεση της γλωσσικής

εμπέδωσης τών νέων έλληνικών, ή, ακόμα χειρότερα, της οργανωμένης έπαφής, της παιδευτικής έπαφής, μέ τή λογοτεχνία και, έξ αυτής, μέ τό σύνολο του έλληνικού πολιτισμού, αρχαίου ή νέου. Δέν είμαι από αυτούς πού ισχυρίζονται πώς ή γλωσσική παιδεία τών αρχαίων έλληνικών είναι άχρηστη στην εμπέδωση τών νέων έλληνικών. Στο κάτω-κάτω, άν οι Γάλλοι, οι Άγγλοι ή οι Γερμανοί, ακόμα και οι πλέον άριστεροί, ακόμα και οι πλέον στρουκτουραλιστές, παραδέχονται πώς οι δικές τους γλώσσες άκονίστηκαν και λειάνθηκαν μέσα από τή διδασκαλία της αρχαιοελληνικής, πέρα από τούς δύο-τρεις διαδοχικούς εκλατινισμούς πού υπέστησαν στην ιστορία τους μέχρι νά φτάσουν σ' αυτό πού γνωρίζουμε, γιατί νά άρηθώ πώς τά αρχαία έλληνικά, έστω και στην κλασσικιστική άπτικίζουσα μορφή τους, μπορούν νά παίξουν, και έχουν παίξει, έναν άντίστοιχο ρόλο για τά νέα έλληνικά. Αυτό όμως είναι σαφώς τελείως διαφορετικό πράγμα από τή γνωστή ιδεοληπτική προσήλωση στά αρχαία έλληνικά ως μοναδικού δρόμου για την εμπέδωση τών νέων έλληνικών. Καί βεβαίως είναι τελείως διαφορετικό πράγμα από τον ισχυρισμό ή την προσδοκία, άν θέλετε, ότι μόνη ή γλωσσική διδασκαλία είναι ικανή νά διδάξει και τον πολιτισμό πού χρησιμοποίησε αυτήν τή γλώσσα.

Θά ήθελα πάντως νά υπενθυμίσω ότι, ακόμα και στην πιο πληκτική έποχή τους, τά κεντροευρωπαϊκά σχολεία και πανεπιστήμια μπορεί νά μεταχειρίστηκαν και αυτά τά αρχαιοελληνικά λογοτεχνικά κείμενα ως συλλογές γραμματικών και συντακτικών παραδειγμάτων (ήδη στά τέλη του 19ου αιώνα υπήρχε καθηγητής στην Όξφόρδη πού ξεκινούσε τό μάθημά του μέ τή φράση: «Θά έχουμε την χαρά νά άσχοληθούμε μέ τον Οιδίποδα επί Κολωνώ, πού άποτελεί ένα πραγματικό χρυσορυχείο συντακτικών άνωμαλιών»). Άλλά, έν τούτοις, ό στόχος δέν ήταν μόνον ή γραμματική και τό συντακτικό. Η εκμάθηση της γλώσσας αποτελούσε τό μέσον για την εκμάθηση του μεγάλου μαθήματος της Ρητορικής. Η εισαγωγή τών σύγχρονων λογοτεχνιών, όπως αυτή έγινε σε κάθε χώρα, αποτέλεσε μία άργη διαδικασία της όποίας ό στόχος δέν ήταν άλλος, και πάλι, από την Ρητορική, σε καμία περίπτωση ή διδασκαλία της λογοτεχνίας όπως μπορούμε νά την έννοούμε σήμερα.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΤΟΜΗ ΕΓΙΝΕ τελικά όταν τά λογοτεχνικά κείμενα άρχισαν νά διδάσκονται ως «νόημα» πιά, και όχι άποκλειστικά ως γλώσσα, δηλαδή μέ τή μεταρρύθμιση του σχολικού προγράμματος από τον Ναπολέοντα τον Γ' στην Γαλλία και μέ τον Χούμπολντ και την εισαγωγή τών νέων γλωσσών στά γερμανικά Λύκεια. Ένα θλιβερό άπέικασμα αυτών τών μεταρρυθμίσεων μπορούμε νά διακρίνουμε στά έλληνικά σχολικά βιβλία πού, μέχρι και τή δικτατορία, διαιρούσαν την ύλη τών νεοελληνικών αναγνωσμάτων ανάλογα μέ τό ιδεολογικό περιεχόμενο, σε κείμενα «για την πατρίδα», για τή

«θηρσκεία», «για τόν ποιμενικό βίο» κοκ. Τά αρχαιοελληνικά λογοτεχνικά κείμενα ξέφευγαν από αυτές τις κατηγοριοποιήσεις, προφανώς διότι ως «μεγάλα» κείμενα είχαν τή χάρη νά τις έμπεριέχουν όλες.

Έδω όμως φτάσαμε στό ιδιαίτερο νεοελληνικό παράδοξο, όπου, προκειμένου νά ξεφύγουμε από τήν τυραννία των ρηματικών άνωμαλιών, προκειμένου νά έλευθερωθούμε από τό μεγαλείο των γραμματικών τύπων πού τό νεοελληνικό γλωσσικό αίσθημά μας δέν κατάφερε νά ένσωματώσει ούτε στήν προφορική ούτε στή γραφόμενη νεοελληνική, ούτε καν στήν γραφόμενη καθαρεύουσα, περάσαμε στήν έξύμνηση του νόηματος. Η αρχαιοελληνική γραμματεία δέν θεωρείται πλέον σημαντική για τή γλώσσα της, αφού ως γλώσσα μας τυράννησε, αλλά για τό νόημά της. Ο δυτικοευρωπαϊκός κλασικισμός ζει στή μεταπολεμική νεοελληνική εκπαιδευτική πράξη και θεωρία τις τελευταίες άναλαμπές του, έντελώς διεστραμμένος όμως, αφού έδω έξυμνούμε πιά τό περιεχόμενο ως έντελώς άνεξάρτητο οποιασδήποτε φόρμας. Αν μεταφέρουμε αυτήν τήν αντίληψη από τή λογοτεχνία στις εικαστικές τέχνες, ο παραλογισμός θά φανεί σέ όλο του τό μεγαλείο: ο Παρθενώνας, ο κύρος του Μαραθώνα, τά άγγεία του Έξηκία δέν είναι σπουδαία για τή φόρμα τους, τό μοναδικό όχημα του περιεχομένου τους, αλλά για τό νόημά τους, πού μπορεί νά επιβιώσει και σέ άλλη φόρμα, δές σέ μετάφραση!!!

Κι έτσι, φτάσαμε σέ μία εκπαιδευτική πραγματικότητα, στήν οποία τά «άρχαϊα από μετάφραση» θεωρούνται ως σημαντικός τρόπος προσέγγισης και έμπέδωσης της αρχαιοελληνικής λογοτεχνίας. Τό παράδοξο του θεάτρου (άρχαίου, νέου, ευρωπαϊκού ή ανατολικού), πού θέλει, ως εκ της οικείας φύσης του, τό νόημα νά άντέχει άκόμα και έρήμην της γλώσσας, αφού δέν είναι μόνον ή γλώσσα τό όχημά του, επιτρέποντας έτσι μεγάλες παραστάσεις ενός θεατρικού κειμένου άκόμα και σέ μετάφραση, έγινε στήν Ελλάδα ο κανόνας για τό σύνολο της λογοτεχνίας. Και τό γεγονός ότι ή μετάφραση ενός μυθιστορήματος μπορεί νά περιιώσει στοιχεία, έστω σημαντικά στοιχεία, του πρωτότυπου, και πάλι για λόγους πού άφορούν περισσότερο τήν οικεία φύση του νεότερου μυθιστορήματος παρά τήν άξιοσύνη του κάθε μεταφραστή, μās έπεισε ότι τό μεταφρασμένο ποίημα είναι ισοδύναμο του πρωτότυπου, έχει δέ και τό συγκριτικό πλεονέκτημα νά έξοικειώνει τόν μαθητή με τή νεοελληνική λογοτεχνία. Ένδεχομένως, αφού ή διδασκαλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας είναι ούσιαστικά άνύπαρκτη, και στις καλύτερες περιπτώσεις είναι συρρικνωμένη σέ διδασκαλία της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας με τήν άρωγή συντομότητας παραθεμάτων, πού λειτουργούν ως εικονογράφηση μάλλον. Και, ύπ' αυτήν τήν έννοια, θά συμφωνούσα άπολύτως ότι ή μελέτη της μετάφρασης της *Ιλιάδας* από τόν Πάλλη μπορεί νά είναι μία έξαιρετικά ένδιαφέρουσα πόρτα για νά μπει κανείς στή λογοτεχνική και καλλιτεχνική πραγματικότητα

της περιόδου 1890-1920, ειδικά μάλιστα της άγγλογαλλικής. Διότι, αν άφαιρέσουμε τις γλωσσικές συγκρούσεις, πού επικαλύπτουν με ένα άρωμα ψυχαισμού τή μετάφραση αυτή, ή εργασία του Πάλλη έχει νά μās άποκαλύψει μία έξαιρετικά ένδιαφέρουσα, και έντελώς άνεξερεύνητη, σχέση με τόν μοντερνισμό, τόσο στή λογοτεχνία και τήν ποίηση όσο και στις εικαστικές τέχνες, με τήν όσκαρουαλντιανή και ζιντιανή πρόσληψη της αρχαιότητας, ή με τήν Βίλλα Κέρυλος πού έχτισε ο Ρεϊνάο. Άλλά πόσα πράγματα μπορεί νά μās μάθει, και δή στους έφήβους των γυμνασίων και των λυκείων μας, για τήν ίδια τήν αρχαιότητα, για τήν ίδια τήν όμηρική ποίηση ή για τόν αρχαϊκό κόσμο; Άλλά, εν πάση περιπτώσει, τί μπορεί νά μās μάθει για τήν ίδια τήν όμηρική ποίηση οποιαδήποτε άλλη μετάφραση, των Καζαντζάκη-Κακριδή π.χ. ή του Δημήτρη Μαρωνίτη; Πρόκειται για έξαιρετικές εργασίες, για έξαιρετικές άσκήσεις λόγου και ποίησης, πού άντιμετώπισαν, ή κάθε μία στον δικό της χρόνο και τόπο, με μεγάλη άποτελεσματικότητα τά γλωσσικά και ποιητικά προβλήματα της «μεταφοράς» σέ ένα άλλο γλωσσικό ιδίωμα, σέ ένα άλλο ποιητικό ιδίωμα, σέ έναν άλλο πολιτισμό. Άλλά ούτε, έλπίζω, φιλοδόξησαν νά χρησιμοποιούν ως «έκπαιδευτικά» εργαλεία, ούτε μπορούμε νά τις ύποβιάσουμε σέ έναν τέτοιο, ευγενικό μόν, αλλά σαφώς «χρηστικό» σκοπό, στον όποιο δέν έχουν κανένα λόγο νά μπορούν νά άνταποκριθούν. Για ποιο νόημα μιλάμε λοιπόν;

ΚΑΙ ΓΙΑ ΠΟΙΟ ΝΟΗΜΑ ΜΙΛΑΜΕ όταν, άνεξαρτήτως πρωτότυπου ή μετάφρασης, τά στοιχεία πού άπαιτούνται για οποιαδήποτε κατανόηση της αρχαιοελληνικής λογοτεχνίας έξακολουθούμε νά τά άποκρύπτουμε συστηματικά. Έννοώ όλα εκείνα τά στοιχεία πού στά σχολικά έγχειρίδια περιορίζονται σέ, κατά τις έπιταγές του Παιδαγωγικού Ίνστιτούτου, συντομότερες εισαγωγές, τόσο σύντομες ώστε νά μπορούν νά διδαχθούν σέ δύο διδακτικά δίωρα, τόσο σύντομες ώστε νά μίν περιέχουν τίποτα άπ' ό,τι δέν πρόκειται νά έξεταστεί, τόσο σύντομες ώστε νά μίν έχουν καμία δυνατότητα νά προσφέρουν, έστω εκ περισσοϋ, στον ένα και μοναδικό μαθητή της επικράτειας πού θά τύχει νά ένδιαφερθεί, κάποια μή έξεταζόμενη συμπληρωματική πληροφορία, για νά μίν μιλήσω για έρέθισμα. Μιλώντας για γλώσσα και λογοτεχνία δέν πρέπει νά ξεχνάμε τήν ιστορία. Και φυλλομετρώντας τά έγχειρίδια αρχαίας ιστορίας του γυμνασίου και του λυκείου άναρωτιέμαι πώς θά κατανοήσει ως κείμενο τήν τραγωδία ένας μαθητής πού δέν ξέρει καν ότι ή δημοκρατία ήταν άποκλειστικώς άθηναϊκό πολιτικό φαινόμενο, ότι ήταν ή έξαίρεση και όχι ο κανόνας. Τί θά καταλάβει από τήν ρητορική κάποιος πού δέν ξέρει επί της ουσίας, έστω μās σχολικού επιπέδου ούσίας, πώς λειτουργούσε ή άθηναϊκή δημοκρατία και γιατί τέλος πάντων αυτοί οι άνθρωποι μιλούσαν δημοσίως άκατα-

παύτως (και να σημειώσω πώς τό βιβλίο τής ρητορικής είναι σαφώς, νομίζω, τό καλύτερο και άρτιότερο του είδους· αλλά και τό άρτιότερο έγχειρίδιο δέν μπορεί να καλύψει τέτοιου είδους κενά).

Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΜΟΥ ΕΜΠΕΙΡΙΑ από τή συγγραφή τής εισαγωγής του βιβλίου τής Γ' Λυκείου για τόν Φιλοσοφικό Λόγο ήταν, όφείλω να πω, συντριπτική για όποιαδήποτε φιλοδοξία ή ματαιοδοξία μπορεί να έτρεφα επί του θέματος. Διότι, αν υπάρχουν κάποια κείμενα των οποίων τό νόημα θά μπορούσε ίσως να επιδιώσει σε μετάφραση, αλλά είναι άδύνατον να σταθεί χωρίς μία σημαντική ύποστήριξη και αρχαιογνωσίας και ιστορίας και φιλοσοφικής ανάλυσης και γνώσεων αυτού πού ονομάζουμε μυθική σκέψη, είναι άσφαλώς τά φιλοσοφικά κείμενα. Κι όμως, ό άγώνας του Παιδαγωγικού Ίνστιτούτου ήταν, όχι να έλέγξει, να διορθώσει, να αλλάξει απόψεις και ερμηνείες πού δέν συμφωνούσαν με τίς δικές του (αυτό θά μου φαινόταν απολύτως κατανοητό), αλλά να περιορίσει, να κόψει, να μειώσει τήν έκταση ακόμα και μιάς καθαρά ιστορικής προσέγγισης, μιάς καθαρά ιστορικής αφήγησης, πού να καλύπτει με σχετική επάρκεια, χάριν κυρίως τής κατανόησης, τήν ιστορία τής αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας από τούς Έωνες φιλοσόφους μέχρι τόν Πλάτωνα. Τό ακόμα έντυπωσιακότερο, για τή δική μου άφέλεια, ήταν ή περικοπή πού έπεσε στα ίδια τά πλατωνικά άποσπάσματα (τά όποια, σημειωτέον, ήταν μεταφρασμένα). Προκειμένου να δώσω μία έναρξη εικόνα του Σωκράτη, κατέφυγα και χρησιμοποίησα τίς περιγραφές του Πλάτωνα, κυρίως δηλαδή τήν περιγραφή πού κάνει γι' αυτόν ό Άλκιβιάδης στό *Συμπόσια*. 'Ακόμα άδυνατώ να καταλάβω γιατί τά άποσπάσματα αυτά, πού έκαναν γενιές και γενιές Ευρωπαίων μαθητών και φοιτητών να έρωτευτούν τόν Σωκράτη, ίσως όχι με τήν ένταση του ίδιου του Άλκιβιάδη, αλλά με αρκετή ένταση πάντως ώστε να αλλάξει δρόμο ή ζωή τους (είναι δεκάδες πραγματικά οι αναφορές των πλέον γνωστών Ευρωπαίων συγγραφέων και ποιητών πού, αυτοβιογραφούμενοι, ξαναθυμούνται τήν πρώτη επαφή τους με αυτά τά πλατωνικά χωρία και τή σημαδιακή έντύπωση πού τούς προκάλεσαν), γιατί λοιπόν αυτά άκριβώς τά χωρία δέν κάνουν για τά μάτια και τά αυτιά των έλληνοπαίδων; Κι αν αφήσουμε τή χαμένη συνάντηση του νέου έλληνοπαίδη με τήν αρχαιομάθεια και τή φιλοσοφία. Έστω όμως για χάρη του Καβάφη και εκείνου του νέου, πού στό φως του φεγγαριού έμοιαζε με τόν πλατωνικό Χαρμίδη, ίσως θά υπήρχε λόγος να διδάξουμε πόσο άσκημος αλλά και πόσο θανάσιμα γοητευτικός υπήρξε, για αιώνες, ό Σωκράτης. Ίσως για χάρη μιάς νεοελληνικής λογοτεχνίας πού δέν έχει βρει ακόμα έντελως τόν δρόμο της στό μυθιστόρημα, θά αξίζει να διδάξουμε κάτι από αυτό πού θά μπορούσε κανείς να ονομάσει τό «νουβελαιό στοιχείο» στον Πλάτωνα. Εκτός αν φοβόμαστε τελικά τόσο πο-

λύ τό νόημα, τό όποιο ισχυριζόμαστε ότι θέλουμε να διακονήσουμε, κι αν παγώνουμε στην ιδέα μήπως μέσα σε αυτά τά νουβελαιά άποσπάσματα μπορεί οι έφηβοι να ανακαλύψουν κάτι από τό νόημα τής αρχαιοελληνικής όμοφυλοφιλίας. Ή, έστω, του πλατωνικού έρωτα, άρα και τής πλατωνικού τύπου σχέσης δασκάλου και διδασκομένου. Γιατί, άναμφισβήτητα, ό *Πρωταγόρας* ή ή *Πολιτεία*, διδαγμένα σε σύντομα άποσπάσματα, χωρίς τήν πραγματική άρωγή τής αρχαιογνωσίας και τής φιλοσοφίας, θά μείνουν γράμματα κενά, πού θά επιβεβαιώνουν ές άεί ότι τά αρχαία έλληνικά είναι καταδικασμένα να άποτυγχάνουν ως μάθημα τής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Ένώ, επιτρέψτε μου να ισχυριστώ και να προτείνω, κλείνοντας, ότι τά άφηγηματικά μέρη του Πλάτωνα, αυτές οι λαμπρές νουβέλες πού προτάσσει ή έντάσσει στους δαλόγους του, άποτελούν ταυτοχρόνως έξέχουσα πηγή αρχαιογνωστικών πληροφοριών, σημαντική πηγή αισθητικής και λογοτεχνικής απόλαυσης και σημαίνουσα πηγή αισθηματικής διαπαιδαγώγησης και έλευθερίας. Τό έρώτημα είναι αν αυτά τά πράγματα τά θέλει τελικά τό σχολείο κι αν τά άντέχει ή αρχαιολατρεία τής κοινωνίας μας.

ΕΝΑΣ ΣΩΓΡΑΦΟΣ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ
JOHN BERGER

Ο διάσημος συγγραφέας και ιστορικός της τέχνης Τζων Μπέρτζερ έδωσε με αυτό το μυθιστόρημα το συγκλονιστικό πορτραίτο ενός στρατευμένου καλλιτέχνη που παλεύει ασταμάτητα με τον εαυτό του και τις αμφιβολίες του. Η καθημερινότητα ενός πρόσφυγα καλλιτέχνη και οι αισθητικές και κοινωνικές απόψεις ενός ώριμου στοχαστή, συνθέτουν μια ιστορία γεμάτη προβληματισμούς οι οποίοι δεν έχουν χάσει την επικαιρότητά τους.

16 x 23,7 cm, σελ. 190 Τιμή: 16 ευρώ

ΕΝΑΣ ΣΩΓΡΑΦΟΣ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ
JOHN BERGER

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας
Μάνης 5, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: 210 38 18 372, Fax: 210 330 1583

ΕΝΔΥΜΑ ΘΕΑΤΡΟΥ - ΑΡΧΑΙΟ ΔΡΑΜΑ

(Μία προσωπική πρόταση περιήγησης τῆς ἔκθεσης)

τῆς Φίλιας Δενδρινού

ΕΥΤΥΧΗΣΑΝ ΟΣΟΙ ΠΕΡΑΣΑΝ ἀπό τήν ἔκθεση «Ἐνδυμα Θεάτρου» νά ταξιδέψουνε γιά λίγο πρὸς τὰ πίσω. Σέ μιά παράσταση πού εἶχαν δεῖ ὡς φοιτητές, ἢ ἐρωτευμένοι, ἢ ἀπλῶς συνειδητοποιημένοι ὁδοιπόροι μιᾶς ἐποχῆς πού κλείνοντας πῆρε μαζί της τίς φωνές καί τίς χειρονομίες, συνήθειες καί καημούς καί προσδοκίες. Καί πῆρε μαζί της τό γαλανό τό χρῶμα τοῦ Φωκᾶ, ἴδιο μέ τόν οὐρανό τοῦ Λυγουριού τὰ ξημερώματα καί τίς πτωχώσεις ἀπό τὰ ρούχα του τίς ἰδιαιτερές, ὅμοιες μέ μελτεμάκι στῆς Παλιᾶς τῆς Ἐπιδαύρου τῆ «Μουριά», τότε πού εἶχε καλάμια καί χαλίκι καί ψάθινες παλιές καρέκλες.

Εὐτύχησα κι ἐγώ πηγαίνοντας, γιατί θυμήθηκα, τὰ χρόνια πού ὡς παιδί ἀκολουθοῦσα τόν πατέρα, ἠθοποιό τότε τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου, καί ἀντάλασσα τό παιδικό τό παραμῦθι μέ τήν πρόβα. Τῆ Σταχτοπούτα μέ τήν Ἀντιγόνη καί τῆ Χιονάτη μέ τῆ Μήδεια, τόν Ροδινωῶνα Κροῦσο μέ τόν Φιλοκτήτη, καί μέτραγα τόν χρόνο πού περνοῦσε μέ καλοκαίρια στήν Ἐπίδαυρο. Καί ἦταν ἡ Ἐπίδαυρος τοῦ χθές, μιά διαδρομή ὁλόκληρη νά πᾶς, μιά προετοιμασία. Ἀπό τῆ Νεμέα σάν περνοῦσες καί τό Ἄργος μέ τὰ ἄλογα πού ἔβρισκαν στά λιβάδια καί πού πηδούσανε καμιά φορά καταμεσῆς στό δρόμο, κι ἀλάφιαζαν τὰ φιάτ καί τὰ ντάτσουν καί τίς παλιές κατρέλ πού ἀγκομαχοῦσανε στούς φιδωτούς τούς δρόμους. Χουντέικα καί Γιανουλέικα, διάσπαρτα χωριουδάκια «-εἶκα» καί παραπίσω ἐκεῖνο, πού στά πόδια τοῦ Θεάτρου ἀναπανότανε, τό Λυγουριό. Μέ τὰ καπνά του ἀπλωμένα σέ συστάδες καί τὰ μικρά τὰ σπίτια πού τὰ δωμάτια νοίκιαζαν οἱ ἠθοποιοί γιά ὅσο χρόνο διαρκοῦσανε πρόδες καί παραστάσεις. Καί εἶχε τό Λυγουριό λίγο πού κάτω ἀπό τό ἔμπα του, παρκαρισμένο τό γκρι τό πουλμανάκι τοῦ Ἐθνικοῦ, γνωστό σέ ὅλους ὡς «Μαριμάρω», πού ἀνέβαζε τόν κόσμο του στήν πρό-

βα, γιατί ἦταν ἄλλοι οἱ καιροί καί λίγοι εἶχαν πρόνομο τό αὐτοκίνητο.

Καί ἦταν κοιτώντας τὰ κοστούμια πού ἦρθαν στά αὐτιά μου οἱ φωνές, ἐκείνων πού στέκουνε μέσα στήν αἶθουσα μᾶ καί τῶν ἄλλων, τῶν πολλῶν, πού πέρασαν ἀπό τήν ὀρχήστρα τοῦ Θεάτρου καί πού τραγούδι ἔψαλλαν στό Διόνυσο καί στή χλωμή Ἐκάτη. Μορίδης, Κανάκης, Παναγιώτου, Παπακωνσταντίνου, Παπανίκας, Δημήτριεφ, Κοκάκης, Τουρνάκης, Κοσμόπουλος, Γιωτόπουλος, Βουλαλάς καί τόσοι τόσοι ἄλλοι. Καί ἔπειτα ἦρθαν οἱ μυρωδιές ἀπό τό χῶμα καί ἡ πέτρα πού χτυπημένη στόν ἥλιο τοῦ καλοκαιριοῦ ἀχνίζει πιά τό βράδυ. Καί νάτος τώρα μέσ τῆς θύμησης τήν αἶθουσα, ὁ πῖο παλιός, καί ὁ πῖο πιστός στά Ἐπιδαύρια, ὁ μόνος πού δέν ἄλλαξε τὰ ρούχα του μοντέρνα, πρωθιερέας τοῦ ἀρχαίου μυστηρίου, τῆς Ἐπιδαύρου τό τριζόνι. Ἦταν καί αὐτός ἐκεῖ καί ὄνειροπολοῦσε κι ἔσκυβε γιά νά ἀκούσει τῆ μελωδική τῆς Χατζηαργύρη τῆ φωνή, στοῦ ρούχου της τήν οὐγια περασμένη. «Νερά - νερά - νεράδες τῆς θάλασσας» τραγουδᾷ ὁ Χορός τοῦ Φιλοκτήτη, κρυμμένος πίσω ἀπό τοῦ Βόκοβιτς τό κοστούμι καί νά ὁ Ἀντωνίου κάνει πρόβα στήν Ἐπίδαυρο. Λίγο πῖο πέρα, τοῦ Θόα τό κοστούμι πού φόρεσε ὁ Γκίκας ὁ Μπινιάρης, μᾶ ἐγώ συνειρμικά τόν βλέπω πού ροβολάει τοῦ Θεάτρου τήν πλαγιά, ντυμένος ἔνα ἄλλο ρούχο πού ἴσως δέν ὑπάρχει πιά, τοῦ Ρήσου, καί στήν ὀρχήστρα τώρα εἶναι ὁ Βασιλειάδης γιατί διδάσκει μουσικά τό «...γιέ τοῦ Στρυμόνα...». Καί εἶναι μαζί του ὁ Γιάννης ὁ Ἀργύρης-Ὀδυσσεᾶς – καί ἀγέρωχη μελαχρινή ὁμορφιά ἡ Ζέτα ἡ Κονδύλη, τῆς Ἀθηνᾶς κρατώντας τήν ἀσπίδα. Καί εἶναι ἡ ὦρα περασμένη, κι ἡ πέτρα τῆς Ἐπιδαύρου ζεστή, πολύ ζεστή, καί τό θερμός –μεγάλη «γκλαμουριά» τῆς δεκαετίας τοῦ ἐξήντα, γιατί τό πλαστικό νερό δέν τό ἔβρισκες στά μαγαζιά– ἀνοίγει, τῆ δίψα γιά νά ἀνα-

κουφίσει, μά τό καπάκι πέφτει καί κάνει «γκέλ» χτυπώντας στήν κερκίδα. «—Ποιός κάνει τέτοια φασαρία;» άστράφτει καί θροντάει ή Παξινοῦ μέσα από τό ρούχο τῆς Κλυταιμνήστρας.

«...Βασιλιά πού τῆς Τροίας γυρνᾶς πορθητής, χαῖρε γιέ τοῦ Ἄτρώως» ἀκάθεκτος ὁ Χορός συνεχίζει καί τό τριζόνι τῆς Ἐπιδαύρου γελά, ὄχι μέ τήν παιδική ἀτσαλιά ἀλλά γιατί θυμήθηκε ἐκείνη τήν Ἀντιγόνη τοῦ 1969. Γιατί εἶχε φέρεי ὁ Πατακός, πού ἐγκαινίαζε ἐκεῖ γύρω ἓνα σχολεῖο, τοὺς χειροκροτητές του. Καί ἦρθαν καί ἔκατσαν οἱ ἄσχετοι ἐπάνω στά σκαλάκια. Καί γέμισαν τό Θέατρο καί κλείσανε τοὺς ἀγωγούς τοῦ ἤχου. Καί μόνο βλέπαμε καί δέν ἀκούγαμε. Ἔτσι μαζί μέ τό σχολεῖο ὁ Πατακός ἐγκαινίασε ἐκείνη τή χρονιά στό Ἀρχαῖο Θέατρο τῆς Ἐπιδαύρου καί τήν πρώτη παράσταση κωφῶν, ὅπως «κουφή» ἦταν καί ἡ χώρα μας.

ΗΤΑΝ Η ΕΠΙΔΑΥΡΟΣ ΤΟΥ ΧΘΕΣ, ἡ κοσμική καί

λαϊκή, πού εἶχε γεύση ἀπό τοῦ «Λεωνίδα» τόν κεφτέ ἀλλά καί μπάνιο στοῦ «Πιτίδη» γιά πῖο ἀριστοκρατικά. Πού εἶχε φακίολι στά μαλλιά ἀλλά καί τό ἀπαραίτητο μπατίκ μπικίни, γιατί ἡ δεκαετία τοῦ ἑβδομήντα πού ἐρχότανε, εἶχε κιόλας ἀνάψει τά φῶτα πορείας μέ σαφή προορισμό τήν Εὐρώπη.

Αὐτή ἦταν ἡ Ἐπίδαυρος τοῦ χθές, κλεισμένη στά λιγιστά τῆς Πινακοθήκης τετραγωνικά. Καί ὅταν ἡ ὥρα γιά νά φύγω ἦρθε καί λίγο ἀπό τό κτίσμα ἀπομακρύνθηκα, γύρισα μιά στιγμουλά νά κοιτάξω πίσω μου. Γιατί εἶχα ἔντονη τήν αἴσθηση πῶς θά τόν ἔβλεπα, τρέχοντας τοῦ παλατιοῦ τίς σκάλες νά κατεβαίνει, ντυμένο τό κοστούμι τοῦ Ἐξάγγελου, τόν Νίκο Δενδρινό, τόν πατέρα μου, πού μέ τή θροντερή φωνή του στοὺς περαστικούς θά φώναζε:

«Ἦ τιμημένοι ἀρχόντοι αὐτῆς τῆς χώρας, τί θά ἀκούσετε, τί θά δεῖτε, σέ ποῖο ἀραξοβόλι τῆς θύμησης ἐδῶ μέσα μπαίνουντας, φτάνετε».

«Ἡ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος τοῦ 20οῦ αἰῶνα» 1922-1940

τόμος Β2, ἐκδόσεις Βιβλιόραμα

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Οἰ ἐκδόσεις «Βιβλιόραμα», μέ ἐπιστημονική ἐπιμέλεια ἀλλά καί μέ τήν ἀποφασιστική συγγραφική συνδρομή τοῦ Χρήστου Χατζηιωσήφ, μέ τή συμμετοχή πλειάδος συνεργατῶν, ἱστορικῶν, κοινωνικῶν ἐπιστημόνων καί πολιτειολόγων μᾶς παραδίδουν τούς δύο τελευταίους τόμους τῆς *Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος τοῦ 20οῦ αἰῶνα*, πού ἀναφέρονται καί οἱ δύο στόν Μεσοπόλεμο. Εἶχαν προηγηθεῖ οἱ δύο πρῶτοι τόμοι τῆς σειρᾶς γιά τήν περίοδο 1900-1922, καί, ὅπως ἀναγγέλλεται, θά ἀκολουθήσουν ἀκόμη δύο τόμοι, ἕνας γιά τόν Β΄ παγκόσμιο πόλεμο καί τόν Ἐμφύλιο κι ὁ τελευταῖος γιά τόν Μεταπόλεμο. Ἄμποτε νά ὀλοκληρωθεῖ τό ἔργο.

Ὅποιος ἔχει ξεφυλίσει ἔστω τό ἐντυπωσιακό αὐτό ἔργο θά ἔχει διαπιστώσει ὅτι πρόκειται γιά μιᾶ ἱστορία πού καταπιάνεται μέ ὀρισμένα θέματα τῆς περιόδου τοῦ Μεσοπολέμου. Δέν ἐξαντλεῖται βέβαια ἡ σχετική θεματολογία – ἄλλωστε κάτι τέτοιο θά ἦταν ἀδύνατο, πολύ περισσότερο πού ἡ δουλειά τῶν ἐρευνητῶν, τῶν ἱστορικῶν ἀναδεικνύει συνεχῶς νέα θέματα, παράγει νέα ἀντικείμενα ἐπιστημονικῆς ἱστορικῆς γνώσης, μέ βάση τίς νεότερες ἐπιστημονικές ἐπερωτήσεις ἐπί τοῦ πραγματικοῦ, μέ βάση νεότερες προβληματικές πού διευρύνουν τό πεδίο τῆς ἱστορικῆς θέσεως καί διαμορφώνουν ἔτσι λεπτότερες προσεγγίσεις. Ἡ ἐπιστημονική ἱστορία, ὅπως ἔχουν διδάξει οἱ παλαιοί, εἶναι μιᾶ ἱστορία-πρόβλημα, μιᾶ ἱστορία ἐντάσεων μεταξύ τοῦ πραγματικοῦ ἀντικειμένου καί τῶν ἀντικειμένων τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης, ἐντάσεων στίς ὁποῖες δοκιμάζονται ἰδεολογίες, μέθοδοι, ἐπιστημονικά ἐργαλεῖα, τό συγκεντρωμένο κάθε φορά ἱστορικό ὕλικό, ἡ πολιτική θέαση τῶν ἱστορούντων ἀλλά καί οἱ προσλήψεις τόσο ἀπό τήν ἐπιστημονική κοινότητα ὅσο καί ἀπό τό εὐρύτερο, ἔστω τό κάπως λόγιο καί καλλιεργημένο κοινό. Σίγουρο εἶναι ὅτι οἱ

ἱστοροῦντες δέν θά πλήξουν καθῶς θά ἔρχονται ἀντιμέτωποι καί μέ τό πραγματικό καί μέ τά ἀντικείμενα τῆς ἱστορικῆς γνώσης, ἡ ἱστοριογραφία θά εἶναι πάντοτε μιᾶ συναρπαστική ἱστορία.

Πολλά λοιπόν τά θέματα πού ἐπεξεργάστηκαν οἱ συνεργάτες τοῦ τόμου, ἀπό τίς «σταθερές καί τίς μεταβολές τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας» πού πραγματεύεται ὁ Χρήστος Χατζηιωσήφ ὡς τήν τραυματική διαλεκτική μεταξύ «Δικτατορίας καί Κοινοβουλίου» πού πραγματεύεται ὁ ἴδιος ἱστορικός, ἀπό τό ρεμπέτικο τραγούδι γιά τό ὅποιο μιᾶ ὁ Μανόλης Ἀθανασάκης, ὡς τό θέατρο καί τόν κινηματογράφο στό Μεσοπόλεμο μέ τίς ἐμπεριστατωμένες συνεργασίες τῆς Λιζιάνας Δελβερούδη τούς μηχανικούς καί τή βιομηχανία μέ τίς πρωτότυπες καί διεισδυτικές προσεγγίσεις τῆς Χριστίνας Ἀγριαντώνη ὡς τή λογοτεχνία, αὐτό τό τεράστιο καί ἐπίμαχο θέμα τοῦ Μεσοπολέμου μέ τό ὅποιο καταπιάνεται μέ ἐπάρκεια ὁ Τάκης Καγιαλῆς παρατηρώντας το, ὅπως εἶναι φυσικό, μέ τή δική του ματιά: τίς ἐθνικές μειονότητες, θέμα πού ἀναπτύσσει ὁ Γιώργος Μαυρογορδάτος, ἀλλά κι ἕνα θέμα πού αἰφνιδιάζει ὡς ἐπιλογή, τήν ἴδρυση τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας πού ὁ Νίκος Ἀλεβιζάτος χαρακτηρίζει ἱστορικό παράδοξο καί πράγματι εἶναι τούς λαδύρινθους, τίς δουλειές ἀλλά καί τίς ἀντιφάσεις τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς πού πραγματεύεται ὁ Προκόπης Παπαστράτης· τό κεφαλαῖωδες ζήτημα τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας γιά τό ὅποιο μιᾶ ὁ Σωκράτης Πετιμεζᾶς καί βέβαια τό ζήτημα τῶν πόλεων καί τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὅπου τά νέα κοινωνικά δεδομένα καί ἡ δημογραφική ἔκρηξη λόγω, κυρίως προσφύγων, θέτουν νέα προβλήματα καί ἐπιβάλλουν νέες, λειτουργικές ἢ ἀνοικονόμητες λύσεις, θέματα γιά τά ὁποῖα γράφουν οἱ Χρήστος Λοῦκος, ἡ Ἄννα Μαχαίρα, ὁ Βασίλης Κολώνας καί ἡ Ἀλέκα Καραδήμου-Γερόλυ-

Ο Θωμάς Αποστολίδης, γραμματέας του ΣΕΚΕ κι άλλα ήγετικά στελέχη στη φυλακή, τό 1921.

μου. Καί μιά καί καταπιάστηκε μέ τήν ἀπαρίθμηση τῶν θεμάτων τῶν δύο αὐτῶν τόμων νά μήν ἀποσιωπήσω τήν προσφορά τοῦ Ἀλέξανδρου Κιτρούφ γιά τοὺς μετανάστες καί τίς παροικίες, τήν ἴδρυση τῆς Τράπεζας τῆς Ἑλλάδος τῆς Ὀλγας Χριστοδουλάκη, τίς γυναῖκες καί τό κοινωνικό ζήτημα πού μελετᾷ ἡ Ἐφη Ἀβδελά, τό ἐργατικό κίνημα καί τήν ἐργασία τοῦ Κώστα Φουντανόπουλου, τίς εἰκαστικές τέχνες τοῦ Εὐγένιου Ματθιόπουλου.

Σέ μιά ὀλιγόλεπτη παρουσίαση σάν τήν παρούσα εἶναι ἀδύνατο νά μιλήσει κανεῖς γιά ὅλα ὅσα γράφονται στούς 2 τόμους. Πάντως οἱ δύο τόμοι ἔχουν τή δέουσα εὐρύτητα. Καί ἡ προηγούμενη ἀπαρίθμηση τῶν μελετῶν τῶν δύο τόμων δέν ἔχει ἀξιολογικό χαρακτήρα: θά ἦταν ἡλίθιο νά βάλει κανεῖς καλό ἢ κακό βαθμό μέ πέντε ἀράδες. Τό ἔκανα μόνον γιά νά ἐκτιμηθεῖ ἡ εὐρύτητα τῆς θεματολογίας πού, ὅπως-δήποτε καί παρὰ τά πολλά κενά της, συγκροτεῖ μιάν ἐπαρκή θεματική ἱστορία τοῦ Μεσοπολέμου. Ἄλλωστε ποτέ ἓνα βιβλίο δέν τά λέει ὅλα. Ἄλιμονο ἂν ἀνοίγοντας τό ἓνα καί μοναδικό βιβλίο τά μαθαίναμε ὅλα. Ἀρκεῖ τά λίγα ἢ τά περισσότερα πού βρῖσκουμε σέ ἓνα νά μᾶς προῖδεάσουν γιά τά πολλά πού μένουν ἀπ' ἔξω, ἀρκεῖ νά ὑπάρχουν ἐκεῖνα τά κομμικά σημεῖα πού ἐπιτρέπουν νά πάμε παραπέρα, μακρύτερα καί βαθύτερα. Κι ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη ὁ Μεσοπόλεμος τοῦ Βιβλιοράματος μπορεῖ νά κοσμεῖ τήν ὁποιαδήποτε βιβλιοθήκη.

Εἶπα νά κοσμεῖ. Δέν χρησιμοποίησα τυχαῖα τή λέξη, ὄχι βέβαια γιά νά ὑποστηρίξω ὅτι ἡ σειρά αὐτή εἶναι ἓνα καλό διακοσμητικό στοιχεῖο στό ὀνομαζόμενο «σύνθετο» πού συνήθως καταλαμβάνει περίοπτη θέση σέ τόσα καί τόσα σαλόνια. Χρησιμοποίησα τό ῥῆμα «κοσμεῖ» καί γιά τό περιεχόμενο τῶν μελετῶν ἀλλά καί γιατί τό ἔργο εἶναι καλαίσθητα κεκοσμημένο ἀπό ἓνα πλουσιότατο φωτογραφικό ὕλικό, ἓνα ὕλικό πού ἐξεικονίζει κάπως τά πρόσωπα πού χάθηκαν, τίς σκηνές ζωῆς πού ἐσθυσαν, τά ρούχα πού δέν φοριοῦνται πιά, τά σπίτια πού γκρεμίστηκαν, τά βιβλία καί τά περιοδικά πού κιτρίνισαν στίς βιβλιοθήκες, τά ἀγωνιστικά λάβαρα πού κανεῖς πιά δέν κρατᾷ, τά ἐργαλεῖα πού μ' αὐτά μοχθοῦσαν τότε οἱ ἄνθρωποι, τά παράσημα τῶν στρατηγῶν στά στήθεια τους πού τώρα εἶναι ἀπλά τενεκεδάκια ἀλλά πού τότε προέβαλαν τήν πραγματική ἢ τήν κατ' οἰκονομίαν ἀνδρεία τῶν ἀνθρώπων τοῦ πολέμου, τά πρωτόφυλλα τῶν ἐφημερίδων, σκηνές τῶν διαδηλώσεων καί τῶν ἀπεργιῶν, καί τόσα ἄλλα φωτογραφικά ἴχνη πού κάπως μᾶς βοηθοῦν νά ἀναπαραστήσουμε κι ἐμεῖς τόν κόσμο καί τόν διάκοσμο τοῦ Μεσοπολέμου, δηλαδή τόν κόσμο καί τόν διάκοσμο τοῦ παποῦ καί τῆς γιᾶς μας. Ὅλα αὐτά εἶναι μόχθος, εὐαισθησία ἀλλά καί γνώση τῆς Δάφνης Λάππα, τοῦ Στρατῆ Μπουρναζοῦ καί τῆς Δάφνης Πατρικίου. Στίς σελίδες τῶν δύο τόμων καί στά περιθώριά τους μοντάρησαν ἓνα συναρπαστικό φωτογραφικό ὕλικό τέτοιας ποιότητος

Γιάννης Τσαρούχης, «Ελληνικές Βιοτεχνίες», 1931.

πού, ακόμα, κανένα ελληνικό κινηματογραφικό έργο δέν έχει διανοηθεί. Είμαι υποχρεωμένος σ' αυτή τή νεανική σύναξη τών τριών νά πώ συγχαρητήρια: όχι γιατί είναι νέοι αλλά γιατί είναι ώραιοι. Λέγοντας συγχαρητήρια τό έννοώ καί κυριολεκτώ: χάρηκα μαζί τους. Τά δύο κορίτσια έλπίζω νά μή μέ παρεξηγήσουν πού τά «κατέταξα» στό ίδιο φύλο, μέ τόν ένα άρσενικό.

Δέν είπα τίποτε γιά τίς τρεῖς μελέτες πού πραγματεύονται τά τής «έλληνικής Άριστεράς στόν Μεσοπόλεμο» τοῦ Σπύρου Μαρκέτου, «τά τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος Ἑλλάδας», τοῦ Ἀλέξανδρου Δάγκα, καί τό κείμενο γιά τήν «Άριστερή Ἀντιπολίτευση» στό ΚΚΕ, τοῦ Κώστα Παλούκη. Ὑποτίθεται ὅτι γι' αὐτά τά θέματα ἔχω κάποια γνώση καθ' ὅσον συγγραφέας ενός ἔργου γιά τό ΚΚΕ στόν Μεσοπόλεμο, ἡλικίας ἤδη 27 ἐτῶν. Θά πῶ λίγα λόγια γι' αὐτά. Πρίν ὅμως θέλω νά κάνω μιá γενική ἐκτίμηση γιά τόν Μεσοπόλεμο, πολλά στοιχεῖα τοῦ ὁποῖου βρῖσκουμε στοὺς 2 τόμους.

Ἄν ἡ προηγούμενη εἰκοσαετία ἦταν ἐκείνη τῶν πολέμων, πού ἔδωσε στήν Ἑλλάδα τή σημερινή της ἑδαφικότητα —μέ τήν προσθήκη τῶν Δωδεκανήσων τό 1947—, ὑπερδιπλασίασε τόν πληθυσμό της, καί καθόρισε ὁριστικά τά ὡς τότε διαμφισθητούμενα ὄρια της, ἂν ἐπιπλέον τό τέλος τῆς πρώτης εἰκοσαετίας τοῦ 20οῦ αἰῶνα μέ τήν τραγωδία τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου καί τήν Μικρασιατική Καταστρο-

φή ἐνταφίασε ὁριστικά τά ὄραματα καί τίς ἐθνικιστικές βλέψεις τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ἐτούτη ἡ δεύτερη εἰκοσαετία εἶναι μιᾶς ἄλλης ιστορικής σημασίας. Τό ρωμείο, εἴτε εἶχαν εὐκρινή συνείδηση οἱ πολιτικοί, οἱ ἰδεολογικοί καί οἱ κοινωνικοί πρωταγωνιστές του, εἴτε ἔπλεε ἀκόμη μέσα σέ φαντασιώσεις τοῦ παρελθόντος καί σέ οὐτοπιστικές προβολές, ἀναγκάστηκε μετά τό 1922 νά ζήσει μέσα στό χώρο πού κατέκτησε καί μέσα σ' ἕνα χρόνο, τόν εὐρωπαϊκό πιά, πού τόν διαπέρασαν τάσεις, ἐντάσεις καί προοπτικές τελείως διαφορετικές ἀπ' ἐκείνες τῆς πρώτης εἰκοσαετίας τοῦ αἰῶνα. Ἀναγκάστηκε νά ζήσει μέ τά προβλήματά του, νά παλέψει μέ τίς ὑστερήσεις του, τοὺς ἀναχρονισμούς, νά παλέψει μέ τίς ρομαντικές ἐκδιπλώσεις ενός στεῖρου πνεύματος πού ἀπλῶς τό καθήλωναν σέ ὀμφαλοσκοπήσεις καί νοσταλγίες, ἀναγκάστηκε νά πολεμήσει τή φτώχεια, τήν ἀρρώστια, τήν ἀμορφωσιά, τή σιτοδεία, τίς δεισιδαιμονίες, ἀναγκάστηκε νά ζήσει καί ν' ἀντιμετωπίσει τίς ἀντιφάσεις του πάνω σ' ἕνα ρευστό κοινωνικό ἔδαφος, πάνω σέ μιá πολιτισμική ἀνομοιομορφία, μέσα στή βουλημία τῆς τράπεζας, τοῦ βιομήχανου καί τοῦ κτηνημία ἀλλά καί τήν ἀκατασίγαστη διεκδίκηση τῶν ἀγροτο-ἐργατο-προσφυγικῶν μαζῶν, ἐνῶ παράλληλα τά πραγματικῶματα διαδέχονταν τό ἕνα τ' ἄλλο. Καί φτιάχτηκαν πολλά, πού ἂν δέν ἱκανοποίησαν ὅλες τίς προσδοκίες, ὥστόσο ἐνέγραψαν ἀποφασιστικά τήν Ἑλλάδα στή σύγχρονη νεωτερικότητα. Δέν τσόνταραν

Όλοι μέ ίδια προσφορά. Πολλοί μάλιστα, οί συντηρητικοί, πολέμησαν τίς νέες προοπτικές. Άλλά νά δοῦμε τά μεγάλα καί τά ισχυρά, κυρίως εκείνα πού συνέχισαν κι αργότερα νά δομοῦν τή νεοελληνική πραγματικότητα. Άπλως ονοματίζω: Αὐτά τά χρόνια, λοιπόν, τοῦ Μεσοπολέμου πού τότε, ὅπως παντοῦ, δέν ονομάζονταν Μεσοπόλεμος, φτιάχτηκε μισθωτή ἐργασία πού πάει μαζί μέ τή σύγχρονη βιομηχανία. Ἐγιναν τά μεγάλα ἔργα, λιμάνια, δρόμοι, ἀποξηράνσεις· τό ἐνάμισυ ἑκατομμύριο πρόσφυγες λίγο λίγο –καί μᾶλλον γρήγορα– δέν ἔζησε σέ τενεκεδουπόλεις, στεγάστηκε καί ἐντάχθηκε στήν κοινωνική ζωή τῶν ὑπόλοιπων Ἑλλήνων, ἄρχισαν οί κοινωνικές ἀσφαλίσεις καί ὁ σύγχρονος, ἄν καί περιορισμένος ἀκόμη τουρισμός, διανεμήθηκε ἡ ἀγροτική γῆ ὡς πρὸς τό κύριο, φτιάχτηκε συνδικαλισμός, ταξικός συνδικαλισμός, ἀναπτύχθηκαν ισχυρά λογοτεχνικά καί πνευματικά ρεύματα ἴσως ἐπέισακτα ἀπ' τό πνευματικό κέντρο Δύση πού πάντως ἐγκλιματίστηκαν, καταπολεμήθηκε δραστικά ὁ ἀναλφαριθμισμός, ἡ Ἀθήνα καί ἄλλες μεγάλες πόλεις ἀπέκτησαν ἠλεκτρικό, φῶς, νερό καί νοσοκομεῖα (καί φυλακές βέβαια πού ἀποδείχθηκαν ἀνεπαρκεῖς), τά κόμματα ἡ τοῦλάχιστον ὀρισμένα κόμματα ἄρχισαν νά παίρνουν σύγχρονα χαρακτηριστικά, φτιάχτηκε θέατρο ἐνῶ ὁ κινηματογράφος ἐρχόταν κι αὐτός ἀπό πίσω, τά πανεπιστήμια σέ ὀρισμένες τους ἐκφάνσεις ἔγιναν ἐφάμιλλα τῶν εὐρωπαϊκῶν, ὀλοένα καί λιγότεροι ἄνθρωποι παντρεύονταν μέ συνοικέσιο, ἡ προσωπική ἀτομικότητα ξέφυγε ἀπό τόν κλοιό τῆς παραδοσιακῆς οἰκογενειοκρατίας, στά εἰκαστικά καί τήν ἀρχιτεκτονική ἀναδείχθηκαν μορφές καί δημιουργήματα πού συμβάδιζαν μέ τίς εὐρωπαϊκές πρωτοπορίες, καταπολεμήθηκαν οί μεγάλες ἀσθένειες –ἐλονοσία, φυματίωση, τά ἀφροδίσια– πού θέριζαν τά λαϊκά στρώματα ἐν πολλοῖς καί τῆς ἐπιστήμης, ἡ δημοτική γλῶσσα κατέλαβε τό χῶρο τῆς δημιουργίας, ἐν πολλοῖς καί τῆς ἐπιστήμης, ὁ κόσμος ταξιθετοῦσε καλύτερα τίς ἀντινομίες του σέ σχέση μέ τόν ἄνθρωπο τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα, τό ἀνάπτηρο καί συνεχῶς βαλλόμενο δημοκρατικό πολίτευμα ἀφύπνισε πολύ ἐντονα στή συνείδηση τοῦ λαοῦ τό νόημα τῆς δημοκρατίας. Ἐγιναν κι ἄλλα πολλά πού καθιστοῦν τόν Μεσοπόλεμο περίοδο βασανισμένη μὲν ἀλλά γόνιμη, νά ἐφορμᾶ πρὸς τό μέλλον γυρίζοντας μία μία τίς σελίδες τοῦ παρελθόντος. Καί πάνω ἀπ' ὅλα ἦταν μιά περίοδος πού ἐφταίχνε νέες ἐλίτ, ἄνθρώπους παθιασμένους μέ τήν πρόοδο, μάχιμους.

Νά προσθέσω στά μεγάλα τῆς περιόδου τή γένεση μῆς νέας προοδευτικῆς λαϊκότητας: τοὺς ἄνθρώπους τῆς Ἀριστερᾶς, δηλαδή τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος Ἑλλάδας. Αὐτή τή νέα πολιτική δημιουργία ἦταν ὁ νέος πολιτικός, ὁ νέος ἡγεμόνας πού θά ἔλεγε ὁ Γκράμσι. Ἀντιπαρέχομαι τίς ἄπειρες ἐριδες μέσα στό ΣΕΚΕ, στίς ἀντιπολιτευτικές ὀμάδες πού γεννήθηκαν στό χῶρο του, τίς ἐριδες, τίς διασπάσεις καί

τοὺς ἀποκλεισμούς μέσα στό ΚΚΕ, καί τίς δυσανάλογα πρὸς τόν ὄγκο τους συγκρούσεις στά μορφώματα τῆς «ἀριστερῆς ἀντιπολίτευσης», στοὺς ἀρχειομαρξιστές καί τοὺς τροτσκιστές. Γι' αὐτά ὁ ὑπομονετικός ἀναγνώστης τῶν τριῶν μελετημάτων περὶ Ἀριστερᾶς στὸν ἐν λόγω τόμο μπορεῖ νά βρεῖ πολλά γιά νά ἱκανοποιήσει τήν περιέργειά του. Ἐγώ ἄλλο θέλω νά πῶ ἐδῶ: γιά τήν ἀνάδυση τοῦ νέου πολιτικοῦ ἀνθρώπου, τοὺς κομμουνιστές, πού δυναμίτισε ὅλο τό πολιτικό σύστημα τῆς ἐποχῆς, τήν πρωταγωνιστική ἐμφάνιση καί ἀνάπτυξη τῆς Ἀριστερᾶς. Αὐτό τόν νέο τύπο πολιτικοῦ τόν εἶδαμε νά ἐκβάλλει δυναμικά, πρωτοποριακά, αὐτόνομα, ὡς νέα ἡγεμονιακή δύναμη στά χρόνια τῆς Ἀντίστασης καί μετὰ, ὡς τίς μέρες μας. Αὐτός ὁ τύπος τοῦ νέου πολιτικοῦ ἀνθρώπου γεννήθηκε τότε μέσα στίς ἀντιφάσεις τῆς κοινωνίας τοῦ Μεσοπολέμου, μέσα στίς ὑποτυπώδεις κομματικές ὀργανώσεις, στίς ἀντιφασιστικές κινητοποιήσεις, στά συνδικάτα, στίς μαζικές ὀργανώσεις, στά πολιτισμικά ρεύματα, τύπος ἄγνωστος ὡς τίς τότε παραγωγές τοῦ πολιτικοῦ ἀσιατικοῦ κόσμου. Ὁ νέος πολιτικός μέλος-στέλεχος τοῦ ΚΚΕ, συνδικαλιστής, διανοούμενος, διαδηλωτής, ἐξόριστος, ὑπόδικος, φυλακισμένος, ἀπεργός, συνεταιριστής, κοινοτάρχης, ἦταν τό εὐαίσθητο καί προοδευτικό ἐνζύμο στὸν κοινωνικό του χῶρο, γέννημά του καί φυσικός του ἡγέτης. Τό νόημα τῆς σοσιαλιστικῆς λαϊκότητας πού ἀναδείκνυε ἦταν διπλά ρηξικέλευθο: ἀνατάραξε τήν ἀκίνησία τῆς παράδοσης καί δέν ἔστεργε στήν καπιταλιστική τάξη τοῦ ἐκσυγχρονιστῆ-μοντέρνου ἀσίου.

Ἐτσι ἄνοιγαν οί φλέβες γιά νά χυθεῖ τό μολυσμένο αἷμα, ἔτσι γεννιόταν τό νέο ὄραμα τῆς ἀνατροπῆς.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ δράση τοῦ νέου πολιτικοῦ αὐτή τήν ἐποχή κατέδειξε μόνο τό ἄσπρο-μαῦρο, χωρίς ἀποχρώσεις· δέν εἶδε μέ ἐνάργεια τίς γενικότερες περιπλοκές, τή συνθετότητα καί τοῦ ταξικοῦ ἀγῶνα καί τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. Αὐτό λένε, γιά παράδειγμα, ἐκείνες οἱ βάνουσες κατασκευές τοῦ ΚΚΕ κατὰ τό 1930 περὶ «βενιζελοφασιστῶν», «σοσιαλφασιστῶν» κλπ. πράγμα πού στοιχίσει ὅτι τό ἀντιφασιστικό λαϊκό μέτωπο δέν μπόρεσε νά προβληθεῖ πολιτικά παρά μόνον ὅταν «ὁ φασισμός», δηλαδή ἡ βασιλεία εἶχε ἤδη περάσει, κουβαλώντας κάτω ἀπό τοὺς θυρεοὺς της καί τή δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ. Ἡ ἀσιακή τάξη, οἱ ἰδεολόγοι της καί οἱ πολιτικοί της βάπτισαν τό νέο πολιτικό μέ παρατσούκλια κακῶν: φραμασσόνος, ἀναρχικός, μολοσεβίκος, ξενόδουλος, Βούλγαρος, Ἑβραῖος, ἄνθρωπος χωρίς πατρίδα, χωρίς θρησκεία, χωρίς οἰκογένεια γιατί ἦταν ὁ ἀπρόσκλητος μουσαφίρης πού χαλοῦσε τή φιέστα τῆς Μεγάλης Πατρίδας, τῆς Ἁγίας Οἰκογένειας, τῆς Θεῆς Θρησκείας. Διότι ἡ ἠθικὴ ἀφερεγγυότητα πήγαινε μαζί μέ τήν ἄγρια καταστολή, νέου τύπου κι αὐτή, πού ἐμελλε νά γνωρίσει ἡμέρες δόξης αργότερα.

Τό ΚΚΕ, μέσα στή δίνη τῶν ἀντινομικῶν στοιχείων, τή θολάδα τῶν δικῶν του ἀνεπαρκειῶν ἀλλά

κι εκείνων πού τοῦ φόρτωνε ἡ ἀναγκαστική προσηλωση στήν ΕΣΣΔ καί τήν Κομιντέρν, ἄνευ τῆς ὁποίας ὅμως δέν θά μπορούσε νά υπάρξει –καί ἐν πάση περιπτώσει ἔτσι ὑπῆρξε– ἔδωσε κατά τόν Μεσοπόλεμο μιά πρώτη ὑπόσταση στό ἑλληνικό ἐπαναστατικό φαινόμενο, ἔτσι ὅπως τό ἔφεραν στόν κόσμο οἱ ὠδίνες τῆς ταξικῆς πάλης καί τῆς πολιτικῆς περιπλοκῆς. Οἱ ἐπαναστάτες βρέθηκαν στίς γραμμές του, στήν αὐλακιά πού χάραζαν οἱ κομμουνιστές. Τά ποσοτικά του δεδομένα εἶναι ἀλήθεια ὅτι κινούνται σέ σχετικά χαμηλά ἐπίπεδα. Τό 1935, σύμφωνα μέ δικά του στοιχεῖα, τό ΚΚΕ ἔχει 17.000 μέλη, πράγμα μᾶλλον ὑπερβολικό. Τό ἐκλογικό του ποσοστό δέν ξεπέρασε ποτέ τό 6%. (Στίς ἐκλογές τοῦ 1934 ἔλαβε 9,6%, ἄλλα ἀπείχαν οἱ Φιλελεύθεροι).

Ὡστόσο ἦταν ἓνα κόμμα πού ὄδευε μέσα στή δυναμική τῶν πραγμάτων, στηριζόταν καί δυναμίτιζε τή λαϊκή συνέργεια καί συνάμα συμβάδιζε μέ τή δυναμική ὄλων τῶν εὐρωπαϊκῶν κομμάτων, ὄντας τό μεγαλύτερο ΚΚ τῶν Βαλκανίων. Γι' αὐτό τό 1941, τήν ὥρα τῆς κατάρρευσης κράτους καί πολιτικῶν δυνάμεων, ὁ νέος ὀργανωτής σήκωσε τό βάρος τοῦ ἀγώνα, πολέμησε στήν πρώτη γραμμή τῆς Ἀντίστασης, τήν ἔφτιαξε καί φτιάχτηκε ἀπ' αὐτήν, γαλβάνισε τό λαϊκό κίνημα καί τή λαϊκή διαθεσιμότητα γιά τόν πατριωτικό Ἀγώνα, ἀλλάζοντας πλήρως μέσα στή διάρκειά του τό συνολικό πολιτικό σκηνικό. Στό τέλος τοῦ πολέμου, ἡ Ἀριστερά, τό ΚΚΕ, τό ΕΑΜ, ἦταν πλέον ἓνα πλειοψηφικό γεγονός καταργώντας τοὺς παραδοσιακοὺς ἀνταγωνισμοὺς βενιζελικῶν καί ἀντιβενιζελικῶν, γερμανόφιλων καί ἀγγλόφιλων.

Γι' αὐτό ἄλλωστε, μέσα στόν Ἐμφύλιο, ἐτελεύτησε ἐν στόματι μαχαίρας. Μπόρεσε ὅμως, τή δεκαετία τοῦ '50, μέ τήν ΕΔΑ, ν' ἀνοίξει μιά νέα προοπτική πού κι αὐτή ἀντλούσε ἀπ' τήν ἀρχική προωθητική δύναμη τοῦ Μεσοπολέμου.

Καί οἱ ἄλλοι, οἱ τῆς «ἀριστερῆς ἀντιπολίτευσης» στό ΚΚΕ, οἱ ἀρχαιομαρξιστές καί οἱ τροτσκοιστές;

Ἀνεξάρτητα ἀπό τίς πολλές συγκρούσεις πρὸς τό ΚΚΕ, τίς ποικίλες ὁμαδοποιήσεις τους, τίς προσωρινές ἐκλάμψεις τους, ὅπως τῶν ἀρχαιομαρξιστῶν περί τό 1930, τά δίκια τους καί τά ἀδίκά τους, αὐτοὶ ἦταν ἄλλης, μὴ ιστορικῆς θά ἔλεγα, προοπτικῆς. Οἱ ἰδέες τους τοὺς ἔθεσαν ἐκτός τροχιάς, χάθηκαν στό τέλμα τοῦ ἐπαναστατικοῦ ντεφетиμοῦ πού διακονοῦσαν στά χρόνια τοῦ πολέμου. Στό μελέτημα τοῦ Κώστα Παλούκη θά βρεῖ κανεῖς συγκεντρωμένες ὅλες τίς ὀργανωτικές, διακηρυκτικές ἐφορμήσεις αὐτῶν τῶν ρευμάτων πρὸς τό πουθενά.

Στό σχετικό τόμο ὁ ἀναγνώστης θά ἔχει μπροστά του 45 σελίδες γιά τό κομμουνιστικό κίνημα, 41 γιά τήν ἀριστερή ἀντιπολίτευση. Καί μόνον ἡ ποσοτική ἐξίσωση τῶν σελίδων τῶν ἀφιερωμένων στά δύο ρεύματα στόν ἐξεταζόμενο τόμο δείχνει ὅτι οἱ συντελεστές του δέν μπόρεσαν νά διακρίνουν τήν τεράστια διαφορὰ δυναμικοῦ ἀνάμεσα στά δύο, τή διαφορετι-

κή ἱστορικότητα τοῦ ΚΚΕ καί τῶν ἀντιπολιτεύσεών του, περίπου ἐξομοιώνοντας τά δύο.

Μιά σημειολογικῆς φύσεως παρατήρηση: Εἶπα πολλά καλά, καί τά ἐννοῦσα, γιά τήν εἰκονογράφηση. Στίς σελίδες ὅμως γιά τήν Ἀριστερή Ἀντιπολίτευση ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά βρεῖ τή φωτογραφία ἢ σκίτσο τοῦ Τρότσκι 8 φορές, μιά μάλιστα ὁλοσέλιδη. Φαίνεται ὅτι ἡ λατρεία τοῦ προσώπου ἐδῶ μετατοπίζεται ἀπό τόν εἰδεχθῆ μουστάκια πρὸς τόν «προδωμένο Προφήτη». Κι ἂν πράγματι μιά φωτογραφία εἶναι 1000 λέξεις, ὅπως λένε, αὐτές οἱ 8000 λέξεις τῶν φωτογραφιῶν, νομίζω, ὅτι συνιστοῦν ὑπερβολική φλυαρία. Συμβαίνουν κι αὐτά, ἂν καί στήν πραγματικότητα εἶναι σά νά βλέπεις τά τοτινά μέ σημερινά μάτια.

Ὅσο γιά τό μελέτημα πού προτάσεται, περί ἑλληνικῆς Ἀριστερᾶς γενικά τοῦ Σπύρου Μαρκέτου, εἶναι οὐσιαστικά μιά μονογραφία γιά τόν Ἀλέξανδρο Πανααστασίου, ὅπου καί πάλι τά περί «ἀριστερῆς ἀντιπολίτευσης» καταλαμβάνουν σημαντικό χῶρο. Ἀντίθετα, ἐλάχιστες ἀράδες ἀφιερώνονται στοὺς σοσιαλιστές, τό Σοσιαλιστικό Κόμμα Ἑλλάδος τῶν Καλομοίρη-Στρατῆ πού ἀφενὸς εἶχαν σημαντική συνδικαλιστική δύναμη ἀφετέρου προσέλκυσαν μερικούς ἀπό τοὺς σημαντικότερους Ἑλληνες διανοητές τοῦ Μεσοπολέμου καί πού ὅλους, μαζί μέ τό ΚΚΕ, θά τοὺς βροῦμε στόν ἀντιφασιστικό ἀγώνα κι ἀργότερα στό ΕΑΜ.

Εἶπα πολλά, νά μέ συγχωρεῖτε. Τό κατασταστικό ἀστόχημα πού ὑπάρχει στόν ἐν λόγω τόμο ὡς πρὸς τήν Ἀριστερά στόν Μεσοπόλεμο, ὅπου τά 3 μελετήματα δέν κατάφεραν νά ἀναδείξουν κατὰ τή γνώμη μου τό κύριο, πού ἦταν ἡ ἀνάδυση τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος, δέν ἀκυρώνουν οὔτε τίς ἐκθέσεις τῶν 3 μελετημάτων οὔτε πολύ περισσότερο τή συνολική ἐργασία. Ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νά βρεῖ στά μελετήματα πού περιέχονται στό ἔργο πολύ ψωμί. Καλή ὄρεξη, λοιπόν, περιμένοντας δέβια καί τή συνέχεια.

Σκίτσο τοῦ Τρότσκι. Κυκλοφόρησε στήν Ἀκροναυλία, 1941, μεταξύ φυλακισμένων τροτσκοιστῶν.

ΤΑ (ΣΠΑΣΜΕΝΑ) ΧΕΡΙΑ ΤΗΣ ΑΦΡΟΔΙΤΗΣ ΤΗΣ ΜΗΛΟΥ Ή ΤΟ ΛΥΣΙΜΕΛΕΣ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

Νάνος Βαλαωρίτης, *Τά σπασμένα χέρια τῆς Ἀφροδίτης τῆς Μήλου*,
ἐκδ. Ἄγρα, Ἀθήνα 2002.

τῆς Καλλιόπης Στεφανάκη

*Ξύπνησα μέ τό μαρμάρινο τοῦτο κεφάλι στά χέρια
πού μοῦ ἐξαντλεῖ τοὺς ἀγκῶνες καί δέν ξέρω
πού νά τ' ἀκουμπήσω. (...)
Δέν ἔχω ἄλλη δύναμη
τά χέρια μου χάνονται καί μέ πλησιάζουν
ἀκρωτηριασμένα.*

(Γ. Σεφέρης, *Μυθιστόρημα*, Γ')

ΘΑ ΜΙΛΗΣΩ ΓΙΑ ΜΙΑ ΚΑΘΑΡΗ ὡς τό τέλος μιᾶς τριλογίας ὡς (ἤ ἔως;) τήν ἐξοδο. Δέν εἶναι λύτρωση, δέν εἶναι ἀνάληψη ἢ ἀνάληψη, δέν εἶναι ὑπέρβαση οὔτε συμφιλίωση ἄλλά μετεωρισμός καί μηδενισμός τοῦ χρόνου ἢ καλύτερα τοῦ πάθους τοῦ χρόνου κατακρήμνιση καί διάσωση στό σημεῖο μηδέν, ὁ ἰσημερινός τῆς γῆς σέ νημεῖα. Τά τρία ἔργα, πού ἀποτελοῦν τήν τριλογία αὐτή, τιλοφοροῦνται «Ἀπ' τά κόκκαλα βγαλμένη», «Ὁ θησαυρός τοῦ Ξέρξη», καί «Τά σπασμένα χέρια τῆς Ἀφροδίτης τῆς Μήλου» τό πρῶτο, ξεκινώντας ἀπό τό «ἐθνικό» καί προσωπικό πρόβλημα τῆς διγλωσσίας, κλωθογυρνᾶ γύρω ἀπό τήν προβληματική «Γλώσσα καί Ἐλευθερία», τό δεύτερο γύρω ἀπό τήν «ἀποθησαύριση τῆς Ἐλευθερίας» ἢ τήν «ἀπ-ελευθέρωση τοῦ Ἐθναυροῦ» καί τό τρίτο θεματοποιεῖ τήν «Ἐλευθερία τοῦ Ἐρωτα». Ὁ συνδετικός ἰστός τῶν τριῶν εἶναι ἡ «ἀποκάλυψη ἐνός θησαυροῦ»... Στό πρῶτο μυθιστόρημα ἡ ἀναφορά εἶναι ἐμβόλιμη, διακόπτει (;) τήν «ἄτακτη» ροή του, συνθέτει τό ὁμώνυμο τελευταῖο κεφάλαιο «Ὁ θησαυρός τοῦ Ξέρξη» καί προαναγγέλλει τό ἐπόμενο μυθιστόρημα en titre de lettre: «Αὐτά, μοῦ λέει ὁ μάγκας εἶναι ἀπό τό θησαυρό τοῦ Ξέρξη, στά Ταμπούρια ἀπό πάνω –θά σέ πάω στό Μπαρμπαθανάση, ἐκεῖνος ξέρεי τήν εἴσοδο τῆ μυστικῆ– μά δέ τῆ λέει σέ κανέναν¹». Ὡστόσο δίνεται ἐπίσης, τολμοῦμε νά χρησιμοποιήσουμε αὐτόν τόν ὄρο, ἡ ὄντολογική διάσταση τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ: «Ἄνθρωπε κουτέ καί ἀνόητε – ἀφήνεις μιᾶ σίγουρη εὐτυχία γιά νά κυνηγήσεις ἓνα ὄνειρο πού δέν ὑπάρ-

* Καί στίς δύο περιπτώσεις ἡ γενική «τοῦ» εἶναι ταυτόχρονα γενική ὑποκειμενική καί γενική ἀντικειμενική.

χει» (...) Κεῖνη τήν ὥρα κόπηκε τό σκοινί καί ἄρχισα νά πέφτω. Τό σκοινί πού μέ ἔδενε μέ τά ἐγκόσμια, τό σκοινί τῆς εὐτυχίας ἔσπασε, εἶπα μέσα μου – καί τώρα θυθίζομαι στήν ἄβυσσο. Ποιός ξέρει πότε καί πού θά βγῶ ἀπό ἔδῳ, καί ἂν θά δῶ ξανά ζωντανός καί ὄχι φάντασμα, τό φῶς τῆς ἡμέρας.³» «Ἐνα τέτοιο θανατηφόρο παιχνίδι σκαρφίστηκε καί ἔβαλα μέ τό νοῦ μου καί τώρα δέν ξέρω πῶς νά τό σταματήσω».⁴

ΣΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ συντελεῖται ἡ μετοίκηση τοῦ θησαυροῦ. Ἄλλωστε κάθε κεφάλαιο εἶναι μία παραλλαγή, σέ διαφορετικό σκηικό καί μέ τά ἴδια πρόσωπα σέ διαφορετικούς ρόλους. Ἐχουμε προώθηση τῆς δράσης καί διευκρινίζεται τό εἶδος αὐτοῦ τοῦ «θανατηφόρου παιχνιδιού»: Ἡ γλώσσα ἐπανεμφανίζεται μέ τή μορφή ἐνός μικροῦ κοριτσοῦ, τῆς Εὐλαλίας, πού παίρνει τό ρόλο τῆς Ἰφιγένειας (ἢ τῆς ἄληθινῆς, τῆς γνήσιας γενιάς) ὁπότε τίθεται θέμα «θυσίας». Ὁ θησαυρός προϋποθέτει πάντοτε μιᾶ θυσία γιά τήν ἀπόκτησή του. Καί τότε εἶναι πού τίθε-

1. Γιά τό ρόλο τοῦ «θησαυροῦ» στά παραπάνω μυθιστορήματα βλ. Κ. Σταθόπουλος, «Ὁ θησαυρός πού ξέρεις πού βρίσκεται», στό *Μανδραγόρας (ἀφιέρωμα στόν Νάνο Βαλαωρίτη)*, τ. 27, Μάριος 2002, σσ. 80-87.

2. Νάνος Βαλαωρίτης, *Ἀπ' τά κόκκαλα βγαλμένη*, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 1982, σ. 140 βλ. ἐπίσης στό ἴδιο, σσ. 151 κ.ἑξ.

3. Στό ἴδιο, σ. 189.

4. Στό ἴδιο, σ. 191.

ται τό δίλημμα: «Νά φύγω ἢ νά μείνω;». Ἡ ἀπάντηση ὅμως ἔρχεται ἀφοπλιστική: «Νά φύγεις ἀπό ποῦ καί νά πᾶς ποῦ; Τί εἶναι ὁ χῶρος; Ὅτι εἶναι ἐδῶ εἶναι κι ἄλλοῦ. Ὁ χῶρος ὑπάρχει μόνο μέσα μας. Καθώς καί ὁ χρόνος. Ἄν δέν μπορεῖς νά μείνεις ἐδῶ σημαίνει ὅτι ἡ γῆ δέ σέ χωράει, δέν ὑπάρχει μέρος ὅπου μπορεῖς νά πᾶς. (...) Ὅλοι οἱ δρόμοι εἶναι κυκλικοί». Ὡστόσο τά πράγματα φτάνουν σέ μία «ὑποψία ἐκδασης» στήν τελευταία σκηνή, στή σκηνή μᾶς παραλίγο (;) ἠμοφαγίας, ὅπου ἐπιανεμφανίζεται ὁ ἠθσαυρός τοῦ Ξέρξη –προφανῶς πρῖν τό θάνατο τοῦ βασιλέως, ὅποτε, λίγο πρῖν ξεκινήσει ἡ Κάθοδος τῶν Μυριῶν... Μέσα σ' ἓνα θωρηκτό πού βουλιάζει βρίσκεται ὁ ἥρωας πασαλειμμένος μέ σάλτσα, ἐνῶ μονολογεῖ: «Ἔχω γίνει “νόστιμος”. Θά μ' ἐπιστρέψουν ἄραγε στήν πατρίδα μου; Τό “νόστιμον ἦμαρ” ἀπομακρύνεται!».

ΣΤΟ ΤΡΙΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ «Τά σπασμένα χέρια τῆς Ἀφροδίτης τῆς Μήλου», τό ὅποιο ἄλλωστε συμπεριλαμβάνει θεματικές καί τρόπους ἀπό τά δύο προηγούμενα –καί κυρίως οἱ «ἥρωες» τῶν προηγούμενων ἐπιστρέφουν ὡς *μετωννιμίες*– ὁ ἠθσαυρός εἶναι κατά μία ἀποψη... ἀνεπιθύμητος: ἓνα κιβώτιο μέ δύο σπασμένα χέρια, τό ἓνα νά κρατάει ἓνα μῆλο καί τό ἄλλο τμήμα ἱματίου, κίνηση διπλή καί παράλληλη προσφοράς, ἄν καί τοῦ μῆλου τῆς Ἐριδος, καί προσπάθειας κάλυψης τῆς γύμνιας τοῦ ἀγάλματος μέ τό ἱμάτιο πού εἶναι τυλιγμένο γύρω ἀπό τόν κορμό κίνηση χιαστί «ἐσωστρέφειας», πού ἀντιστρατεύεται τήν ἄλλη τῆς ἐξωτερικεύσης. Φυσικά εἶναι τά χέρια τῆς Ἀφροδίτης, τοῦ γνωστοῦ ἀγάλματος πού βρέθηκε στήν Μῆλο καί τῶν ὁποίων χειρῶν παρακολουθοῦμε τήν περιπλάνηση –χωρισμένα πάντοτε ἀπό τόν κορμό, στούς αἰῶνες– καθῶς βρίσκονται ὑπό τήν περυσιακή κατοχή διαφόρων ἀνθρώπων, ἐπηρεάζοντας τή ζωή τους σέ ὅλα τά ἐπίπεδα μέσα ἀπό τή συντεταγμένη «ἔρως-ἔρις» τό κάλλος καί ὁ ἔρως σέ ἀντιθετική σύζευξη μέ τό θάνατο καί τόν πόλεμο. Συνεπῶς ὁ «ἠθσαυρός» δείχνει ἀπροκάλυπτα τή δύστη του ἰσχύ, ὡς δύναμη φιλότητας καί νείκου. Καί πάλι ἐν εἶδει τίτλων, ἀνεξάντλητων σημαίνοντων δηλαδή, τό πρῶτο κεφάλαιο βρίσκει τό τελευταῖο ἀκολουθώντας τήν ἠρακλείτεια διαλεκτική «Ξυνόν γάρ ἀρχή καί πέρας ἐπί κύκλου περιφερείας» (D.K. 103), καί τό «Κυνηγοί ὁμοιοτήτων καί ἀνομοιοτήτων» συναντᾶται μέ τό «Κεφάλαιον ἔσχατον: Ὑπνερωσ» ὄχι μόνο ὅσο ὁμοιάζουν τόσο διαφέρουν, ἀλλά ἡ ὁμοιότητα φανερώνεται μέσα ἀπό τή διαφορά καί τανάπαλιν, ὥστε ὅλες οἱ ὁμοιότητες καί ὅλες οἱ διαφορές τελικῶς ν' ἀνακεφαλαιώνονται σέ αὐτή τή μορφή μέ τό ὄνομα Ὑπνερωσ: ὁ Ὑπνος, δίδυμος ἀδελφός τοῦ Θανάτου, καί ὁ ἔρωτας, ἔχουν ἓνα κοινό χαρακτηριστικό, εἶναι *λυσιμελεῖς*, παραλύουν, χαλαρώνουν τά

μέλη σάν σέ ὄνειρο· ὁ ἔρωτας γίνεται εὐ-πλαστος, εὐφάνταστος, ὄνειρ-ῶδης· ζήτημα πλαστοουργίας· καί οἱ λέξεις καί οἱ ἔρωτες συνεπαίρουν... σέ μιά πλαστική τέχνη (πού τό ἴδιο τό ἀγαλμα ὑπενθυμίζει) ὅπου τό «πλαστό» εἶναι ἔργο δημιουργίας καί (αὐτ)απάτης. Ἡ Ἀφροδίτη λοιπόν λυσιμελής καθιστᾶ ἀναπόφευκτα τό ἴδιο τό μυθιστόρημα *λυσιμελές*, ἀφοῦ αὐτή εἶναι πού δίνει τοῦς ἀρμούς τοῦ μυθιστορήματος, ἀλλάζοντας τίς τροπικότητες τοῦ ἔρωτα καί τοῦ λογοτεχνικοῦ ὕφους, καταδεικνύοντας μέ τή μορφή ἑνός ἐρωτικοῦ *saga* ὅτι ὁ ἔρωτας καί ἡ γλώσσα μᾶς δίνονται, χωρῆς νά μπορούμε νά διεκδικήσουμε κανένα προνόμιο κατοχῆς καί χρήσης, μᾶς κυκλώνουν καί μᾶς στοιχειώνουν, ὑπαγορεύοντας οἱ ἴδιοι αὐτοί τό μερίδιό μας στή γλώσσα καί στόν ἔρωτα. Περιγράφονται λοιπόν ὅλες οἱ μορφές ἔρωτα καί ἀναλόγως δοκιμάζονται διαφορετικές τεχνικές γραφῆς, μέ μία, πάντοτε, «λυσιμελή» ἀρχιτεκτονική. Καί ἔτσι ἡ ἴδια ἡ ἐρωτική μανία προσδιορίζει τήν ποιητική μανία καί ἡ ἴδια ἡ συγγραφική δημιουργία γίνεται ἔργο ἐρωτικής καταληψίας. Αὐτή λοιπόν ἡ ἐρωτικό-ποιητική μανία, πού λανθάνει, δρᾷ σέ μιά *ἱστορία* χωρῆς δράστες... Ἀπό τήν ἐναρκτήρια ἡμερομηνία τοῦ χωρισμοῦ τοῦ ἀγάλματος ἀπό τά χέρια του, κάπου ἀνάμεσα στήν ἀνακάλυψή του στή Μῆλο καί τή μεταφορά του στή Γαλλία, αὐτά τά ξενιτεμένα χέρια, ἀφή χωρῆς αἰσθησι, δῶρον ἄδωρον, εὐχή καί κατάρα, ἡδονή καί πόνος, θά περιπλανηθοῦν στούς αἰῶνες σ' ἓνα ταξίδι (αὐτο-)βιογραφικό καί λογο-τεχνικό λυσιμελές, δηλαδή δοτικό καί δεκτικό τοῦ ἔρωτα καί τοῦ θανάτου, ἔρμαιον ἐν ἐλευθερία ἔξω ἀπό «κανονικότητες» λογικές, ἱστορικές, ἀφηγηματικές ἢ ἠθικο-κοινωνικῶν ἢ ἀκόμα καί λογοτεχνικῶν καθωσπρεπισμῶν· δίχως δηλαδή... ψυχαναγκασμούς πού θά μπορούσαν νά δημιουργήσουν ἓνα λογοτέχνημα ὡς σύμπτωμα νευρωσικό ἢ ψυχωτικό λόγω ἀπωθημένων. Τά σπασμένα χέρια δέν εἶναι ἀπλῶς ἓνα συγγραφικό εὔρημα. Εἶναι ἡ *μεταφορά* τῆς ἴδιας τῆς ἐπιθυμίας, εἶναι ἡ ἀπώλεια πού *μεταφέρεται*, ὁ ἠθσαυρός-παγίδα τοῦ *σφαίρου*, πού μένει ὄχι ἀπλῶς μισός ἀλλά λειψός. Ὡστόσο τά σπασμένα χέρια τῆς Ἀφροδίτης, τό ἀγγίγμα τοῦ ἔρωτα, ἔστω καί φευγαλέο καί ἐξαρχῆς καταδικασμένο, γίνεται ἡ μεταφορά τῆς ἴδιας τῆς δυνατότητας τῆς «ἐρωτικῆς μεταφορικότητας», τῆς ἐρωτικῆς «ἀγωγιμότητας», ἀφοῦ γίνεται «ποιητική»: στίς σελίδες τοῦ μυθιστορήματος τά πρόσωπα-σύμβολα, τά πρόσωπα-μάσκες καί τά ἱστορικά πρόσωπα θ' ἀπο-

5. Νάνος Βαλαωρίτης, *Ὁ ἠθσαυρός τοῦ Ξέρξη*, ἐκδ. Ἔστια, Ἀθήνα 1982, σ. 64.

6. Στό ἴδιο, σ. 345.

7. Βλ. ἐνδεικτικά γιά τή «λυσιμελή» ιδιότητα τοῦ ἔρωτα «ἔρος δητέ μ'ο λυσιμελής δόνει γλυκύπικρον ἀμάχανον ὄρεπτον» (Σαλπώ, LP 130 13) καί γιά τοῦ ὕπνου «ὕπνος ὅτε γλυκύων μέλιτος βλεφάροισιν ἐφίζων/λυσιμελής...» (Μόσχος, *Εὐρώπη*, στ. 3-4).

δειχτοῦν ὄργανα τῆς εὐεργετικῆς καί καταστροφικῆς ἐπήρειας τῆς Ἀφροδίτης ὡς συγγραφεῖς τῶν παθῶν τους· καί ὁ ἔρωτας τότε γίνεται λογοτεχνικός, δηλαδή μεταφορά Νοήματος· ἐπαναλαμβάνουμε: τὸ τρίπτυχο γλώσσα-ἐλευθερία-ἔρωτας, σέ αὐτὸ τὸ μυθιστόρημα ἀναλύεται ὡς ἡ ἐρωτικὴ λυσιμέλεια τῆς γραφῆς.

Ἡ ΑΞΙΟΠΡΟΣΕΚΤΗ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ αὐτοῦ τοῦ θησαυροῦ, ὅμως, εἶναι ὅτι στίς λίγες στιγμές, συγκυρίες ἢ σκόπιμες προσπάθειες, ὅπου ὑπάρχει ἡ δυνατότητα ἐπανένωσης τῶν χεριῶν μέ τὸ ἄγαλμα, δέν ἀποδεικνύεται ἡ γνησιότητά τους· τὸ ἄγαλμα εἶναι καταδικασμένο νά εἶναι κομματιασμένο καί ὁ ἔρωτας ἀποσπασματικός ἢ καλύτερα ἀτελέσφορος. Τά χέρια δέν ἔχουν «καλλιτεχνική πατρότητα»... Κανείς δέν πιστεύει ὅτι ἀνῆλκον στό ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης, ὅποτε, ἀπό τή στιγμή τῆς ἀπόσπασής τους καί γιά πάντα, καί γιά νά ξεχαστεῖ ὁ χωρισμός ὡς μή ὑπάρχων, ποτέ δέν θά ἐπιστρέψουν στό τεμαχισμένο σῶμα, σῆμα ὅτι ἡ ἐρωτικὴ ἔνωση εἶναι καί παραμένει ἀδύνατη. Τά χέρια θεωροῦνται νόθα, τή στιγμή πού ὁ συγγραφέας-λαθρεπιβάτης στό ἴδιο του τὸ μυθιστόρημα, ἀνευρίσκει τούς χαμένους του συγγενεῖς... παρά ἡ χάρις στή μακιαβελική του σκηνοθεσία. Τά χέρια δηλαδή συνεχίζουν νά δροῦν καί ν' ἀνασυνθέτουν μία ἐρωτικὴ γενεαλογία, τῆς μεγάλης οἰκογενείας τῶν Μορόνηδων, τόσο κοσμοπολίτικη ὅσο καί ἐθνική, ὅποτε ἀληθινά οἰκογενειακή, ὅπου ὁ «ἐμφύλιος» εἶναι ἱστορία ἔρωτα καί ἔριδος. Naί, τά χέρια δροῦν ἀπρόσκλητα καί ἀδιάκριτα, ἐλεώντας αὐτούς πού ἐμπλέκονται στήν ἐρωτικὴ περιπέτεια, ὅποτε, ἔστω καί ἐρήμην τους, τ' ἀναγνωρίζουν, ἀφοῦ δέχονται τὴν «εὐεργεσία» τους. Αὐτὴ ἡ περιπέτεια ἔχει

τὴ μορφή περιπλάνησης μέ «σπασμένους» ἔρωτες καί γλώσσες, ὅπου αὐτὸ τὸ ἐρωτικο-γλωσσικό συνονθύλευμα ἀναδεικνύει τὸ ἦθος τοῦ ἔρωτα ὡς ἡ λεκτικὴ του παράσταση, τὸ μυθιστορηματικὸ του δέσμο· καί εἶναι μάλιστα παριστάμενο στήν καθαρὴ του μορφή, bpuτ· παραδίδεται δηλαδή τὸ διονυσιακὸ ἦθος τοῦ ἔρωτα, δίχως τὴν ἀπολλώνια *persona* του. Γι' αὐτὸ τὸ μυθιστόρημα αὐτὸ δέν ἠθογραφεῖ ἀλλὰ γίνεται τόπος, πού προετοιμάζει καί συντελεῖ στή συνέυρεση (καί ἀνεύρεση) τοῦ ἴδιου πάντα ζεύγους (Παμίνος-Παμίνα), ἀκόμη καί ἂν δέν εἶναι... τὸ ἴδιο ζεῦγος, ἀλλὰ μιά συνεκδοχὴ τοῦ «ἀνδρογύνου» πού μέσα ἀπὸ τὴν πληθώρα τῶν προσώπων πού ἐμφανίζονται, κατορθώνει πάντοτε ν' ἀναγνωρίζεται, σάν τὸ πρῶτο ἐκεῖνο ζεῦγος πού, καί μετὰ τὴ συντέλεια τῶν αἰώνων, θά καταφέρει νά ἐπιζήσει. Πῶς καί γιατί; Γιατί παρά τὸ χωρισμό, τά χέρια τῆς Ἀφροδίτης γίνονται τόκος ἐν τῷ καλῷ, φορέας ἐμπνευσης καί σύμβολο γονιμότητας.

Τά Σπασμένα Χέρια τῆς Ἀφροδίτης τῆς Μήλου γίνονται, ἐπομένως, μιά ἀνακεφαλαίωση -τῆς ὁποίας ἀνακεφαλαίωση εἶναι τὸ κεφάλαιο πού τιτλοφορεῖται «Ἵπνερωσ», ὅπως προείπαμε- καί ἐπίλογος στό «κυνήγι τοῦ χαμένου θησαυροῦ», ὁποῖος κι ἂν εἶναι αὐτὸς κάθε φορά, ὅπου πατρίδα τοῦ θησαυροῦ ἀποδεικνύεται ἡ κοσμοπολίτικη χώρα τῆς ἐπιθυμίας· αὐτὴ εἶναι τῷ ὄντι «νόστιμη». Καί ἡ «ἐπιστροφή» ἔρχεται, ὅπως πάντα καί μόνο, μέσῳ τῆς γλώσσας, τῆς γραφῆς, ἡ ὁποία λειτουργεῖ μέ «μαγικό» τρόπο: ζωοποιεῖ τὸν ἔρωτα, γράφοντας γιά αὐτόν, γράφει, καί λέξη μέ τὴ λέξη, τὸ ἄγαλμα ἀνασυστήνεται ὀλόκληρο: «πάρε τὴ λέξι μου, δῶσε μου τὸ χέρι σου».

ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

• ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Βασίλης Ἀλεξάκης, Οἱ ξένες λέξεις, ἐκδ. Ἐξάντας, Ἀθήνα 2003, σ. 334.

Χάρης Βλαβιανός, Μετὰ τὸ τέλος τῆς ὁμορφιάς [Ποιήματα, 1998-2002], ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 2003, σ. 101.

Βασίλης Καραποστόλης, Ψυχές μέ στόμα, ἐκδ. Μεταίχμο, Ἀθήνα 2003, σ. 196.

Κώστας Σαρδέλης, Ὁ ἀσάλευτος ταξιδιώτης, τόμ. Δ' Ἀναστάσιμο ξόδι μέσα στή νύχτα, ἐκδ. Βιβ/λεῖο τῆς Ἑστίας, Ἀθήνα 2003, σελ. 436.

Χ.Α.Χωμενίδης, Ὑπερσυντέλικος, ἐκδ. Βιβ/λεῖο τῆς Ἑστίας, Ἀθήνα 2003, σ. 347.

• ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Νόαμ Τσόμσκυ, Ἐξουσία καί Τρομοκρατία, ἐκδ. Πατάκη, Ἀθήνα 2003, σ. 167.

Bernard-Henry Lévy, Σκέψεις γιά τὸν πόλεμο. Τὸ Κακό καί τὸ τέλος τῆς ἱστορίας, μτφρ. Ἐφη Κορομηλά, ἐκδ. Scripta, Ἀθήνα 2003, σ. 374.

Σάσκια Σάσεν, Χωρὶς ἔλεγχο; Ἡ ἐθνικὴ κυριαρχία, ἡ μετανάστευση καί ἡ ιδιότητα τοῦ πολίτη τὴν ἐποχὴ τῆς παγκοσμιοποίησης, μτφρ. Περικλῆς Παπανδρέου, ἐκδ. Μεταίχμο, Ἀθήνα 2003, σ. 227.

• ΙΣΤΟΡΙΑ

Κώστας Γαγανάκης, Ὁ πόλεμος τῶν λέξεων. Θρησκευτικὴ διαμάχη καί προπαγάνδα στή Γαλλία τὸν καιρὸ τῆς νύχτας τοῦ Ἁγίου Βαρθολομαίου, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 2003, σ. 232.

Κωνσταντῖνα Ἀδαμοπούλου-Παύλου, Ἀννίτα Ν. Πρασῶ, Ἀνδρέας Μιαούλης [1769-1835]. Ἀπὸ τὴν ὑπόδουλη ὡς τὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα, ἐκδ. Βιβ/λεῖο τῆς Ἑστίας καί Ἴδρυμα Αἰκατερίνης Λασκαρίδη, σ. 769.